



სირიაში არსებული დაკავების ბანაკებიდან
ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია,
რეინტეგრაცია და რეაბილიტაცია:
მიღებული გამოცდილება და შემდგომი ნაბიჯები

REPATRIATION, REINTEGRATION AND REHABILITATION
OF WOMEN AND CHILDREN FROM DETAINMENT
CAMPS IN SYRIA:
LESSONS LEARNT AND WAYS FORWARD

**სირიაში არსებული დაკავების ბანაკებიდან ქალებისა
და ბავშვების რეკაპიტრაცია, რეინტეგრაცია და რეაბილიტაცია:
მიღებული გამოცდილება და შემდგომი ნაბიჯები**

ავტორი: გორდონ ქლაბი



Norwegian Ministry
of Foreign Affairs



პუბლიკაცია მომზადდა, პროექტის - "ძალადობრივი ექსტრემიზმისა და რადიკალიზაციის პრევენციისთვის საქართველოს შესაძლებლობების გაძლიერება" ფარგლებში, რომელსაც საქართველოს სტრატეგიის და განვითარების ცენტრი (GCSD), ნორვეგიის სამეფოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს ფინანსური მხარდაჭერით ახორციელებს.

ნაშრომში გამოხატული მოსაზრებები ეკუთვნის ავტორს და შესაძლოა არ გამოხატავდეს ნორვეგიის სამეფოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს ან GCSD-ის პოზიციას.



როცა ისლამუჰმა სახელმწიფომ (დაეში) ერაყისა და სირიის ტერიტორიებზე კონტროლი დაკარგა, უცხოელი მეზობლების ოჯახები - უმეტესწილად ქალები და ბავშვები - სირიაში განთავსებულ სხვადასხვა ბანაკში, მაგალითად, ალ-ჰოლშიⁱ აღმოჩნდნენ. სირიის ორ უდიდეს ბანაკში ჯერ კიდევ რჩება დაახლოებით 56 000 ადამიანი, რომელთაგან 38 000 უცხო ქვეყნის (28 000 - ერაყის, ხოლო 10 000 - 60 სხვა ქვეყნის) მოქალაქეა.ⁱⁱ ბანაკებში განთავსებულთა ნახევარზე მეტი არასრულწლოვანია; აქედან 80 პროცენტს 12 წლამდე, ხოლო 30 პროცენტს 5 წლამდე ბავშვები შეადგენენ; 7 000-მდე ბავშვი უცხო ქვეყნის მოქალაქეა.ⁱⁱⁱ

საერთაშორისო საზოგადოება სახელმწიფოებს მოუწოდებს, უზრუნველყონ დაკავების ბანაკებიდან თავიანთი მოქალაქეების - უპირველეს ყოვლისა ბავშვების - რეპატრიაცია.^{iv} აღნიშნულის საჭიროება განსაკუთრებით აქტუალურია იმის გათვალისწინებით, რომ ეს ბავშვები მავნე გარემოში იმყოფებიან და თავისთავად მსხვერპლებს წარმოადგენენ. ბანაკებში დაკავებული ბავშვების ნაწილს ისლამუჰი სახელმწიფოს მიერ კონტროლირებულ გარემოში არ უცხოვრია, თუმცა ბანაკებში ყოფნა მათთვის შეიძლება ტრავმულ გამოცდილებად იქცეს. დაკავების ბანაკებში არსებული ვითარება წარმოშობს სხვადასხვა მიზეზით ოჯახების დაშლის საფრთხეს, ბავშვთა დაუცველობის, მათ მიმართ ფიზიკური და სექსუალური ძალადობის, ჩაგვრის რისკებს; არ არის ხელმისაწვდომი ძირითადი, მაგალითად, ჯანდაცვისა და განათლების მომსახურებები.^v გრძელვადიან პერსპექტივაში აღნიშნულმა პირობებმა შეიძლება უარყოფითად იმოქმედოს ამ ბავშვებზე, გაამწვავოს რადიკალიზაციის რისკი და ხელი შეუშალოს წარმატებულ რეაბილიტაციასა თუ რეინტეგრაციას.^{vi} სავსებით შესაძლებელია, ვივარაუდოთ ექსტრემისტული პროპაგანდის ზემოქმედება იმ მოზარდებზე, რომელთაც ისლამუჰ სახელმწიფოში ცხოვრება მოუწიათ, ასევე, მათი ჩართულობა დანაშაულებრივ ქმედებებში; და, მიუხედავად იმისა, რომ ბავშვები პირველ რიგში მსხვერპლებად უნდა განვიხილოთ, არაერთი ექსპერტი ფიქრობს, რომ გონივრული არ იქნება ასეთ შემთხვევებში უსაფრთხოების რისკების უგულებელყოფა.^{vii} ზემოხსენებული პოტენციური სირთულეების მიუხედავად, უფრო მეტი სახელმწიფო აღიარებს, რომ რეპატრიაცია, რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია საუკეთესო გამოსავალია სახელმწიფო ინტერესების დასაცავად.

გრძელვადიანი უსაფრთხოების ინტერესებისა და საკუთარი მოქალაქეებისადმი პასუხისმგებლობის შეგნებით, რამდენიმე სახელმწიფომ დანარჩენებზე ადრე დაიწყო სირიიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია. ცენტრალური აზიის პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოებმა პროაქტიურად იმოქმედეს 1 329-ზე მეტი მოქალაქის დაბრუნების, რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის ხელშეწყობის მიზნით. ევროპაში კოსოვომ სამართალწარმოება წარმოიწყო დანაშაულის ჩამდენი პირების წინააღმდეგ და ხელი შეუწყო 121 მოქალაქის რეინტეგრაციას, რაც პროპორციულად ერთ-ერთი ყველაზე

მაღალი მაჩვენებელია მოსახლეობის რაოდენობის გათვალისწინებით. ერაყმა გააცნობიერა, რომ მისივე უსაფრთხოების ინტერესებში შედიოდა მოქალაქეთა სამშობლოში დაბრუნება და არა მათი დატოვება დაკავების ბანაკებში; ამრიგად, ქვეყანამ ხელი შეუწყო თავად ერაყსა და სირიაში მდებარე ბანაკებიდან *ისღამუხ სახელმწიფოსთან* დაკავშირებული ოჯახების დაბრუნებას; ალ-ჰოლის ბანაკიდან ერაყმა 3 749 მოქალაქის რეპატრიაცია უზრუნველყო. როგორც წესი, დასავლური სახელმწიფოები (კოსოვოს გარდა) რეპატრიაციას უფრო ეწინააღმდეგებიან ისეთი მექანიზმების გამოყენებით, როგორცაა, მაგალითად, მოქალაქეობის ჩამორთმევა. თუმცა, დროთა განმავლობაში, ბევრმა დასავლურმა სახელმწიფომ აღიარა რეპატრიაციის ხელშეწყობის აუცილებლობა; მათ შორის, აშშ პირველი აღმოჩნდა, რომელმაც ეტაპობრივი ნაბიჯები^{viii} გადადგა მოქალაქეების რეპატრიაციის მიმართულებით და მას მიბაძეს საფრანგეთმა,^{ix} გერმანიამ,^x ნიდერლანდებმა,^{xi} ნორვეგიამ,^{xii} ესპანეთმა^{xiii} და გაერთიანებულმა სამეფომაც კი^{xiv}.

რადგან სახელმწიფოები აცნობიერებენ, რომ მოქალაქეების, განსაკუთრებით კი - ბავშვების, რეპატრიაციის ხელშეწყობა მათივე გრძელვადიან ინტერესებს ემსახურება, სულ უფრო მეტი ყურადღება ეთმობა რეპატრიაციის, რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის ხელშეწყობის მექანიზმების დახვეწა-გაუმჯობესებას. წინამდებარე ანგარიშში აღწერილია რეპატრიაციის ხელშეწყობის საუკეთესო პრაქტიკა და მოცემულია რამდენიმე მონინავე ინიციატივის ამსახველი შემთხვევის დეტალური ანალიზი. შემდეგ ანგარიში ყურადღებას ამახვილებს საქართველოზე და მოიცავს რეკომენდაციებს, რომლებიც შესაძლოა გამოყენებულ იქნეს ალ-ჰოლში დაკავებული საქართველოს მოქალაქეების რეპატრიაციის პროგრამისთვის.



ამ ნაწილში წარმოდგენილია ერაყიდან და სირიიდან მოქალაქეთა რეპატრიაცი-რეინტეგრაციის საერთაშორისო პრაქტიკის საუკეთესო მაგალითები. უფრო ფართო კონტექსტში საკითხავია, გადანაცვებს თუ არა სხვადასხვა სახელმწიფო რეპატრიაციის პროცესში მონაწილეობას. როგორც წესი, სახელმწიფო პასუხისმგებლობისთვის თავის არიდების არგუმენტები არამყარია და რეაგირებას აჭიანურებს, თუმცა, საბოლოო ჯამში, სულ უფრო მეტი სახელმწიფო უჭერს მხარს რეპატრიაციას. წარმატებული რეპატრიაცი-რეინტეგრაციის მნიშვნელოვანი ასპექტია ცვლილების თეორიაზე დაყრდნობით შემუშავებული ჰოლისტური სახელმწიფო გეგმის არსებობა და ცენტრალურ თუ ადგილობ-რივ ორგანოებში, თემებსა და სამოქალაქო საზოგადოებაში მულტიდისციპლინური გუნდების მხარდაჭერა. რეპატრიანტების დაბრუნების ეტაპზე უაღრესად მნიშვნე-ლოვანია მოქალაქეთა ხელახალი ტრავმირების არიდება, ჯანდაცვის მომსახურებისა და ფსიქოლოგიური მხარდაჭერის უზრუნველყოფა, სათანადო დოკუმენტაციის მომზადება. რეინტეგრაციის საუკეთესო პრაქტიკის თითოეული მაგალითი განსხვავებულია, თუმცა ყველა გამოკვეთს გრძელვადიანი მიდგომის, ადგილობრივი პრაქტიკოსების ხელშე-წყობისა და სტრატეგიული კომუნიკაციის საშუალებით თემის მხარდაჭერის მოპოვების აუცილებლობას. რაც მთავარია, საუკეთესო პრაქტიკა ცხადყოფს, რომ აუცილებელია რეპატრიაციისა და რეინტეგრაციის ყველა ეტაპზე გენდერული განსხვავებებისა და ბავშვების საჭიროებების გათვალისწინება.



უნდა შეუწყოს თუ არა სახელმწიფო ხელი ჩაკაპიტალიზაციას?

ქვეყნების უმრავლესობა, რამდენიმე გამონაკლისის გარდა, ერიდება მოქალაქეების რეპატრიაციისათვის საჭირო ნაბიჯების გადადგმას; მეტიც, ზოგ შემთხვევაში აქტიურად უწინააღმდეგებოდნენ კიდევ რეპატრიაციას.^{xv} ერთი მხრივ, აღნიშნულს სახელმწიფო უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული გარემოებები განაპირობებს, თუმცა ამ გამართლებას აქარწყლებს ის ფაქტი, რომ რეპატრიაციას ემხრობიან უსაფრთხოების უფრო მაღალი რისკების წინაშე მდგარი ქვეყნები. ინგრემისა და მისი რამდენიმე კოლეგის კვლევამ გამოავლინა ოთხი ასპექტი, რომლებითაც შეიძლება აიხსნას სახელმწიფოთა ამგვარად განსხვავებული მიდგომები:^{xvi}

- 01 პრობლემის მასშტაბი – სახელმწიფოს რეაგირებას განაპირობებს რამდენიმე ფაქტორის კომბინაცია: რეპატრიანტების რაოდენობა, [კონფლიქტის ზონის] გეოგრაფიული სიახლოვე, გადაადგილების სიმარტივე და კონფლიქტის ზონაზე წვდომის, მეთვალყურეობისა და კონტროლის შესაძლებლობა. იმ შემთხვევებში, როდესაც რეპატრიანტები მარტივად ახერხებენ სამშობლოში დაბრუნებას, სახელმწიფოს, როგორც წესი, ურჩევნია, პროაქტიურად იმოქმედოს და, სულ მცირე, ნაწილობრივ მაინც გააკონტროლოს ეს პროცესი.
- 02 სამართლებრივი საფუძველი – ზოგჯერ სახელმწიფოს რეპატრიაციისათვის თავის არიდების საშუალებას აძლევს საერთაშორისო სამართლისა და ადამიანის უფლებების დაცვის სამართლებრივი და პოლიტიკური ნების არარსებობა, ასევე, იმგვარი კანონები და სამართლებრივი პრეცედენტები, რომლებიც მოქალაქეობის ჩამორთმევას უშვებს.
- 03 ინსტიტუტების ფორმირების ინსტრუმენტად გამოყენება – ზოგჯერ სახელმწიფო მოქალაქეების რეპატრიაციას იწყებს ლეგიტიმურობისა და საერთაშორისო ნორმებისადმი ერთგულების დემონსტრირების მიზნით. კოსოვოსა და ერაყის მსგავს სუსტ სახელმწიფოებს ასეთ ნაბიჯს, როგორც წესი, საკუთარი სისუსტე ან საერთაშორისო საზოგადოებისთვის ლეგიტიმურობის დამტკიცების სურვილი აიძულებს; ხოლო შედარებით ძლიერი სახელმწიფოები, როგორცაა ამერიკის შეერთებული შტატები, რეპატრიაციას ხელს უწყობს სხვა სახელმწიფოებზე საერთაშორისო ზეწოლის მოსახდენად. თუმცა, რეპატრიაციისთვის თითქმის არაფერი კეთდება ევროპული სახელმწიფოების უმრავლესობასა და ავსტრალი-აში, რასაც, ნაწილობრივ, საზოგადოების მხარდაჭერის არარსებობა განაპირობებს.
- 04 პროგრამის სტრატეგია – რეპატრიაციის ან/და რეინტეგრაციის ან სხვა სექტორებში ეკვივალენტური პროგრამების არსებობამ შესაძლოა იმოქმედოს რეპატრიაციის პროცესის მართვასთან დაკავშირებულ სახელმწიფო გადაწყვეტილებებზე.^{xvii}

რეპატრიაციის პოლიტიკაში არსებული მიდგომების განსხვავებულობას სტენჯერი ხსნის გენდერულად და რასობრივად მიკერძოებული (რასიალიზებული) ე. წ. „საფრთხის ნარატივების“ მრავალფეროვანი სოციალური კონსტრუქციების გავლენით, რადგან, მაგალითად, ჩრდილოეთის ქვეყნები უფრო მეტად არიან მოქალაქეთა რეპატრიაციის წინააღმდეგი, ვიდრე - სამხრეთის.^{xviii} სტენჯერის თანახმად, თითქმის არაფერი მეტყველებს იმაზე, რომ უსაფრთხოების რისკები, საერთაშორისო თანამშრომლობა თუ კანონის უზენაესობის და ადამიანის უფლებების დაცვა განაპირობებდეს მიდგომათა ამგვარად ფართო სხვადასხვაობას. მართლაც, ბავშვების რეპატრიაციის სურვილს ხშირად განაპირობებს რეპუტაციის ამაღლების სურვილი, რითაც სახელმწიფო აჩვენებს ადამიანის უფლებების დაცვისადმი ერთგულებას. 1991 წელს შექმნილი შედარებით ახალგაზრდა სახელმწიფოებიც უფრო მეტად ემხრობიან რეპატრიაციის პოლიტიკას, რაც შეიძლება აიხსნას ეროვნული თვითმყოფადობის გამოკვეთის საჭიროებით, რეპატრიაცია კი იდენტობის წარმოჩენის, გამყარებისა და დამტკიცების საშუალებას აძლევს. გარდა ამისა, სტენჯერი აღნიშნავს, რომ მიდგომებს შორის არსებული რეგიონული მსგავსებები შესაძლოა მეტყველებდეს ქვეყნებს შორის ურთიერთსწავლის პრაქტიკაზე; ამასთან, რეპატრიაციის უპირობო პოლიტიკა სწორედ მუსულმანურ ქვეყნებს აქვთ, ქრისტიანულ ქვეყნებში კი ისლამოფობიის ელემენტებმა შეიძლება გავლენა იქონიოს რეპატრიაციის პოლიტიკაზე. ასევე მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს ნარატივიც, კერძოდ: უპირობო რეპატრიაციის პოლიტიკის მქონე სახელმწიფოები უცხოელ მებრძოლებსა და მათთან დაკავშირებულ ქალებსა და ბავშვებს მსხვერპლებად, ხოლო რეპატრიაციის მოწინააღმდეგე ქვეყნები - რასიალიზებულ ბოროტმოქმედებად და სახელმწიფო უსაფრთხოებისათვის საშიშ პირებად წარმოაჩენენ. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში რეპატრიანტებს რიყავენ მედიასაშუალებები და პოლიტიკოსები, რომლებიც ხაზს უსვამენ მათ წარმოშობას და არა მოქალაქეობას, რითაც ეჭვქვეშ აყენებენ სახელმწიფოსადმი მათ მიკუთვნებულობას.^{xix}

სახელმწიფოთა ტიპებისა და მათი რეაგირების ფორმების აშკარა სხვადასხვაობის მიუხედავად, სულ უფრო მეტი დასავლური სახელმწიფო უზრუნველყოფს მოქალაქეების რეპატრიაციას, რაც მოწმობს, რომ ზემოაღნიშნული ფაქტორები განაპირობებს შესაბამისი პოლიტიკის დაგვიანებით შემუშავებას. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მოქალაქეების რეპატრიაციაზე უარის გასამართლებლად მოძიებული გამონაკლისები ზედაპირული ან მწირია. რეპატრიაციის ხელშეწყობა სახელმწიფოს გრძელვადიან ინტერესებში შედის.



ამჟამად არსებული საუკეთესო პრაქტიკა მოიცავს ჰოლისტურად შემუშავებულ და სტრატეგიულად განხორციელებულ რეპატრიაციის პროგრამებს.^{xx} ბევრმა სახელმწიფომ გამოიყენა ad hoc (საგანგებოდ შემუშავებული) მიდგომები, თუმცა ისინი შეიძლება არაეფექტური და კონტრპროდუქტული აღმოჩნდეს, ვინაიდან აუცილებელია რეპატრიაციის პროცესის მონაწილე ყველა დაინტერესებული მხარის ადრეულ ეტაპზე იდენტიფიცირება და ერთმანეთთან დაკავშირება, რათა განისაზღვროს მათი ფუნქციები, კომუნიკაციის მექანიზმები და ამოცანები.^{xxi} სამშობლოში დაბრუნების სტრატეგიულად მართული გეგმის საფუძველზე შესაძლებელია ჩამოყალიბდეს სიტუაციების მართვასა და რისკების შეფასებაზე მორგებული პროაქტიური მიდგომა, რომელიც უზრუნველყოფს პრაქტიკოსებს შორის მოქმედებათა კოორდინაციას, ტრავმის შესაბამისი დახმარების აღმოჩენას და სტრატეგიული კომუნიკაციის ინტეგრირებას, რამაც შესაძლოა ასევე ხელი შეუწყოს სტიგმატიზაციის საკითხის გადაჭრას.^{xxii} მიდგომა უნდა იყოს პროაქტიური და დაინერგოს რეპატრიაციამდე: შემუშავებული უნდა იყოს მიღების, რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის პროცესები; ადრეულ ეტაპებზე უნდა მოხდეს ინტერვენციის განმახორციელებელი პირების იდენტიფიცირება და რეინტეგრაციის პირობების შესახებ ინფორმაციის შეგროვება.^{xxiii} გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს, რომ შემუშავებული სტრატეგია ეყრდნობოდეს კანონის უზენაესობის პრინციპს და ისეთი ადგილობრივი სტრუქტურებისა და სისტემების გამოყენებას, როგორებიცაა: პოლიცია, განათლებისა და ბავშვთა დაცვის სერვისები. რეპატრიატ ბავშვებთან დაკავშირებული რეაგირება უფრო ეფექტური იქნება, თუ დაეყრდნობა დანაშაულის პრევენციისა და რეაბილიტაციის სტრუქტურებს და არა ამ ბავშვების არასრულწლოვან მოძალადე ექსტრემისტებად იდენტიფიცირებას.^{xxiv} სადაც შესაძლებელია, პროგრამამ უნდა გამოიყენოს ისეთი ინსტრუმენტები, როგორებიცაა რისკების შეფასების მექანიზმები და ფსიქიატრიისა და სოციალური მუშაკების ქსელები.^{xxv}

ღაზაჩადებუღზე (მსხვეჩჰკღზე) ოხიენგიხებული მიღგომა

პროგრამის შემუშავება უნდა წარიმართოს მტკიცებულებებზე დაფუძნებული რამდენიმე პრინციპის მიხედვით: პირველ რიგში, პროგრამა უნდა იყოს ორიენტირებული დაზარალებულზე და არა გაძლიერებულ უსაფრთხოებაზე. სირიის ბანაკებიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაციის კონტექსტში უსაფრთხოებაზე ფოკუსი კონტრპროდუქტიულია: „ნელი მოქმედების ნაღმის“ არგუმენტი მტკიცებულებებით გამყარებული არ არის და შეიძლება, წარმოშვას სტიგმატიზაციისა და დისკრიმინაციის რისკები, რაც, თავის მხრივ, ძირს უთხრის ბავშვთა უფლებების დაცვისა და რეინტეგრაციის ძალისხმევის ეფექტურობას.^{xxvi} [რეპატრიაციისადმი] საზოგადოების კეთილგანწყობის გაზრდის მიზნით შემუშავებულ კომუნიკაციის სტრატეგიას ხშირად ელოდება თავად მთავრობის წინა ნარატივი, რომელიც ასეთ ადამიანებს საფრთხედ და ბოროტ-მოქმედებად წარმოაჩენდა. თუმცა, უნდა დავაკონკრეტოთ, რომ უსაფრთხოებაზე ორიენ-

ტირებული მიდგომის არიდება მაინც არ გამოორიცხავს პროგრამაში უსაფრთხოების სამსახურების აქტიურ მონაწილეობას სხვა სექტორებთან თანამშრომლობით და, საჭიროებისამებრ, რეპატრიანტების საქმეთა გამოძიებას ან მათ სისხლისსამართლებრივ დევნას.^{xxvii} დაზარალებულზე ორიენტირებული მიდგომის ფარგლებში უნდა განხორციელდეს რეპატრიანტი ბავშვების მხარდაჭერა, რომლებსაც შესაძლოა სხვადასხვაგვარი ზიანის, მძიმე ტრავმებისა და სტრესის გადატანა მოუხდათ კონფლიქტის ზონასა თუ ბანაკებში ყოფნის პერიოდში ან ხელახალი ტრავმა მიიღეს არასათანადოდ მართული რეპატრიაციის პროცესში.^{xxviii} რეპატრიაციის ყველაზე წარმატებულ შემთხვევებში ცალსახად გამოყენებული იყო დაზარალებულზე ორიენტირებული მიდგომა, რაც დეტალურადაა აღწერილი ქვემოთ მოცემული შემთხვევების ანალიზში.

გენდერული და ასაკობრივი ფაქტორების გათვალისწინება

პროგრამის გეგმაში უნდა იყოს გათვალისწინებული გენდერულ და ასაკობრივ განსხვავებებთან დაკავშირებული პრინციპების ერთობლიობა, რაც ნაწილობრივ ეფუძნება დაზარალებულზე ორიენტირებულ მიდგომას. რეინტეგრაციისას რეპატრიანტი ქალები შესაძლოა აღმოჩნდნენ გენდერულად სპეციფიკური გამოწვევების წინაშე, რაც მოიცავს: ოჯახის მთავარი მარჩენალის სტატუსს ან სწავლებისა და დასაქმების შეზღუდულ არეალს. აქედან გამომდინარე, საუკეთესო პრაქტიკად ითვლება სამშობლოში დაბრუნებული ქალების გაძლიერება მათივე ეკონომიკური დამოუკიდებლობის უზრუნველსაყოფად.^{xxix} გენდერულმა ასპექტებმა შესაძლოა გავლენა იქონიოს რეაბილიტაციის ხელშეწყობაზეც: ერთ-ერთმა პროგრამამ რეპატრიანტებს ქალ და მამაკაც კონსულტანტებს შორის არჩევანის გაკეთების საშუალება მისცა, რამაც კლიენტების პოზიტიური შეფასება დაიმსახურა.^{xxx} იმ რეპატრიანტებთან მუშაობისას, რომლებზეც ძლიერად ზემოქმედებს გენდერული როლების ტრადიციული გადანაწილება, რეინტეგრაცია შეიძლება მნიშვნელოვნად გამარტივდეს მათივე კულტურული მოლოდინების შესაბამისი წრის და თემური სტრუქტურების (როგორცაა: სარწმუნოებრივი / რელიგიური ორგანიზაცია) ფარგლებში. მნიშვნელოვანია, რომ გენდერულ ასპექტებთან ერთად პრაქტიკოსებმა ასევე ყურადღება გაამახვილონ სპეციფიკურ ასაკობრივ ასპექტებზეც: შეფასებისას გასათვალისწინებელია, რომ ბავშვების გონებრივი და ფიზიკური განვითარება განსხვავდება უფროსებისგან; გენდერული როლების შესახებ მკაცრი წარმოდგენები ბავშვებზე სხვადასხვანაირად ზემოქმედებს და შეიძლება გაუჭირდეთ აღნიშნულთან ადაპტირება; ამასთან, ბავშვები შესაძლოა განიცდიდნენ ტრავმისა და იდენტობის კრიზისის სხვადასხვა ფორმას.^{xxxi} ასევე, მათ ყოველთვის არ აქვთ რადიკალიზაციამდელი იდენტობა და, ამრიგად, ესაჭიროებათ განათლებაზე ხელმისაწვდომობა და გრძელვადიანი მხარდაჭერა ახალი იდენტობის ჩამოყალიბების პროცესში.^{xxxii}

მესამე და მნიშვნელოვანი პრინციპი, რომელიც ინტეგრირებული უნდა იყოს პროგრამის სტრატეგიაში, შემდეგია: რეპატრიანტთა მხარდაჭერა უნდა იყოს ინდივიდზე მორგებული და მდგრადი. საკითხთან დაკავშირებულ ლიტერატურაში ყველაზე ხშირად სწორედ ეს მიდგომა სახელდება საუკეთესო პრაქტიკად, რადგან არ არსებობს ერთი უნივერსალური გამოსავალი: ნაკლებ სავარაუდოა, რომ ზოგადი ხასიათის რეაგირება წარმატებით გაუმკლავდება რეპატრიანტთა საჭიროებებს. მეტიც, ასეთი მიდგომა შეიძლება საზიანოც კი იყოს კონკრეტულად ბავშვებთან მიმართებით.^{xxxiii} როგორც ზრდასრულ ადამიანებს, ისე ბავშვებსაც ესაჭიროებათ მათზე ინდივიდუალურად მორგებული, ცალკეული რისკებისა და საჭიროებების შეფასებაზე დაფუძნებული მიდგომა, რომლის საშუალებითაც იდენტიფიცირდება და იმართება ტრავმასთან დაკავშირებული სიმპტომები მდგრადი და ინდივიდუალურ საჭიროებებზე მორგებული მეთოდებით; ზრუნვის შეფასებაც ცალკეული ადამიანის საჭიროებებს უნდა მოერგოს, რაც ნიშნავს, რომ თითოეულ შემთხვევაში წარმატებაც განსხვავებული იქნება.^{xxxiv} ბავშვების რეინტეგრაციის გრძელვადიანი შედეგი დიდწილად დამოკიდებული იქნება პროგრამის მდგრადობასა და რესურსებზე, რადგან, როგორც წესი, ბავშვებს გრძელვადიანი მხარდაჭერა ესაჭიროებათ მიღებული უარყოფითი გამოცდილებისა და ტრავმის გადასალახად – შეზღუდული ბიუჯეტი და გრძელვადიანი დაფინანსების არარსებობა კი მნიშვნელოვნად აფერხებს პროგრამების ეფექტურობას.^{xxxv} შედეგად, შემთხვევის მმართველებს, პრაქტიკოსებს და სხვა დაინტერესებულ მხარეებს მოუწევთ გრძელვადიანი ვალდებულებების აღება; სასარგებლო პრაქტიკაა სამშობლოში დაბრუნებული ბავშვებისთვის მისაბაძი მაგალითის სახით ინსტრუქტორის („ქოუჩის“) ან ახალგაზრდებთან მომუშავე სპეციალისტის დანიშვნა, რაც ხელს უწყობს ბავშვის კეთილდღეობის მეთვალყურეობას; თუმცა, ზოგადად, გრძელვადიანი დახმარების, მათ შორის, სამშობლოში დაბრუნებული ყველა პირის (ბავშვების ჩათვლით) ფსიქოლოგიური მხარდაჭერის, მომსახურების უზრუნველყოფისათვის მთავრობას დასჭირდება ფინანსური და ადამიანური რესურსების მობილიზება.^{xxxvi}



რეკონსტრუქციის პროგრამის კოორდინაცია, ადმინისტრაციული თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანი ვალდებულებაა. იდენტიფიცირებულია მისი კოორდინაციისა და მართვის რამდენიმე საუკეთესო პრაქტიკა, რომელთაგან ყველაზე გავრცელებული და საყოველთაოდ აღიარებულია რეკონსტრუქციის დაგეგმვა-განხორციელებისას მრავალუნ-ყებრივი მიდგომის გამოყენების აუცილებლობა. მრავალუნყებრივი მიდგომა უნდა მოიცავდეს პროცესში ჩართულ უწყებათა შორის მჭიდრო და უწყვეტ კოორდინაციას და ინფორმაციის გაცვლას. გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს დროულ და ზუსტ კომუნიკაციას, რომელიც ემყარება ერთმანეთის ფუნქციების მკაფიოდ გააზრებისა და კომპრომისზე წასვლის მზაობის საფუძველზე გამომუშავებულ ორმხრივ ნდობას.^{xxxvii} ინფორმაციის გაზიარების თვალსაზრისით სირთულეებს წარმოშობს მრავალი დაინტერესებული მხარის ჩართულობაც და, ამრიგად, განისაზღვრა კომუნიკაციის გაუმჯობესების ღონისძიებებიც. უსაფრთხოებაზე ფოკუსი საჭიროებს უსაფრთხოების უწყებების და, ასევე, საზოგადოებაზე ორიენტირებული პოლიციის ერთეულებისა და სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციების აქტიურ ჩართულობას, რაც განაპირობებს ინფორმაციის გაზიარების, თანამშრომლობისა და ერთობლივი მუშაობის გზების მოძიების აუცი-ლებლობას.^{xxxviii} დაბოლოს, ტრენინგმა შეიძლება ასევე გააძლიეროს მომსახურების მიმწოდებელთა შესაძლებლობები და მოითხოვოს სახელმწიფოს მხრიდან კოორდინაცია უფრო ფართო, ერთიანი საზოგადოებრივი მიდგომის ფარგლებში.

ერთიანი საზოგადოებრივი მიდგომა

ერთიანი საზოგადოებრივი მიდგომის აუცილებლობას განაპირობებს არამხოლოდ სამუშაოს ხასიათი, არამედ იმ აქტორების რაოდენობაც, რომლებიც ჩართულნი იქნებიან რეკონსტრუქცია-რეინტეგრაციის მთლიან პროცესში. დაბრუნებულ ბავშვებზე პერსონა-ლიზებული გრძელვადიანი ზრუნვა მოითხოვს მრავალ უწყებას შორის თანამშრომ-ლობას, როგორებიცაა ბავშვთა დაცვისა და სამართალდამცავი უწყებები.^{xxxix} ძალა-დობრივ ექსტრემისტულ გარემოში ყოფნამ შეიძლება უარყოფითი გავლენა იქონიოს ბავშვების ცხოვრების სხვადასხვა ასპექტზე, მათ შორის ფსიქიკურ ჯანმრთელობაზე, სოციალურ ცხოვრებაზე, განათლების დონესა და სამართლებრივ სტატუსზე. აქედან გამომდინარე, როგორც წესი, თითოეულ ბავშვისათვის საჭიროა მულტიდისციპლინურ ღონისძიებათა ერთობლიობა, რომელიც მოიცავს ფსიქიკური ჯანმრთელობის მხარდაჭერას, ტრავმაზე ორიენტირებულ თერაპიას, საგანმანათლებლო ზრუნვას, პროფესიულ მომზადებას, მენტორობასა და რეკრეაციულ-კულტურულ ღონისძიებებს.^{xl}

რეინტეგრაციას მონაწილე სუბიექტების კიდევ უფრო ფართო სპექტრი სჭირდება: მასწავლებლები ყველაზე უკეთ აფასებენ ბავშვის შესაძლებლობებს საგანმანათლებლო სისტემაში და ხელს უწყობენ მათ სოციალურ ჩართულობას; ადვოკატმა უნდა დაიცვას ბავშვის საუკეთესო ინტერესები; პროცესში შეიძლება ჩაერთოს პოლიცია, როდესაც ბავშვს საფრთხე ემუქრება ან პრობლემური ქცევა ახასიათებს; ასევე, სხვა პროფესიონალებიც: ბავშვთა დაცვის სამსახურები, სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციები, თემის ლიდერები და ინსტრუქტორი („ქოუჩი“) / მენტორები.^{xli}

მხავადუწყებრივი დახვტაშოხისი მიდგომა

არაერთი კვლევის შედეგად გამოვლინდა სხვადასხვა აქტორს შორის კოორდინაციის საუკეთესო პრაქტიკა. აუცილებელია ყველა დაინტერესებული მხარის შეძლების-დაგვარად მალე იდენტიფიცირება, დაკავშირება და ჩართვა. მრავალუწყებრივი მიდგომის შემუშავების საკვანძო ასპექტია სხვადასხვა სფეროს (ახალგაზრდებზე ზრუნვა, განათლება, ფსიქიკური ჯანმრთელობის დაცვა და ა. შ.) ექსპერტთა გუნდის ან ეროვნული მობილური გუნდის ჩამოყალიბება, რომელსაც შეეძლება ადგილობრივი საზოგადოების მხარდაჭერა.^{xlii} შერჩეულ სპეციალისტებს უნდა ჰქონდეთ საფრთხეგამოვლილ თუ ექსპლუატაციის (ბანდებში მყოფი ახალგაზრდები, სექსუალური ძალადობის მსხვერპლი პირები, ლტოლვილები და დევნილები) მსხვერპლებთან მუშაობის გამოცდილება.^{xliii} ზოგმა ქვეყანამ ზემოაღნიშნული დაინტერესებული მხარეები ეროვნული სამოქმედო გეგმის ფარგლებში გააერთიანა, ზოგმაც სამუშაო ჯგუფები ან კომისიები შექმნა, რომლებსაც, როგორც წესი, ხელმძღვანელობს საგარეო საქმეთა სამინისტრო ან სახელმწიფო უსაფრთხოების უწყება. სწორედ ამ უწყებების პასუხისმგებლობაა დავალებების გადანაწილება (დელეგირება) და შიდა კომუნიკაციის პროცესის კოორდინაცია.^{xliiv} იდენტიფიცირების შემდგომი ეტაპია აქტორებისთვის მკაფიო განაწესის შედგენა და დაინტერესებულ მხარეებს შორის კომუნიკაციისა და კოორდინაციის ეფექტური ერთობლივი მექანიზმის ჩამოყალიბება. რაც უფრო ფართოა პროცესში ჩართული დაინტერესებული მხარეების დიაპაზონი, უფრო სავარაუდოა, რომ პროცესი „ერთიანი საზოგადოებრივი მიდგომის“ ფორმას მიიღებს. სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციების ჩართვა, მათი ნდობა და მათი წვლილის დაფასება შეიძლება გადამწყვეტი აღმოჩნდეს პროცესის ეფექტურობის უზრუნველსაყოფად, ამიტომ მნიშვნელოვანია, რომ სამართალდამცავმა ორგანოებმა იმუშაონ უნდობლობის შემცირების, ხოლო ადგილობრივმა ხელისუფლებამ - სამოქალაქო საზოგადოების აქტორებთან ორმხრივი დიალოგის შენარჩუნების მიმართულებით.^{xlv}

ერთ-ერთი მიდგომა გულისხმობს ამოცანების შესრულების ზედამხედველობას სამი საკვანძო ერთეულის - სახელმწიფო საკონსულტაციო ჯგუფის, რეგიონული საკოორდინაციო კომიტეტისა და ადგილობრივი განმახორციელებელი პარტნიორების

მიერ.^{xlvi} რეინტეგრაციის პროცესი იწყება სახელმწიფო საკონსულტაციო ჯგუფით, რომელიც პასუხისმგებელია რეპატრიანტების თავდაპირველ მიღება-შეფასებასა და თითოეული ადამიანის სამშობლოში დაბრუნების გეგმის განსაზღვრაზე. სახელმწიფო საკონსულტაციო ჯგუფი პროცესში ჩართავს სხვადასხვა სამთავრობო უწყებასა და პრაქტიკოს სპეციალისტს, რათა ხელი შეუწყოს თანამშრომლობას, ინფორმაციის გაზიარებასა და პოლიტიკის თანმიმდევრულობას. სახელმწიფო საკონსულტაციო ჯგუფი ასევე პასუხისმგებელი იქნება პროგრამის შეფასების ხელშეწყობაზე, რეპატრიანტების განსახლების დეტალების განსაზღვრასა და რეინტეგრაციის ინდივიდზე მორგებული, დეტალური გეგმის შემუშავებაზე. ამ ეტაპზე რეინტეგრაცია წარმართება ერთი რეგიონული და ერთი ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანოს თანამშრომლობით; რეგიონული ორგანო მოიცავს სხვადასხვა სამთავრობო უწყებას, მათ შორის, სამართალდამცავ ორგანოებს, რითაც მარტივდება ინფორმაციის მიმოცვლა და რეინტეგრაციის კონკრეტული შემთხვევების მიმდინარეობის ზედამხედველობა. ადგილობრივი განმახორციელებელი პარტნიორები პასუხისმგებელი იქნებიან მომსახურების მიწოდებაზე, უსაფრთხოების მონიტორინგსა და უწყვეტ შეფასებაზე.^{xlvii}

ნდობის მოპოვება

პროცესში სუბიექტთა მრავალფეროვანი სპექტრის ჩართვის საჭიროება წარმოშობს რამდენიმე გამოწვევას. აქტორების მრავალფეროვნებამ შეიძლება დააბნოს ბავშვები და გაართულოს მათი ნდობის მოპოვება, განსაკუთრებით იმ შემთხვევებში, როცა ზემოაღნიშნული ფართო სპექტრის ჩართულობა უშუალოდ განაპირობებს შეფასებების სიმრავლესა და სავარაუდო ტრავმული გამოცდილების ხელახლა გადატანას. ბავშვებს უნდა აუხსნან, ვინ არიან ეს სპეციალისტები, რა ფუნქციები აკისრიათ და რა როლს ასრულებენ საერთო პროცესში.^{xlvi} კიდევ ერთი მთავარი გამოწვევა არის ინფორმაციის გაზიარების თვალსაზრისით არსებული ბარიერები. აუცილებელია პროფესიონალების თანამშრომლობითი ურთიერთობის უზრუნველყოფა, უწყებებს შორის ინფორმაციის გაზიარების სამართლებრივი და სხვა ბარიერების დაძლევა, რაც მოიცავს, მაგალითად, განსხვავებულ მანდატებს, ნდობის ნაკლებობას, კადრისა თუ დროის სიმწირესა და ინფორმაციის გაცვლის პლატფორმების ნაკლებობას.^{xlvi}

ინფორმაციის გაზიარება

წარმატებული მრავალსუბიექტიანი მიდგომის მთავარი ელემენტია საჭირო მოცულობის ინფორმაციის გაზიარება. ზრუნვის სათანადო ღონისძიებების შემუშავება-წარმართვისათვის სპეციალისტებს დასჭირდებათ დაწვრილებითი ინფორმაცია სამშობლოში დაბრუნებული ადამიანების შესახებ. ამისთვის საჭიროა სამინისტროებს შორის ინფორმაციის შეუფერხებლად და პროაქტიურად გაზიარება. ცხადია, უსაფრთხოებისა და პოლიტიკური საკითხების სენსიტიურობა, ასევე ინფორმაციის

უნყებათაშორისი გაზიარების სამართლებრივი ბარიერები პრაქტიკოსებს უზღუდავს წვდომას ბავშვის, მისი მშობლების პირადი ისტორიის, ურთიერთობების ისტორიისა და წარსული გამოცდილებების შესახებ მნიშვნელოვან ინფორმაციაზე; ამიტომ, თუ შესაძლებელია, საჭიროა პრაქტიკოსებთან საყურადღებო ინფორმაციის გაზიარებისა და ამის ხელშეწყობის, ასევე ინფორმაციის გაზიარების ბარიერების გადალახვის მიმართულებით მუშაობა.^{li} საჭიროა კოორდინაციისა და ინფორმაციის გაზიარების მყარი პროტოკოლის შემოღება, რაც უზრუნველყოფს სოციალური მუშაკებისა და ფსიქიკური ჯანმრთელობის დაცვის სპეციალისტებისათვის ცალკეული შემთხვევების შესახებ მაქსიმალური ინფორმაციის წინასწარ მიწოდებას. დაბრუნებულ ოჯახებთან მუშაობის პროცესში სპეციალისტებმა უნდა იხელმძღვანელონ კონფიდენციალურობის დაცვის ვალდებულებით. ნდობის მოპოვებას კი შეიძლება ხელი შეუწყოს როგორც ოჯახებისთვის, ისე სამართალდამცავი ორგანოებისთვის ინფორმაციის გაზიარების პარამეტრების გაცნობამ.^{lii}

პროფესიონალთა ქსელისა და სწავლების შესაძლებლობების გაფართოება

მრავალაქტორიანი მიდგომის როგორც საჭიროების, ისე გამოწვევების გაცნობიერების საფუძველზე, პრაქტიკოსებმა გამოავლინეს შემდეგი შესაძლო გადაწყვეტილებები: ყველა შესაბამისი აქტორის ყოვლისმომცველი ქსელის შექმნა, სამოქალაქო საზოგადოებასა და ოფიციალურ აქტორებს შორის ეფექტური თანამშრომლობის უზრუნველსაყოფად; ინფორმაციის გაცვლის სტრუქტურირებული სისტემის შექმნა საკონტაქტო პირების იდენტიფიცირებისა და პასუხისმგებლობათა დაზუსტების მიზნით; მაგალითად, კონკრეტულ შემთხვევებზე ორიენტირებული თათბირების ჩატარება, რაც აქტორებს ერთმანეთის პირადად გაცნობასა და უნდობლობის შემცირებაში დაეხმარება; ინდივიდუალურ შემთხვევებზე მუშაობასთან დაკავშირებული რეგულარული დიალოგი აქტორებს შორის ურთიერთმოლოდინების მართვისა და ცრურწმენების განეიტრალების მიზნით; რეპატრიაციამდე ინდივიდუალური შეფასების განხორციელება შესაბამისი აქტორების დროულად გამოვლენისა და პროცესში ჩართვის მიზნით; და ურთიერთობების დამყარება და პერსონალის ჩართვა სამშობლოში დაბრუნებული ადამიანების სოციალურ გარემოში.^{liii} შესაბამისი მომსახურებების განმახორციელებელმა ერთეულებმა შექმნეს სხვადასხვა დარგის მრავალი სპეციალისტით, მაგალითად, ფსიქოლოგებითა თუ ფსიქიატრებით დაკომპლექტებული გუნდები. სპეციალიზებული ქსელების ჩამოყალიბება და გაფართოება მნიშვნელოვანია თანამშრომლობის ხელშესაწყობად და აუცილებელ ექსპერტულ ცოდნაზე წვდომის უზრუნველსაყოფად.^{liiv}

დაბოლოს, სახელმწიფომ ხელი უნდა შეუწყოს სხვადასხვა დონეზე ჩართული აქტორების ტრენინგს (გადამზადებას). სამშობლოში დაბრუნებულ ადამიანებთან ეფექტური მუშაობის პროცესში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს პრაქტიკოსთა შესაფერისად მომზადებას, განსაკუთრებით ძალადობრივი ექსტრემიზმისთვის დამახასიათებელი გამოწვევების ცოდნას; ამრიგად, მინიმალური მოთხოვნა უნდა იყოს ძალადობრივი

ექსტრემიზმის პოტენციურ გამოცდილებებსა და ზემოქმედებასთან დაკავშირებული ტრენინგი.^{lv} ასევე მნიშვნელოვანია ფსიქოთერაპევტების სწავლება და უწყვეტი განათლება გაურკვევლობის შესამცირებლად და სათანადო ზრუნვის უზრუნველსაყოფად: განსაკუთრებით საჭიროა ტრავმაზე ორიენტირებული ფსიქოთერაპიის საბაზისო ტრენინგი იდეოლოგიზებულ ბავშვებთან მუშაობისათვის ან საბაზისო ტრენინგი ფსიქიკური ჯანმრთელობის საკითხებში.^{lvi} რამდენიმე ქვეყანაში მთავრობამ აქტიურად ითანამშრომლა საერთაშორისო ორგანიზაციებთან, რათა დაბრუნებულ ადამიანებთან მუშაობისათვის საჭირო კომპეტენციის გაძლიერებაზე ორიენტირებული ტრენინგები შეემუშავებინათ. მხარდაჭერა არ შემოიფარგლება პირველადი ტრენინგით, არამედ, სამუშაოს კომპლექსური ხასიათიდან გამომდინარე, გრძელდება მენტორობისა და ზედამხედველობის პროგრამებით.^{lvii} შემთხვევების მეთვალყურეებისა და მომსახურების მიმწოდებლებისთვის ხელმისაწვდომი უნდა იყოს ექსპერტთა კონსულტაციები და ავტორიტეტული წყაროები - განსაკუთრებით, ძალადობრივ ექსტრემიზმთან დაკავშირებული რესურსები, რომლებიც, მაგალითად, მოიცავს ინფორმაციას *ისდამუხი სახედმწიფოსთვის* სახასიათო ძალადობის მექანიზმების შესახებ.^{lviii} ვინაიდან რეინტეგრაციის ხელშეწყობის ბევრი პროგრამა მოიცავს მიმღები ოჯახის ჩართულობას, მზრუნველებს უნდა ჩაუტარდეთ ტრავმაგამოვლილი ბავშვის განვითარებისა და გამოჯანმრთელების ძირითად ასპექტებთან დაკავშირებული ტრენინგი; ასევე, საჭიროა მუდმივი მენტორობა სახლში ზრუნვის სისტემის ეფექტურობის შესანარჩუნებლად.^{lix} ზოგ შემთხვევაში, სახელმწიფო და სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციები ტრენინგს უტარებენ ასევე იმ პირებს, რომლებიც ხვდებიან სამშობლოში დაბრუნებულებს, რის შედეგადაც იძენენ დაბრუნებულების ეფექტიანი რეინტეგრაციისათვის საჭირო უნარებს.^{lx}

სამშობლოში დაბრუნებული პირებისთვის შემუშავებული პროგრამა სამ ასპექტს აერთიანებს: პირველი - მიღების ეტეპი - გულისხმობს სამშობლოში დაბრუნებულ პირთა მიღებას რეპატრეაციის შემდეგ; იგი, როგორც წესი, ორიენტირებულია ჯანდაცვის მომსახურებასა დე დოკუმენტების უზრუნველყოფაზე მინიმუმ 24 საათის განმავლობაში; მეორე - რეაბილიტეცია - შეიძლება ცალკე ეტეპად განხორციელდეს, როდესაც სამშობლოში დაბრუნებულ პირებს ათავსებენ კონკრეტულ სივრცეში, სადაც უზრუნველყოფენ ფსიქოლოგიური დე სოციალურ-ეკონომიკური დახმარებით, თუმცა, ზოგ შემთხვევაში, რეაბილიტეცია ხორციელდება რომელიმე სხვა ეტეპთან ერთად; დე მესამე: საბოლოო მიზანია სამშობლოში დაბრუნებულ პირთა საზოგადოებაში რეინტეგრეაციის ხელშეწყობა, რასაც ზოგჯერ უწყვეტი ხასიათი აქვს. მომდევნო ნაწილში დეტალურადაა აღწერილი ჩარევის ამ ეტეპებზე გამოვლენილი საუკეთესო პრეკტიკა.

მდგეხადი ფსიქოლოგიური მხარდაჭეხა

სამშობლოში დაბრუნებულმა ადამიანმა შეიძლება გარკვეულ დონეზე გამოავლინოს მიღებული ფსიქოლოგიური ტრავმა, რაც მოიცავს: შესუსტებულ რეაქციებს, ხმაურისადმი მომატებულ მგრძობელობას, ფსიქოსომატურ სიმპტომებს, ძილის პრობლემებს, განცდილი შემთხვევების გახსენებას, შემანუხებელ მოგონებებსა დე გაძლიერებულ შფოთვას, ბრეზის, სირცხვილისა დე უიმედობის შეგრძნებას.^{lxi} ამგვარად, რეპატრეაციის ყველა პროგრამას სჭირდება გრძელვადიანი, დროული დე ეფექტური ფსიქოლოგიური ჩარევისთვის (ინტერვენციისათვის) აუცილებელი რესურსები. ბევრი პრეკტიკოსი თვლის, რომ საჭიროების შემთხვევაში ფსიქოთერეპიული მკურნელობის ხელმისაწვდომობას შეუძლია მნიშვნელოვანი როლი შეასრულოს სამშობლოში დაბრუნებულ პირთა რეაბილიტეციის თვალსაზრისით, რამდენადაც უმრავლესობას კომპლექსური ტრავმა აქვს გადატანილი.^{lxii} სამშობლოში დაბრუნებულ პირთა შედარებით უნიკალური გამოცდილებების გათვალისწინებით, პრეკტიკოსები აღნიშნავენ შემდეგს: საჭიროა მოთმინება, რომ ადამიანი დათანხმდეს თერეპიის გავლას, რადგან მათ ხშირად ახასიათებთ „შერეული იდენტობა“; მძიმე ტრავმის შემთხვევაში შესაბამისი კომპეტენციის მქონე სპეციალისტებმა მთელი ძალისხმევა უნდა მიმართონ ინდივიდის სტებილიზეციაზე; საჭიროა სოციალური მუშაკების გადამზადება ტრავმასთან გამკლავების მიმართულებით; მრავალი სხვადასხვა ტრავმის შემთხვევაში შეიძლება საჭირო გახდეს მულტიმოდალური მხარდაჭერა, მაგალითად: მძიმე შემთხვევებში ფსიქოფარმეკოლოგიური პარალელური მკურნელობის გამოყენება; ექსპერტულ ცოდნაზე ხელმისაწვდომობისათვის სპეციალიზებული ქსელების შექმნა დე პერსონალის უწყვეტი გადამზადება კულტურათმორისი კომპეტენციების გამომუშავების მიზნით; ასევე, შემთხვევის ხასიათზე დამოკიდებული ჯგუფური თუ ინდივიდუალური დისკუსიის შესაფერისობა.^{lxiii} ფსიქოლოგიური მომსახურება ხელს უნდა უწყობდეს იდენტობის

განვითარებას, სოციალური და ტრავმასთან გამკლავების უნარების გამომუშავებას კოგნიტური მოქნილობის გაზრდის მიზნით, პრობლემების გადაჭრის შესაძლებლობების გაუმჯობესებას, ძლიერი ემოციების, მაგალითად, ბრაზის, რეგულირების უნარების შეძენას და ძალადობრივი იდეოლოგიისგან დამოუკიდებელი თვითფექტიანობის გაძლიერებას^{lxiv} მიუხედავად ფსიქიკურ ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული საჭიროებებისა, სამშობლოში დაბრუნებული ოჯახებისათვის განსახლების ადრეულ ეტაპებზე ხშირად უფრო პრიორიტეტულია საბაზისო საჭიროებებსა და ადაპტირების უნარებზე ფოკუსირება; შეიძლება, ასევე, აქტუალური იყოს იმ ინტერვენციების განხორციელება, რომლებიც მიმართული იქნება განსაცდელთან გამკლავების ეფექტური უნარების გამომუშავებაზე,^{lxv} განსაკუთრებით ადრეულ ეტაპებზე, როდესაც დაბრუნებულებს არ სურთ თერაპიის გავლა. ძალიან მნიშვნელოვანია „უსაფრთხო სივრცის“ შექმნა, სადაც ბავშვებს შეუძლიათ თანდათანობით გამოავლინონ გადატანილი ტრავმა, მაგალითად, თამაშის ან არტ-თერაპიის მიდგომის საშუალებით, რომელიც არ უნდა ეყრდნობოდეს სტიგმატიზაციას ან ფსიქოპათოლოგიური საჭიროებების წინასწარ ვარაუდს.^{lxvi}

პროგრამის განხორციელებისას პრიორიტეტულია ტრავმის ხელახლა მიყენების თავიდან აცილება და ნდობის მოპოვება, განსაკუთრებით ბავშვების შემთხვევაში. სამშობლოში დაბრუნების პროცესი შეიძლება ხელახლა მატრავმირებელი იყოს, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ რეინტეგრაცია მოიცავს დაკავებას ან, როგორც ზოგიერთი სახელმწიფო პროგრამა ითვალისწინებდა,^{lxvii} განსაკუთრებით ტრავმული სკრინინგის პროცესს, მაგალითად, როდესაც მოხელეები ჩამოსვლისთანავე ძალდატანებით აცალკევებდნენ ბავშვებს მშობლებისგან. იმის მიუხედავად, რომ მნიშვნელოვანია თითოეული ადამიანის საჭიროებების შეფასება, სხვადასხვა აქტორის მიერ ხშირი და არაკოორდინირებული სკრინინგისა და შეფასების პროცედურა ბავშვებზე ტრავმულად ზემოქმედებს და ფსიქოლოგიური ზიანს აყენებს.^{lxviii} ნდობის მოსაპოვებლად, მნიშვნელოვანია, ბავშვს ავუსხნათ მთლიანი პროცესი და ჩართული სპეციალისტების ფუნქცია, ასევე, უზრუნველვყოთ პრაქტიკოსების სათანადო კომპეტენტურობა, განსაკუთრებით ტრავმის გათვალისწინებით გამოსაყენებელი მიდგომების მიმართულებით.^{lxix} პროცესში ფსიქიკური ჯანმრთელობის დაცვის მუშაკების ჩართვა, რომლებსაც აქვთ მიგრაციის, ძალადობისა და სასტიკი მოპყრობის სხვადასხვა ფორმებით დაზარალებულ ბავშვებთან მუშაობის გამოცდილება, ასევე მხარდაჭერის აღმოჩენისას ნაკლებად კლინიკურმა და უფრო ჰოლისტურმა მიდგომებმა შეიძლება სამშობლოში დაბრუნებულები დაარწმუნოს, რომ მათი ესმით და, ამრიგად, გაზარდოს სპეციალისტებისადმი ნდობის ხარისხი.^{lxx} ნდობის მოპოვების მეორე ეფექტური საშუალება არის ოჯახების საჭიროებებზე ეთიკური, გულისხმიერი და კულტურული თვალსაზრისით ადაპტირებული რეაგირება, ასევე, საკონსულტაციო ცენტრის ან მომსახურების ჯგუფების არსებობა, რომლებიც ხელს შეუწყობს აქტორებს შორის კოორდინაციას, რითაც შესაძლებელია ერთი და იმავე შეკითხვების არიდება.^{lxxi}

რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის ერთ-ერთი საუკეთესო პრაქტიკა მოიცავს სამშობლოში დაბრუნებულ ბავშვებსა და დედებთან „ცხოვრებისეული ისტორიის“ გაცნობიერებაზე მუშაობის გზების გამონახვას, რაც მათ სხვადასხვა იდენტობისა და ცხოვრებისეული ასპექტის შეჯერებაში დაეხმარებათ.^{lxxii} რეკომენდებულია, რომ ოჯახებთან მომუშავე პრაქტიკოსებმა შეიმუშაონ საერთო ნარატივი, რათა სამშობლოში დაბრუნებულებს გაუჩნდეთ მიკუთვნებულობის გრძნობა. თავის როლს ასრულებს ასევე გრძელვადიანი მენტორობა და მიზანმიმართული კონსულტაციაც. მნიშვნელოვანია საზოგადოებაში იმ პირების იდენტიფიცირება, რომლებსაც შეუძლიათ შეასრულონ მიმღებ საზოგადოებასთან დამაკავშირებელი ხიდის ფუნქცია, რაც ხელს შეუწყობს სოციალურ რეინტეგრაციას. ზოგ შემთხვევაში გამოიყენეს საზოგადოებრივი მხარდაჭერის ჯგუფები; ასევე, განათლების ალტერნატიული მიდგომები - მაგალითად, რეპეტიტორის დახმარება ან ონლაინსწავლება - ეფექტური აღმოჩნდა მოზრდილი ბავშვების სწავლის საჭიროებების დაკმაყოფილების ხელშეწყობის თვალსაზრისით.^{lxxiii} თავდაპირველად, პრაქტიკოსებმა ყურადღება უნდა გაამახვილონ პირის სტაბილიზაციაზე და არა მისი იდეოლოგიის შესწავლაზე.^{lxxiv} ალტერნატიული იდენტობის განმსაზღვრელი მიდგომა მხოლოდ იმ შემთხვევაში უნდა იყოს გამოყენებული, როდესაც იდენტობის დაცვის ამგვარი მექანიზმის გარდაუვალი საჭიროება დგას; ამასთან, ასეთ [ინტერვენციას] უნდა ახლდეს ბავშვთან ასაკის შესაფერისი კომუნიკაცია, რათა მანაც გაიაზროს ღონისძიების საჭიროება.^{lxxv} დერადიკალიზაცია რეაბილიტაციის მომსახურების ერთ-ერთი კომპონენტია, რომელიც არბილებს „ჩვენ მათ წინააღმდეგ“-ტიპის მსოფლმხედველობას, ზრდის ალტერნატიული პერსპექტივების ცნობადობას და ხელი უწყობს ტოლერანტობასა და ჩართულობას – თუ მიზანშეწონილია, ამ ძალისხმევის ფარგლებში შესაძლებელია თეოლოგიებისა და რელიგიური ლიდერების ჩართვაც.^{lxxvi} წარმატებას მიაღწიეს პროგრამებმა, რომლებიც სხვა მომსახურებასთან ერთად რელიგიური მენტორობის კომპონენტსაც მოიცავდა, რაც დაბრუნებულებს რელიგიური თემების განხილვის საშუალებას აძლევდა. თუმცა, რელიგიური და იდეოლოგიური მენტორობის თვალსაზრისით არსებობს გარკვეული გამოწვევები, კერძოდ: მენტორი შეიძლება არალეგიტიმურად მიიჩნიონ თუ მათ აღიქვამენ ისლამის „სწორი“ ვერსიის მქადაგებლებად; ან შეიძლება ნდობა ვერ მოიპოვონ, თუ დაუკავშირებენ სამართალდამცავ ორგანოებს და არ მიიჩნევენ თემის ნაწილად.^{lxxvii}

(ფაქტო) ოჯახების ჩახთვისა

ნებისმიერმა სახელმწიფომ, რომელიც სირიიდან მოქალაქეთა რეპატრაციას უზრუნველყოფს, ყურადღება უნდა გაამახვილოს და ხელი უნდა შეუწყოს ოჯახის წევრებთან მჭიდრო თანამშრომლობას რეპატრიანტთა დაბრუნების ყველა ეტაპზე. რეპატრაციამდე ოჯახის წევრებს შეუძლიათ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულონ ცალკეულ პირებთან კონტაქტის დამყარებაში. რამდენიმე სახელმწიფო პროგრამის

ფარგლებში დადგინდა, რომ ოჯახის წევრები შესაძლოა წარმოადგენდნენ ფსიქოლოგიური და ფინანსური მხარდაჭერის უნიკალურ წყაროს, რადგან ისინი ხელს უწყობენ რეინტეგრაციას და, ამასთან, პრაქტიკოსებისათვის საკონტაქტო პირებს წარმოადგენენ. ამ ფუნქციის ეფექტურად შესასრულებლად, შესაძლოა ოჯახებისთვის ბავშვის განვითარებისა და ტრავმის დაძლევის მიმართულებით ტრენინგების უზრუნველყოფა.^{lxxviii} პრაქტიკოსებს შეუძლიათ იმუშაონ ოჯახების მხარდაჭერის მიმართულებით, მაგალითად: შეათანხმონ საერთო ნარატივი, რაც ბავშვს გაუმყარებს მიკუთვნებულობის განცდას, დაუშვან დაკავებულ დედასთან რეგულარული კონტაქტი, შეუმსუბუქონ ბებია-ბაბუას ბავშვის ყოველდღიური აქტივობების ხელშეწყობის „ტვირთი“ და დაეხმარონ ბავშვის საუკეთესო ინტერესების გაცნობიერებასა და პრიორიტეტიზაციაში.^{lxxix} მთელი ოჯახისთვის კონსულტაციის განწევა პერსპექტიული მიდგომაა, თუმცა ამისთვის საჭიროა კომუნიკაციისთვის საკმარისი ნდობის მოპოვება.^{lxxx} რეკომენდებულია დიდი ოჯახის ჩართვა როგორც ბავშვების, ისე უფროსების რეინტეგრაციაში, გარდა იმ შემთხვევისა, თუ ოჯახი არ წარმოადგენს რადიკალიზაციის განმაპირობებელ ფაქტორს.^{lxxxi} მნიშვნელოვანია, რომ ბავშვებს საშუალება მიეცეთ დარჩნენ დედებთან გამოძიების მსვლელობისას, სანამ საჭირო არ გახდება მათი ერთმანეთისგან განცალკევება, რა დროსაც ბავშვის დედამამიშვილებსა და ოჯახთან ერთად ყოფნა ყველაზე კარგი და უსაფრთხო გამოსავალია.^{lxxxii} სამშობლოში დაბრუნებული ბავშვების დროებითი ზრუნვის დაწესებულებებში განთავსებისას ხშირად შეიძლება დიდი დრო დასჭირდეს გაჭიანურებულ გარდამავალ ეტაპზე მყოფი ბავშვებისათვის გრძელვადიანი გეგმების შემუშავებას. ბავშვების ოჯახებისაგან გამოცალკევება უკიდურეს შემთხვევაში უნდა მოხდეს; პროგრამის ფარგლებში უნდა შემუშავდეს ბავშვების ოჯახებიდან გამოცალკევების სახელმძღვანელო კრიტერიუმები, რათა ცხადი იყოს, როდის ემსახურება ამგვარი მოქმედება ბავშვის საუკეთესო ინტერესებს და როდის წარმოადგენს უკიდურეს გამოსავალს.^{lxxxiii}

ჩინოვებისათვის შესაფერისი გახეობის იდენტიფიცირება

რეინტეგრაციის ეტაპის მნიშვნელოვანი ასპექტია ადამიანის მოთავსება რეინტეგრაციისათვის შესაფერ გარემოში, სადაც გათვალისწინებულია „ზიანის მიუყენებლობის“ პრინციპი.^{lxxxiv} ეს გულისხმობს რეინტეგრაციის პროცესში მყოფი ადამიანებისა და მათი ოჯახების საჭიროებებისა და რისკების, ასევე, საზოგადოების ხასიათის მაქსიმალურად გათვალისწინებას. ოჯახის გაერთიანებისა თუ ხელახლა გაერთიანების პრიორიტეტულობასთან დაკავშირებული გადაწყვეტილებები უნდა გადაისინჯოს პოტენციურად სახიფათო გარემოსთან მიმართებით.^{lxxxv} მეორე მიდგომა გულისხმობს ოჯახებისა და საზოგადოების წევრების გულისხმიერების (მგრძნობიარობის) ზრდას, რათა უკეთ გაიაზრონ სამშობლოში დაბრუნებული ბავშვების განცდები და გრძნობები. მაგალითად: უცხოდ მოეჩვენებათ „მშობლიური“ კულტურის ბევრი ასპექტი. ბავშვებს სჭირდებათ დრო, რომ შეეგუონ ახალ საკვებსა და ტანსაცმელს, თქვან, ვინ ან რა ენატრებათ.^{lxxxvi} სოციალურ მუშაკებს შეუძლიათ დაეხმარონ ოჯახებს რეინტეგრაციის ბევრ ასპექტში, მათ შორის გლოვისა და დანაკარგის პერიოდში.^{lxxxvii}

რეინტეგრაცია ორიენტირებული უნდა იყოს ისეთ ღონისძიებებზე, რომლებიც ხელს უწყობს მდგრად ეკონომიკურ, სოციალურ და სამოქალაქო ინტეგრაციას.^{lxxxviii} მიუხედავად იმისა, რომ მხარდაჭერის მექანიზმი მორგებული უნდა იყოს კონკრეტული ადამიანის საჭიროებს, რეინტეგრაციის ყველა გეგმა უნდა უზრუნველყოფდეს განათლების ხელმისაწვდომობასა და ცხოვრებისათვის საჭირო უნარების ათვისების შესაძლებლობას, საარსებო წყაროსა და საზოგადოებაში მნიშვნელოვანი ფუნქციის მინიჭებას. ამ ეტაპზე განსაკუთრებით აქტუალურია სათემო ორგანიზაციებისა და ადგილობრივი სკოლების ჩართულობა, რადგან რეინტეგრაციის პროცესზე გადასვლისას საკვანძო ფუნქციას ითავსებენ ადგილობრივ თემები და არაფორმალური მხარდაჭერის ქსელები; მულტიდისციპლინური მომსახურების მიმწოდებლებს შეუძლიათ ამ გარდამავალი ეტაპის მხარდაჭერა და სამშობლოში დაბრუნებულებსა და საზოგადოებას შორის ხიდის ფუნქციის შესრულება.^{lxxxix} მენტორობის, კლუბებისა და რელიგიური შეხვედრების მსგავსი აქტივობები წარმოქმნიან არაფორმალური სოციალური მხარდაჭერის შესაძლებლობებს, ხოლო სამოქალაქო და სასკოლო ცხოვრებაში ჩართულობა ზრდის ფუნქციურობისა და მნიშვნელოვანების განცდებს.^{xc}

მნიშვნელოვანია რეპატრირებული ოჯახებისთვის ადეკვატური ფინანსური დახმარების განწვევა და ეკონომიკური სტაბილურობის შესაძლებლობების უზრუნველყოფა; არასტაბილურ სოციალურ-ეკონომიკურ სიტუაციაში ყოფნა უფრო დიდი ალბათობით გაზრდის მარგინალიზაციისა და შესაძლო რადიკალიზაციის რისკებს, ვიდრე რეინტეგრაცია.^{xcii} ზოგ შემთხვევაში სამშობლოში დაბრუნებულ ქალებს ჰყავთ 3-5 შვილი, რომელთა რჩენაც მხოლოდ თვითონვე უწევთ (ქმრების პატიმრობის ან გარდაცვალების გამო).^{xciii} ეკონომიკური დამოუკიდებლობის ხელშეწყობის მიზნით ზოგმა სახელმწიფომ სამშობლოში დაბრუნებული პირებისთვის გამოყო მხარდაჭერის პაკეტი, რაც მოიცავს ძირითად საცხოვრებელს, საკვებს, ტანსაცმელსა და სამედიცინო დახმარებას. იმის მიუხედავად, რომ ხშირ შემთხვევაში შეუძლებელია ასეთი დახმარების უვადოდ განწვევა, ყურადღება გამახვილებულია შრომის ბაზარზე გასვლის ხელშეწყობაზე, რაც შეიძლება მოიცავდეს პროფესიული სასწავლო კურსების, მოკლე კურსებისა და პროფესიული გადამზადების კურსების ორგანიზებას, როგორებიცაა: სილამაზის სექტორში მომსახურება, მზარეულობა და საჭმლის მომზადება, ასევე მცირე ბიზნესის წამოსაწყებად ან დასაქმებასთან დაკავშირებული აღჭურვილობის შესაძენად მცირე გრანტების გაცემა.^{xciii} თუმცა, მთავარი პრობლემა არის ის, რომ დასაქმება გარანტირებული არ არის; ასევე, იქიდან გამომდინარე, რომ სტიგმატიზაცია წარჩუნდება, შესაძლებლობებიც შეზღუდულია.^{xciv}

სკოლა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს, რადგან ის ქმნის უსაფრთხო და სტრუქტურირებულ გარემოს, რაც აუცილებელია ბავშვის კეთილდღეობისა და განვითარებისთვის.^{xcv} მასწავლებლებს უნდა ესმოდეთ სიტუაცია, რათა სათანადოდ მოექცნენ დაზარალებულ არასრულწლოვნებს (ერთ-ერთი ვარიანტია სკოლის დირექტორის ჩართვა შემთხვევებთან დაკავშირებულ შეხვედრებში), მაგალითად, თუ მედიაში გაკეთებული განცხადებები გამოიწვევს სტიგმატიზაციას და გადაჭარბებულ რეაქციას სხვა ბავშვების, მშობლების ან მასწავლებლების მხრიდან.^{xcvi} მეორე საკითხი, რომელიც უნდა აღინიშნოს ქვემოთ მოყვანილი ერთ-ერთი სიტუაციური ანალიზიდან, არის რეინტეგრაციის პროგრამების ტენდენცია, რომ ყურადღება გაამახვილონ სამშობლოში დაბრუნებული ბავშვების სასკოლო პროცესში დაბრუნებაზე, თუმცა არსებობს რისკი, რომ სკოლებში ბავშვებს გაუჭირდეთ რეინტეგრაცია; აქედან გამომდინარე მნიშვნელოვანია იმის უზრუნველყოფა, რომ უფრო ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში განხორციელდეს სამშობლოში დაბრუნებული ბავშვების სოციალური და საგანმანათლებლო განვითარების მონიტორინგი.^{xcvii}



საყოველთაოდ ცნობილია, რომ რეპატრიანტები, როგორც სამშობლოში დაბრუნებული უცხოელი მებრძოლები, ისე რეინტეგრირებული ყოფილი მებრძოლები, მნიშვნელოვან სტიგმატიზაციას განიცდიან მიმღებ საზოგადოებებში.^{xcviii} სტიგმატიზაცია სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენს, რადგან მან შეიძლება ხელი შეუშალოს საზოგადოებაში წარმატებით რეინტეგრაციას; ასევე, ცნობილია, რომ წარმატებული რეინტეგრაციისა და შემდგომში ხელახალი ძალადობრივი რადიკალიზაციის რისკის შესამცირებლად არსებითი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოების სხვა წევრებთან პროსოციალური კავშირების დამყარებას.^{xcix} შედეგად, სტრატეგიული კომუნიკაციის გეგმის შემუშავება საუკეთესო პრაქტიკადაა აღიარებული.

სტრატეგიული კომუნიკაციის გეგმის ინტეგრირება

სამშობლოში დაბრუნებულთა მიმართ ნეგატიური და სტიგმატიზებული გზავნილების თავიდან ასაცილებლად, რამაც შეიძლება ზიანი მიაყენოს რეინტეგრაციის პროცესს, მნიშვნელოვანია, რომ ცენტრალური და ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლებმა შეიმუშაონ მკაფიო საჯარო ჩართულობის სტრატეგია.^c პირველი ნაბიჯია იმის უზრუნველყოფა, რომ მკაფიოდ განისაზღვროს [მთავრობის] პოლიტიკაში სტრატეგიული კომუნიკაციის საკვანძო მნიშვნელობა პროგრამის განხორციელების პროცესში და, შედეგად, სტრატეგიული კომუნიკაციების მიმართულებით იმგვარი მიდგომის შემუშავება, რომელიც გააერთიანებს კამპანიის, გზავნილების, გავრცელების და შეფასების პრინციპებს.^{ci} საჯარო გზავნილების გავრცელება უნდა იყოს ზუსტი და დროული; ასევე, გამავრცელებელი უნდა იყოს ისეთი პირი, რომელსაც სამიზნე აუდიტორია ენდობა. გზავნილი უნდა შეესაბამებოდეს სამიზნე აუდიტორიის მოლოდინებს, განმარტავდეს პროგრამის მიზნებს და ზომიერად ასახავდეს რისკებსაც.^{cii} გზავნილის მიზანია, საზოგადოებას აუხსნას სამშობლოში დაბრუნებულთა რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის სარგებელი, მართოს ამ თემებთან დაკავშირებული საჯარო დისკუსია, გამოიყენოს პოზიტიური ნარატივი, აცნობოს საზოგადოებას მთავრობის ძალისხმევასთან დაკავშირებული სიახლეებისა და ნებისმიერი დადებითად განვითარებული მოვლენის თაობაზე, რათა შერბილდეს საფრთხის შიში და ხელი შეეწყოს რეინტეგრაციას.^{ciii}

სტრატეგიული კომუნიკაციის გეგმების შემუშავების პროცესში შესაძლებელია ძალადობრივი ექსტრემისტების რეინტეგრაციასთან დაკავშირებით საზოგადოებრივი მხარდაჭერის საკითხებზე ჩატარებული შედარებით ახალი კვლევების გამოყენება. სამშობლოში დაბრუნებული პირის მიმართ დაწესებული სასჯელის ფორმამ შეიძლება იმოქმედოს საზოგადოების მხრიდან მისი რეინტეგრაციის მხარდაჭერაზე; არასაპატიმრო, საზოგადოებაზე ორიენტირებული აღდგენითი მართლმსაჯულების ფარგლებში დაკისრებული სასჯელი ზრდის მხარდაჭერას *ისდამუხი სახედმწიფოს* კოლაბორაციონისტების რეინტეგრაციის მიმართ, რასაც ვერ ვიტყვით ხანგრძლივი პატიმრობის სასჯელზე.^{civ} რეინტეგრაციის მიმართ დამოკიდებულებითი და ქცევითი მხარდაჭერა უფრო მაღალია იმ შემთხვევაში, თუ ადამიანს გავლილი აქვს დერადიკალიზაციის ან რეაბილიტაციის პროგრამა,^{cv} თუმცა აქ გასათვალისწინებელია, რამდენად დამატებულია [საზოგადოებისთვის] პროგრამის ეფექტურობა.^{cvi} მიუხედავად ამისა, მხარდაჭერის გაზრდა შეიძლება არა უშუალოდ პროგრამას, არამედ ამ პროგრამის მნიშვნელობას უკავშირდებოდეს, ვინაიდან რეინტეგრაციისადმი მხარდაჭერა იზრდება, როცა საზოგადოება ფიქრობს, რომ ადამიანს შეუძლია შეცვლა.^{cvii} მაგალითებიდან ჩანს, რომ მხარდაჭერა რეინტეგრაციის მიმართ იზრდება იმ შემთხვევაშიც, როდესაც ადამიანი გამოხატავს სინანულს,^{cviii} ხოლო დერადიკალიზაციის ან რეაბილიტაციის პროგრამის გავლამ შეიძლება გაზარდოს მხარდაჭერა, რამდენადაც წარმოაჩენს რეინტეგრაციის პროცესში მყოფი ადამიანის გამოსწორების უნარს.^{cix} მეორე გასათვალისწინებელი ფაქტორი არის ის, რომ ერთმანეთისგან განვასხვავოთ პროგრამების ტიპები და მათი ბრენდირება; „დერადიკალიზაციის“ და არა „რეაბილიტაციის“ პროგრამების სახელით ცნობილმა რეინტეგრაციის პროგრამებმა შეიძლება საზოგადოების მხარდაჭერა გაზარდოს, თუმცა მათი ეფექტურობისადმი რწმენა შეასუსტოს.^{cx} ამრიგად, იმის პარალელურად, რომ რეინტეგრაციამდე „მკურნალობის“ გარკვეულ პროცესში ჩართულობამ შეიძლება გააძლიეროს მხარდაჭერა, ასევე მნიშვნელოვანია მიმღები საზოგადოების ინფორმირება და დაბრუნებული ადამიანების გამოსწორების თაობაზე მკაფიო გზავნილის გავრცელება.

დანაშაულის გამოსყიდვის შესახებ გზავნილის გადაცემის გარდა, ასევე მნიშვნელოვანია, თუ ვინ არის ამ გზავნილის გამავრცელებელი: ერაყში ისლამური სახელმწიფოს კოლაბორაციონისტების მიმართ საზოგადოების მხარდაჭერა იზრდებოდა, როცა გზავნილი მომდინარეობდა თემის ან რელიგიური ლიდერისგან;^{cxii} ნიგერიაში სანდო გამავრცელებლებს, მაგალითად, რელიგიურ ლიდერებს, შეუძლიათ შეცვალონ სოციალური ნორმები იმგვარად, რომ საზოგადოებამ მიიღოს „ბოკო ჰარამის“ დაჯგუფების ყოფილი წევრები.^{cxiii} ნარატივის ფორმირებაში ასევე შესაძლოა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულოს მთავრობისა და მედიის ურთიერთობამაც, განსაკუთრებით იქიდან გამომდინარე, რომ მედიაში საკითხის გაშუქებამ შეიძლება განსაზღვროს დამოკიდებულება რეინტეგრაციის პროგრამების მიმართ. რაც უფრო

პროაქტიური იქნება მთავრობის გზავნილები და რაც უფრო მაღალი დონის წყაროებს დაეყრდნობა (მაგალითად, სამხედრო წყაროებს), მით უფრო პოზიტიურად გაშუქდება ახალი ამბები; მეორე მხრივ, მთავრობის ნაკლები აქტიურობა იწვევს კრიტიკული წყაროების მომრავლებას ახალი ამბების გაშუქებისას, რაზეც ასევე გავლენას ახდენს მედიის პოლიტიკური მიკერძოება.^{cxiii} თუმცა, იმის მიუხედავად, რომ რეინტეგრაციის პროგრამის გამჭვირვალობამ შეიძლება დადებითი შედეგები მოიტანოს, ასეთი გზავნილები უფრო ეფექტურია მაშინ, როცა ორიენტირებულია პროგრამის საჭიროების დასაბუთებასა და არა ფაქტების მიწოდებაზე. პოლიტიკის შესახებ ინფორმაციის მიწოდებაზე ორიენტირებულმა გამჭვირვალობამ შეიძლება შეამციროს მხარდაჭერა და ნდობა, ხოლო კონკრეტულ გადაწყვეტილებებთან დაკავშირებული განმარტებითი ინფორმაცია, როგორც წესი, ამაღლებს მხარდაჭერისა და ნდობის ხარისხს.^{cxiv}

სამშობლოში დაბრუნებულებთან დაკავშირებული გამოცდილებების შესწავლის საფუძველზე გამოიკვეთა კომუნიკაციის რამდენიმე საუკეთესო პრაქტიკა. ცნობიერების ამაღლება და კომუნიკაციის განხორციელება შესაძლებელია საინფორმაციო პროგრამებისა და საზოგადოებრივი ფორუმების საშუალებით, რომლებშიც ჩართულნი იქნებიან წინა ხაზზე მომუშავე პრაქტიკოსები და მიმღები საზოგადოების წევრები.^{cxv} სტრატეგიული კომუნიკაციის კამპანია საზოგადოების განათლებისა და მისთვის მიზანმიმართული ინფორმაციის მიწოდების მიზანს ეფექტურად ასრულებს დამკვიდრებული წარმოდგენების გაბათილებით, მაგალითად, საზოგადოების ინფორმირებით, რომ დაბრუნებული ბავშვები გარემოებების მსხვერპლნი არიან.^{cxvi} სახელმწიფოში მოქმედი რეაბილიტაცია-რეინტეგრაციის პროგრამის, მისი მიზნებისა და სარგებლის მკაფიოდ განმარტება ასევე ამაღლებს მიმღები საზოგადოების ნდობას. გარდა ამისა, შეიძლება სასარგებლო იყოს მედიასაშუალებებისთვის სენსიტიური საკითხების გაშუქებასთან დაკავშირებული ტრენინგის ჩატარება, რომელიც, შედეგად, ხელს შეუწყობს სამშობლოში დაბრუნებულთა წინაშე არსებული გამოწვევების შესახებ ცნობიერების ამაღლებას;^{cxvii} შესაძლოა პროგრამის კომუნიკაციის გეგმა მოიცავდეს მედიაში გავრცელებული ინფორმაციის საპასუხოდ შემუშავებულ პროაქტიურ და რეაქტიურ ზომებს.^{cxviii} გაეროს უწყებები მნიშვნელოვნად დაეხმარნენ სხვადასხვა სახელმწიფოს მთავრობას მედიასთან ურთიერთობის რეგულირებაში და, იმავდროულად, ჟურნალისტებისთვის შეიმუშავეს ტრენინგი სენსაციური სიუჟეტების შექმნის მცდელობების შემცირების მიზნით. ზოგმა მთავრობამ შექმნა იმ მედიასაშუალებების სპეციალიზებული ბაზა, რომლებსაც შეეძლოთ სამშობლოში დაბრუნებული პირებისგან ინტერვიუს აღება და მათ შესახებ დაბალანსებული და ადამიანზე ორიენტირებული ისტორიების გამოქვეყნება.^{cxix}

სირიის ბანაკებიდან მოქალაქეების რეპატრაციის თვალსაზრისით რამდენიმე ქვეყანა ლიდერობს; საუკეთესო პრაქტიკის გამოსავლენად განვიხილავთ ყაზახეთის, ტაჯიკეთის, უზბეკეთის, კოსოვოსა და ერაყის გამოცდილებას. სახელმწიფოების უმრავლესობასთან შედარებით, ცენტრალური აზიის ქვეყნებს გამოარჩევთ ღია და პროაქტიური დამოკიდებულება გაეროს უშიშროების საბჭოს N 2178 რეზოლუციის აღსრულებისა და სირიასა თუ ერაყში ნამყოფი მოქალაქეების სამშობლოში დაბრუნების ხელშეწყობის მიმართ.^{cxx} ყაზახეთის, ყირგიზეთის, ტაჯიკეთისა და უზბეკეთის მთავრობებმა შეიმუშავეს ინიციატივები, რომელთა ფარგლებშიც განხორციელდა 1 329-ზე მეტი მოქალაქისა და მათი შვილების რეპატრაცია-რეინტეგრაცია. რეპატრაციის ძალისხმევა ახლაც გრძელდება და, 2023 წლის თებერვალში, რეპატრაციის ბოლო ფაზის ფარგლებში, სირიიდან სამშობლოში დაბრუნდა ყირგიზეთის 59 მოქალაქე.^{cxxi} ევროპის ქვეყნებიდან სირიაში პროცენტულად ყველაზე მაღალი კოსოვოს მოქალაქეების რაოდენობა იყო. შესაბამისად, ქვეყანამ ადრეულ ეტაპზევე მოახდინა პროაქტიური რეაგირება თავისი მოქალაქეების რეპატრაციის მიმართულებით და ამჟამად ნახევარზე მეტი მოქალაქე უკვე დაბრუნებულია სამშობლოში. კოსოვოს რეინტეგრაციის პროგრამა საუკეთესო პრაქტიკად ითვლება, რადგან ინტენსიურად უწყობს ხელს მოქალაქეების განსაკუთრებით კი ბავშვების, სამშობლოში დაბრუნებასა და რეინტეგრაციას. ბოლო შემთხვევის ანალიზი ეხება ერაყს, რომელსაც გეოგრაფიული სიახლოვე და ბანაკებში განთავსებული მოქალაქეების რაოდენობა ყველაზე დიდ რისკებს უქმნიდა. რეინტეგრაციის მხარდაჭერის მიმართულებით პროაქტიური ლიდერობის მიუხედავად, ქვეყნის წინაშე მდგარი უამრავი სირთულე გამოკვეთს იმ სფეროებს, სადაც რეპატრიანტებს სჭირდებათ სპეციალური მხარდაჭერა.

ყაზახეთის მთავრობის მიერ რეპატრიაციის მცდელობები განხორციელდა „ჟუსანისა“ და „რუსაფას“ ოპერაციების ფარგლებში, რის შედეგადაც 2019 წლიდან მოყოლებული რამდენიმე ეტაპად მოხდა 37 მამაკაცის, 188 ქალისა და 497 ბავშვის რეპატრიაცია.^{cxxii} სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ რეპატრიანტები გადიან სამ ეტაპს (ადაპტაცია, რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია) და ყველა ეტაპზე მიმდინარე პროცესებს, სხვადასხვა სახელმწიფო და არასამთავრობო უწყებასთან თანამშრომლობით, მეთვალყურეობს „სახელმწიფო უსაფრთხოების კომიტეტი“.^{cxxiii} თავდაპირველად რეპატრიანტებს ათავსებდნენ ერთთვიან კარანტინში მანგისტაუს ოლქში მდებარე სპეციალურ ცენტრში, სადაც იღებდნენ სამედიცინო მხარდაჭერას; აქვე მიმდინარეობდა სისხლის სამართლის გამოძიება; ამ პერიოდში 12 ქალს წარედგინა ბრალი ტერორიზმთან დაკავშირებულ დანაშაულებში.^{cxxiv} მსჯავრდებული რეპატრიანტები სასჯელს ცალკე დაწესებულებაში იხდიან, სადაც უტარდებათ დერადიკალიზაციის მიზნით შემუშავებული ფსიქოლოგიური და თეოლოგიური ინტერვენცია.^{cxxv} იმ პირების რეაბილიტაციისთვის, რომლებიც არ არიან მსჯავრდებულები და ითვლებიან დაზარალებულებად, ნებადართულია ყოფილ საცხოვრებელ ადგილებზე დაბრუნება, ხოლო რეაბილიტაციის მომსახურებას უზრუნველყოფს თექვსმეტი რეგიონული სარეაბილიტაციო ცენტრი. საზოგადოებაში უწყვეტი ზრუნვის ფარგლებში, რომელიც ეფუძნება ინდივიდის საჭიროებებზე მორგებულ გეგმებს, რეპატრიანტები უზრუნველყოფილნი არიან რელიგიური კონსულტაციით, ფსიქოლოგიური მხარდაჭერით, განათლებისა და გადამზადების მომსახურებით.^{cxxvi} ადგილობრივი ხელისუფლება მკაცრად აკონტროლებს და ზედამხედველობს სამშობლოში დაბრუნებულთა აქტივობასა და მდგომარეობას.^{cxxvii}

ყაზახეთის ინიციატივა „დერადიკალიზაციის პერსპექტიულ მიდგომად“ ითვლება, რადგან ორიენტირებულია სამშობლოში დაბრუნებულებსა და არა საზოგადოებაზე, ასევე, ეფუძნება დაბრუნებულთა შორის რადიკალიზაციის გამოხატული ნიშნების შერბილების მიზნით შემუშავებულ თეოლოგიურ და ფსიქოლოგიურ ღონისძიებებს.^{cxxviii} სამშობლოში დაბრუნებულებთან სამუშაოდ მობილიზდა და გადამზადდა ათობით თეოლოგი; მათი მომზადებისას ყურადღება გამახვილებული იყო ექსტრემიზმის გამოსატყვის შეზღუდვაზე.^{cxxix} ინიციატივის ამ ასპექტმა კრიტიკა დაიმსახურა, რადგან ყურადღებას ამახვილებდა ე. წ. რადიკალური ქცევის გარეგნულ ნიშნებსა თუ გამოვლინებებზე და არა მათი განმაპირობებელი შეხედულებების შეცვლაზე.^{cxxx} მთავრობის მიერ წარმოდგენილი მონაცემებიდან ჩანს, რომ სამშობლოში დაბრუნებული ქალების უმეტესობამ უარყო რადიკალური იდეოლოგია, მათ შორის ადგილობრივი რელიგიური პრაქტიკის გავლისა და მონაწილეობის შემდეგ; ზოგი მათგანი კი ახლა საკუთარი სურვილით ეხმარება სახელმწიფოს დერადიკალიზაციის ღონისძიებებში.^{cxxxi}

სადავოა, რამდენად წარმატებით მოახერხა ყაზახეთის მთავრობის ინიციატივამ ადგილობრივი თემების (საზოგადოების) ჩართვა. ჯეიკობ ზენი აღწერს, როგორ მოახერხა

ყაზახეთის მთავრობამ საზოგადოების წინააღმდეგობის შესუსტება პიარკამპანიის შემუშავების გზით, რომლის მიზანიც იყო, საზოგადოებისთვის გაეცნო რეპატრიაციის მთავრობისეული ხედვა და აღმოეფხვრა პროგრამასთან დაკავშირებით გავრცელებული ეჭვები და მცდარი ვარაუდები. ოპერაციების მიმდინარეობისას მთავრობამ გაავრცელა რამდენიმე მაღალი ხარისხის დოკუმენტური ფილმი, რომელთა საშუალებითაც შეეცადა გაეზარდა ინიციატივის საზოგადოებრივი მხარდაჭერა. ამ დოკუმენტურ ფილმებში წარმოჩენილი იყო ინიციატივის გენდერული ნარატივი, რომელიც ბევრად პოზიტიურად წარმოაჩენდა ქალებსა და ბავშვებს და, იმავდროულად, გამოკვეთდა მთავრობის მიერ უსაფრთხოების ზომების გათვალისწინებას პოტენციურად უფრო საშიში მამაკაცების მიმართ.^{cxxxii}

პოზიტიური ნარატივის გავრცელების მიზნით შერჩეულ მედიასაშუალებებთან მთავრობის მჭიდრო თანამშრომლობის მიუხედავად, ადგილობრივ საზოგადოებაში მაინც არსებობს სტიგმა და მომატებული შიში, ბრაზი და უნდობლობა სამშობლოში დაბრუნებულთა მიმართ, რაც ართულებს რეინტეგრაცია-რეაბილიტაციის პროცესების წარმატებას.^{cxxxiii} ასეთი საკითხები ყველა კონტექსტში ფიგურირებს, თუმცა ყაზახეთში საზოგადოებრივ ურთიერთობებზე ორიენტირება და ქვეყნის იმიჯის გაუმჯობესება ოპერაცია „Zhusan“-ის ადრეულ ეტაპებზე დეტალური მომზადებისა და კოორდინაციის შედეგია. გარდა ამისა, გამომდინარე იქიდან, რომ ინიციატივა უფრო ფოკუსირებული იყო რეპატრიანტებზე, ვიდრე საზოგადოების ჩართვასა და მის მხარდაჭერაზე (გარდა, ზოგადად, საზოგადოებრივი აზრის შეცვლის მცდელობისა), შესაძლოა, დაიკარგა რეპატრიანტებსა და ფართო საზოგადოებას შორის კომუნიკაციისა და ურთიერთობების დამყარების შესაძლებლობა, რაც შეამცირებდა სტიგმატიზაციას და გააძლიერებდა რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის მხარდაჭერას.^{cxxxiv}

ცენტრალური აზიის ქვეყნებს შორის ყაზახეთმა პირველმა გამოავლინა რეპატრიაციის პოლიტიკური ნება.^{cxxxv} იმის მიუხედავად, რომ ინიციატივა მომზადდა და განხორციელდა სახელმწიფო დონეზე და მას ზედამხედველობას უწევდა „სახელმწიფო უსაფრთხოების კომიტეტი“, შემუშავების პროცესში ჩართული იყო უამრავი სამთავრობო და რეგიონული უწყება, ხოლო მის განხორციელებაში მონაწილეობდა სამოქალაქო საზოგადოების არაერთი აქტორი. ცენტრალური აზიის სხვა ქვეყნებთან შედარებით, ეს ინიციატივა გამოირჩეოდა სამშობლოში დაბრუნებულთა რეაბილიტაციასა და რეინტეგრაციაზე ფოკუსით, რასაც ხელს უწყობდა პროფესიული უნარების გაძლიერებისა და ფსიქოლოგიური თუ ფსიქიკური ტრავმის მკურნალობის პროგრამებით.^{cxxxvi} თუმცა, პროგრამა გააკრიტიკეს დერადიკალიზაციის პოლიტიკის ზედაპირული და კლინიკურად ნაკლებად დამუშავებული განხორციელების გამო.^{cxxxvii} იმის მიუხედავად, რომ ყაზახეთის ინიციატივას გამოარჩევდა მთავრობის მიერ საზოგადოებრივი მხარდაჭერის მოპოვების მიზნით წარმატებით განხორციელებული პიარკამპანია,^{cxxxviii} საგულისხმოა სამშობლოში დაბრუნებულთა მიმღები საზოგადოების მწირი კონცენტრაცია და ჩართულობა, რის გამოც შეფერხდა რეპატრიანტების სტიგმატიზაციის პრობლემების აღმოფხვრა ადგილობრივ დონეებზე.^{cxxxix}



რეპატრიაციის მიმართ ტაჯიკეთის მიდგომა რამდენიმე თვალსაზრისით მკვეთრად განსხვავებულია ცენტრალური აზიის სხვა ქვეყნების პროგრამებისაგან, რადგან ტაჯიკეთი დაეყრდნო ე. წ. პრაგმატულ სახელმწიფო პროტექციონისტულ მიდგომას.^{cxl} ცენტრალური აზიის სხვა სახელმწიფოების მსგავსად, ტაჯიკეთმა გადაწყვიტა სირიიდან და ერაყიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია, რაც ხორციელდებოდა მანამდე ამოქმედებული ამნისტიის პროგრამის პარალელურად, რითაც ცდილობდა, წახეხალისებინა მოქალაქეები, სამშობლოში დაბრუნებულიყვნენ. ტაჯიკეთის მიდგომა ხასიათდება სამოქალაქო საზოგადოების საგრძნობლად შეზღუდული ჩართულობით, რეინტეგრაცია ხორციელდება ადგილობრივი და ტრადიციული შესაძლებლობებისა და რესურსების გამოყენებით და გულისხმობს საზოგადოების ჩართულობის თვალსაზრისით შედარებით ჩაურევლობას.

2014 წლიდან ტაჯიკეთში მოქმედებს ამნისტიის პროგრამა იმ მოქალაქეებისთვის, რომლებიც ნებაყოფლობით დაბრუნდნენ და აღიარეს ISIS-ის წევრობა.^{cxli} თუმცა, ახალი კანონმდებლობით, ქვეყანაში ასევე სისხლის სამართლის პასუხისგება ეკისრებათ იმ მოქალაქეებს, რომლებიც ისლამურ სახელმწიფოში განწევრიანებას აპირებენ.^{cxlii} 2014 წლიდან სამშობლოში ნებაყოფლობით დაბრუნდა ტაჯიკეთის 150 მოქალაქე, რომლებიც მონანიების შემდეგ შეინყაღეს.^{cxliii} თუმცა, ხშირი იყო დაბრუნებულთა სტიგმატიზაციისა და გარიყვის შემთხვევები, ნაწილობრივ უსაფრთხოების საკითხებიდან გამომდინარე.^{cxliv} რეპატრიაციის პროცესისაგან განსხვავებით, ტაჯიკეთის მთავრობამ არ შეუწყო ხელი რეპატრიანტების რეინტეგრაციას. ისინი მუდმივად განიცდიან თვალთვალსა და შევიწროებას უსაფრთხოების სამსახურების მხრიდან.^{cxlv}

სირიასა და ერაყში ტაჯიკეთის მოქალაქეობის მქონე ასობით ქალი და ბავშვი იმყოფებოდა. ტაჯიკეთის მთავრობამ, პირველ რიგში, სამშობლოში დააბრუნა ბავშვები, ხოლო ახლახან მიაღწია შეთანხმებას მისი ყველა მოქალაქის, მათ შორის ქალების, რეპატრიაციის შესახებ.^{cxlvi} სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ 84 ბავშვი, სხვა პროგრამების მსგავსად, ჯერ სამკურნალოდ მოათავსეს სანატორიუმებში,^{cxlvii} შემდეგ კი გადაანაწილეს 17 სხვადასხვა ბავშვთა სახლსა და სპეციალურ სკოლა-პანსიონში მთელი ქვეყნის მასშტაბით, რათა მაქსიმალურად ყოფილიყვნენ ერთმანეთისგან განცალკევებული, რაც, მათი აზრით, დაეხმარებოდა ბავშვებს [ტრავმული] მდგომარეობიდან გამოსვლაში.^{cxlviii} როგორც ცნობილია, ბავშვებს ნაკლებად აქვთ შეხება გარე სამყაროსთან და ნათესავებსაც მათი ნახვის უფლება მხოლოდ ხანდახან ეძლევათ.^{cxlix} ამ ღონისძიების გრძელვადიანი მიზანია, ბავშვებს თავშესაფრების დატოვებისა და ოჯახის წევრებთან ერთად ცხოვრების საშუალება მისცეს. თუმცა, უმეტეს შემთხვევაში, ოჯახები არ მიმართავენ შესაბამის ორგანოებს ბავშვების წაყვანის განცხადებით. ზოგ ნათესავს არც კი სურს დაბრუნებული ბავშვების მიღება იმის შიშით, რომ ეს უარყოფითად იმოქმედებს მათ შვილებზე, მიიპყრობს უსაფრთხოების სამსახურების მუდმივ ყურადღებას ან უბრალოდ ფინანსურ ტვირთად დააწვებათ.^{cl}

ვინაიდან ცენტრალური აზიის სხვა სახელმწიფოები შეეცადნენ პროცესში სამოქალაქო საზოგადოების ჩართვას, როგორც ჩანს, ტაჯიკეთის მთავრობამ რეინტეგრაციის პროცესის მონოპოლიზება გადაწყვიტა.^{clii} სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციების ჩართულობა მინიმალური იყო და მოიცავდა, მაგალითად, რეპატრირებული ბავშვებისთვის მატერიალური დახმარების გაწევას. თუმცა, არცერთ არასამთავრობო ორგანიზაციას არ მიუღია რეპატრიანტებთან აქტივობების განხორციელების ნებართვა.^{cliii} პროცესიდან სამოქალაქო საზოგადოების გარიყვის გამო შესამჩნევი იყო სპეციალისტების, მაგალითად, ფსიქოლოგებისა და სოციალური მუშაკების ნაკლებობა. ასევე, არასაკმარისად იყვნენ გადამზადებული სტრატეგიულ დაგეგმვაზე პასუხისმგებელი თანამდებობის პირებიც, რაც სერიოზულ გამოწვევას წარმოადგენს სამშობლოში დაბრუნებულთა რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციისთვის.^{cliii}

დაბოლოს, ტაჯიკეთის მთავრობის პროგრამა ასევე შედარებით გამორჩეულია რეგიონში სტიგმატიზაციის დაძლევისა და რეინტეგრაციის მხარდაჭერის პროცესში საზოგადოების ჩართულობის თვალსაზრისით. სხვა ქვეყნების მსგავსად, თავდაპირველად ეს თემა მედიაში ნეგატიურად შექდებოდა, თუმცა არ ყოფილა მედიასთან ურთიერთობის ან ალტერნატიული ნარატივის გავრცელების რაიმე ერთობლივი ძალისხმევა, რითაც შესაძლებელი იქნებოდა რეპატრიანტების ჰუმანიზაცია.^{cliv} საკუთარი ოჯახის წევრების დაბრუნება-მიღებისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება და ზოგიერთი მშობლის გადაწყვეტილება, არ ეტარებინა შვილები იმ სკოლებში, სადაც რეპატრიანტები სწავლობდნენ, წარმოაჩენს სტიგმატიზაციის დონეს და რეინტეგრაციის სამომავლო (შემდგომ) შეფერხებებს.^{clv}



უზბეკეთის ოპერაცია „მეჰრიმ“ (რაც „სიკეთეს“ ნიშნავს) ხელი შეუწყო 141 ქალისა და 334 ბავშვის რეპატრაციას სირიიდან, ერაყიდან და ავღანეთიდან. უზბეკეთის მიდგომა განსხვავდება სხვა პროგრამებისგან, რადგან ქვეყანამ უარი თქვა მამაკაცი მებრძოლების რეპატრაციაზე, რომლებიც სირიაში დარჩნენ და არ დააპატიმრა არცერთი ქალი და ბავშვი, რომლებიც მიჩნეულ იქნენ კონფლიქტის მსხვერპლად.^{clvi} მაშინ, როდესაც [რეგიონში მოქმედი] სხვა პროგრამები სახელმწიფოზე იყო ორიენტირებული, უზბეკური მოდელი გულისხმობდა რეპატრიანტების ორგანულ სოციალურ რეინტეგრაციას მათთვის ნაცნობ ტრადიციულ სოციალურ გარემოში, რასაც ხელს უწყობდა სამოქალაქო საზოგადოების აქტიური ჩართულობა რეაბილიტაცია-რეინტეგრაციის კოორდინაციისა და განხორციელების პროცესში.^{clvii} იმის მიუხედავად, რომ ხშირი იყო სამოქალაქო საზოგადოებაზე ზეწოლის შემთხვევები, უზბეკეთის ახალი მთავრობის რეფორმებისა და რეპატრაციის კუთხით არსებული სირთულეების გადალახვის პროცესის შედეგად გაიზარდა სამოქალაქო საზოგადოების აქტორების ჩართულობა რეპატრაცია-რეინტეგრაციის სხვადასხვა ეტაპზე, თუმცა წარმოიშვა ახალი გამოწვევები სამოქალაქო საზოგადოების აქტორებსა და მთავრობას შორის კოორდინაციის არარსებობის გამო.^{clviii}

ახალი, სპეციალიზებული ობიექტების ფორმირების ნაცვლად ნაცნობ სოციალურ გარემოში რეინტეგრაციამ პროგრამა გააიფა და, დიდი ალბათობით, დაეხმარა კიდევ რეპატრიანტებს, ვინაიდან ადგილობრივ, ტრადიციულ ისლამურ გარემოში აღმოჩენა დაბრუნებულებისათვის რეინტეგრაციის ბუნებრივ ხელშემწყობ ფაქტორად შეიძლება იქცეს.^{clix} უზბეკური მოდელი სამეტაპიანი რეინტეგრაციის გამარტივებულ პროცესს წარმოადგენს, რომლის ფარგლებშიც, პირველ რიგში, ხდება სამედიცინო დიაგნოზთან გამკლავება და სამოქალაქო სტატუსის აღდგენა. რეპატრიანტები მალევე უბრუნდებოდნენ საზოგადოებას; მათ უბრუნველყოფდნენ უწყვეტი ფსიქოლოგიური მხარდაჭერით, ეხმარებოდნენ სამუშაოსა და საცხოვრებლის მოძიებაში, სკოლაში ჩარიცხვასა და ბიზნესის წამოსაწყებად სესხების აღებაში. ტრადიციული სამოქალაქო ინსტიტუტები, როგორცაა „მაჰალა“, მუშაობენ რეპატრიანტებთან, ხელს უწყობენ სოციალური გარიყულობისა და ფსიქოლოგიური დისკომფორტის დაძლევაში, ასევე, სამოქალაქო საზოგადოების სარეაბილიტაციო ცენტრებში მისვლაში, რომლებიც უბრუნველყოფენ ტრენინგებს და მხარდაჭერას დამოკიდებულების დასაძლევად.^{clx}

ყაზახეთის მიდგომის მსგავსად, პროგრამის მხარდაჭერის გაზრდის მიზნით, უზბეკეთის მთავრობამ პროცესში ჩართო მედია, რამაც თავის მხრივ გააძლიერა მთავრობის ნარატივი. უზბეკურმა მედიამ კიდევ უფრო შეუწყო ხელი მთავრობის მიერ ამ პროგრამის აუცილებელ ჰუმანიტარულ ოპერაციად წარმოჩენის მცდელობას: საზოგადოების თვალში ოპერაცია იქცა სახელმწიფოს მიერ აღსრულებულ შეწყალების აქტად და ეროვნული

ტოლერანტობის სიმბოლოდ. გენდერულ ქრილში ქალების, როგორც ტყუილის მსხვერპლთა, წარმოჩენა შეესაბამებოდა დომინანტურ პატრიარქალურ შეხედულებებს და, შედეგად, ზრდიდა სოციალურ მიმღებლობას.^{clxi} იმის მიუხედავად, რომ საზოგადოება რეპატრაციას ემხრობოდა და არ ყოფილა რეპატრიანტთა მასობრივი გაძევების შემთხვევები, საზოგადოებაში უკმაყოფილება გამოიწვია რეპატრიანტებისთვის განუღმა დახმარებამ, როგორებიცაა სამუშაო ადგილების ან სესხების უზრუნველყოფა.^{clxii}

ერაყიდან და სირიიდან დაბრუნებული კოსოვოს მოქალაქეების რაოდენობა შედარებით მაღალია ქვეყნის მოსახლეობის საერთო რაოდენობის გათვალისწინებით, თუმცა კოსოვო მაინც გამოირჩევა ევროპის ქვეყნებს შორის მოქალაქეთა რეპატრიაციის პროაქტიური ხელშეწყობით.^{clxiii} დაახლოებით 403 კოსოვოელი ჩაერთო ერაყსა და სირიაში მიმდინარე კონფლიქტში, მათ შორის - 148 ქალი და ბავშვი, ხოლო კონფლიქტის ზონაში დაახლოებით 76-81 ბავშვი დაიბადა.^{clxiv} სირიის ბანაკებში განთავსებული კოსოვოელების უმრავლესობა დაბრუნდა სამშობლოში ოფიციალური თუ არაოფიციალური არხებით. სულ დაბრუნებული 242 ადამიანიდან, 2019-2021 წლებში მოხერხდა 121 პირის რეპატრიაცია.^{clxv} დაბრუნებულთა შორის იყო 78 ბავშვი და 33 ქალი; 2021 წლის მონაცემებით, დაახლოებით 9 ქალი და 46 ბავშვი კვლავ რჩება ბანაკებში.^{clxvi}

ითვლება, რომ ბავშვების, ქალებისა და შეზღუდული რაოდენობით მამაკაცი მებრძოლების რეპატრიაციის მიმართ კოსოვოს პროაქტიური მიდგომა ყველაზე ეფექტურია, რომლის დანერგვაც მიზანშეწონილი იქნება სხვა სახელმწიფოებშიც სამართლებრივი, მორალური და გრძელვადიანი უსაფრთხოების მიზნებისათვის.^{clxvii} კოსოვოს რეპატრიაციის პოლიტიკა შეესაბამება საერთაშორისო სტანდარტებს და შეიძლება კლასიფიცირებულ იქნეს ორ კატეგორიად: სადამსჯელო-აღდგენითი ღონისძიებები გულისხმობს რეპატრიანტების სისხლისსამართლებრივ პასუხისმგებლობას და სასჯელაღსრულების სამსახურებში ისეთი აქტივობების განხორციელებას, რომლებიც მიზნად ისახავს გათავისუფლების შემდგომ უარყოფითი ზეგავლენისგან დახსნასა და რეინტეგრაციის ხელშეწყობას; სოციალური რეინტეგრაციის მხარდაჭერა გულისხმობს იმ რეპატრიანტების - მაგალითად, ბავშვების - მხარდაჭერას, რომლებიც არ არიან პატიმრობაში და მოიცავს საზოგადოებაში მათი რეინტეგრაციის ხელშეწყობისკენ მიმართულ ღონისძიებებს.^{clxviii} ამრიგად, ეს მიდგომა ცდილობს რამდენიმე სხვა მიდგომის კომბინირებას, რათა უზრუნველყოს უსაფრთხოება უფრო ფართო კონტრტერორისტული სტრატეგიის ფარგლებში ვალდებულებების შესრულებისას.^{clxix} კოსოვომ პასუხისმგებაში მისცა ყველა სრულწლოვანი დაბრუნებული პირი, თუმცა პირობითი სასჯელი შეუფარდა ყველა დაბრუნებულ სრულწლოვან ქალს; ქვეყანა, ასევე, უწყვეტად უსვამს ხაზს რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის აუცილებლობას.^{clxx} ამ მიდგომას რამდენიმე მიზეზი აქვს. მთავრობის მიერ წარმოდგენილ ოფიციალურ ნარატივში რეპატრიაციის პოლიტიკა მორალურ და კონსტიტუციურ ვალდებულებადაა წარმოჩენილი, ასევე, გამოკვეთილია სამშობლოში დაბრუნებული პირების სამოქალაქო ცხოვრებაში ჩართვის აუცილებლობა და ის ფაქტი, რომ ისინიც იმსახურებენ რეაბილიტაციის შანსს გადატანილი მძიმე ტრავმის შემდეგ.^{clxxi} კოსოვოსა და სირიას შორის მგზავრობის შედარებითი სიმარტივე შეიძლება განაპირობებდეს

პროაქტიურ რეაგირებას და, ამ გზით, პროცესის გაკონტროლების მცდელობას; ამასთან რეპატრიაციის პოლიტიკა წარმოაჩენს კოსოვოს, როგორც სუვერენული სახელმწიფოს ავტორიტეტს და შეიძლება ხელი შეუწყოს საერთაშორისო ლეგიტიმაციის მიზნის მიღწევასაც.^{clxxii} იმის მიუხედავად, რომ სტრატეგია სპეციალურად შედგენილ, ინფორმირებულ სამოქმედო გეგმებს ეყრდნობოდა და სხვა სახელმწიფოებისათვის სანიმუშოდ ითვლებოდა, იგი მაინც იქცა კრიტიკის ობიექტად, რადგან პრაქტიკაში მთავრობა არათანმიმდევრული აღმოჩნდა.^{clxxiii}

რეპატრიაციის სტრატეგიას რამდენიმე დეპარტამენტი ახორციელებს, თუმცა მას ძირითადად წარმართავს შინაგან საქმეთა სამინისტროს სპეციალური სამმართველო, ხოლო ზედამხედველობას უწევს პრემიერ-მინისტრის აპარატის წარმომადგენელი სახელმწიფო კოორდინატორი.^{clxxiv} კოსოვომ მოახერხა სამთავრობო უწყებებს შორის რეაგირების კოორდინაცია, რაც უზრუნველყოფს სამედიცინო ფსიქიატრიულ მკურნალობას, საცხოვრებელს, განათლებისა და რეპატრიანტების რეინტეგრაციის ხელშეწყობს სხვა სოციალურ მომსახურებს.^{clxxv} ძალადობრივი ექსტრემიზმის ინიციატივების წინააღმდეგ მიმართული ფინანსების უმეტესობა საერთაშორისო ორგანიზაციებიდან მოდის. უცხოელ დონორებზე ზედმეტმა დამოკიდებულებამ გაართულა მუნიციპალიტეტებისთვის რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის პროექტების განხორციელება; დაფინანსების საკითხს დაერთო შესაფერისი სპეციალიზაციის მქონე ფსიქოლოგებისა და სოციალური მუშაკების მწვავე ნაკლებობაც.^{clxxvi} აღიარებულია, რომ სამოქალაქო საზოგადოება მნიშვნელოვან როლს ასრულებს რეინტეგრაციაში და არაერთი მაგალითი მოწმობს სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციების საკვანძო როლს რეპატრიანტებისთვის მომსახურების მიწოდებისა და მათი რეინტეგრაციის პროცესში.^{clxxvii} თუმცა, ბევრიც ამტკიცებს, რომ სამოქალაქო საზოგადოების კოორდინაციისა და ჩართულობის მხრივ სერიოზული ხარვეზები შეინიშნება.^{clxxviii}

მიღებისას რეპატრიანტებს ხვდებოდნენ სოციალური მუშაკები, ექიმები და ფსიქოლოგები, რათა შეეფასებინათ მათი გადაუდებელი საჭიროებები, შემდეგ კი პოლიციელები ამოწმებდნენ მათ მოქალაქეობას. არ ხდებოდა დაუყოვნებლივი დაკითხვა; მოგვიანებით ყველა რეპატრიანტის შეფასებას ახორციელებდა სამართალდამცავი უწყება.^{clxxix} რეპატრიანტების მიღებისას პოლიცია აეროპორტში აკავებდა ყველა მამაკაცს, ხოლო ქალები და ბავშვები გადაჰყავდათ კარანტინში, მიმღებ ცენტრში, სადაც ამოწმებდნენ ინფექციურ დაავადებებზე. ასევე, სამედიცინო შემოწმებასა და ფსიქიატრიულ შეფასებას უტარებდა პრაქტიკოსთა მცირე ჯგუფი, რომელიც მიმღებ ცენტრებში 72 საათის განმავლობაში რჩებოდა.^{clxxx} სამშობლოში დაბრუნებული პირები ავლენდნენ პოსტტრავმული სტრესული აშლილობის სიმპტომებს, ამიტომ ფსიქიკური ჯანმრთელობის ჯგუფი მიმღებ ბანაკებში ინდივიდუალურ სესიებს მართავდა.^{clxxxi} უმრავლესობა, ვინც არ გაუსამართლებიათ, ოჯახებში დააბრუნეს;^{clxxxii} ვისაც მიმღები ოჯახი არ ჰყავდა, მთავრობის მიერ ნაქირავებ სახლებში განათავსეს.^{clxxxiii} იმის მიუხედავად, რომ დაუყოვნებლივ არავინ დაუკავებიათ, 32 ქალზე სამშობლოში დაბრუნებისთანავე დაიწყო გამოძიება; უმეტესობას შეეფარდა პირობითი სასჯელი და დაენიშნა სავალდებულო ფსიქოლოგიური მკურნალობა ტერორისტული ჯგუფის წევრობის აღიარების შემდეგ.^{clxxxiv}

ოჯახის გაერთიანებამ რეპატრიანტებს საზოგადოებაში ხელახლა ასიმილაციის წინაპირობა შეუქმნა.^{clxxxv} მიმღები ცენტრებიდან გამოსვლის შემდეგ რეპატრიანტები უზრუნველყოფილნი იყვნენ საცხოვრებლით, მათ შვილებს სკოლებში არეგისტრირებდნენ, აძლევდნენ გადაუდებელი ფინანსური დახმარების პაკეტს და უტარებდნენ საკონსულტაციო სესიებს.^{clxxxvi} რეპატრიანტებისთვის ასევე ხელმისაწვდომი იყო 24/7 სატელეფონო კონსულტაცია, რაც ეხმარებოდა ახალ გარემოსთან შეგუებასა და ბავშვების ქცევის მართვაში. ეს მიდგომა ეფექტური აღმოჩნდა დაძაბულობის მართვის თვალსაზრისით.^{clxxxvii} ბავშვებს უტარდებოდათ თამაშისა და არტ-თერაპია, რაც ტრავმასთან გამკლავებასა და დაძაბულობის მოხსნას უწყობდა ხელს.^{clxxxviii} ზოგი ოჯახი ჩართული იყო სოციალური კეთილდღეობის სქემაში, რომელიც ითვალისწინებდა ძირითადი ხარჯების დასაფარად საჭირო ყოველთვიურ ფინანსურ დახმარებას.^{clxxxix} იმის მიუხედავად, რომ კოსოვოში ეფექტურად მოახერხეს ბავშვების სასკოლო სისტემაში ჩართვა, მთელი ძალისხმევით ფოკუსი იყო მხოლოდ რეგისტრაცია და არა ბავშვების მიერ სკოლაში მიღწეული პროგრესი და რეინტეგრაცია. მიღებული შემწეობა, დიდი ალბათობით, ოჯახებისთვის არასაკმარისია, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ დასაქმებიდან შემოსავლის მიღების შანსები მწირია.^{cx} ზოგ რეპატრირებულ ქალს ჩაუტარდა კერვისა და კულინარიის კურსები დასაქმების შესაძლებლობების გასაუმჯობესებლად, თუმცა კურსების სტრუქტურული [გენდერული] დამოკიდებულებების საფუძველზე სტრუქტურირება და მოვლა-ზრუნვასთან დაკავშირებული სამუშაოს აკრძალვა შესაძლებლობებს ზღუდავს.^{cxci} მუნიციპალიტეტები უგულვებლყოფილია და არ გააჩნიათ საკმარისი რესურსები, რაც ნიშნავს, რომ არ აქვთ რეპატრირებული ოჯახების მხარდაჭერის პროგრამა და არ ჰყავთ სათანადოდ გადამზადებული პერსონალი.^{cxcii} სასჯელაღსრულების სისტემაში არსებობს რეაბილიტაციის პროგრამები, თუმცა ისინი არ არის გათვლილი კონკრეტულად ტერორიზმთან დაკავშირებული დანაშაულისთვის. იმამების საშუალებით იდეოლოგიური რწმენის გაქარწყლების ძალისხმევამ საპირისპირო შედეგი გამოიღო, როდესაც პატიმრებმა გაიგეს, რომ იმამები სახელმწიფომ შეარჩია.^{cxiii} ასევე არ არსებობს გათავისუფლების შემდგომი პროგრამები ყოფილი პატიმრების საზოგადოებაში რეინტეგრაციის ხელშესაწყობად.^{cxiv}

სხვა ქვეყნებთან შედარებით კოსოვოს საზოგადოებაში რეპატრიაციას ბევრი არ ეწინააღმდეგებოდა. მოსახლეობის დაახლოებით 47 % თანახმა იყო უცხოელი მებრძოლების, ხოლო 70 % - ბავშვების სამშობლოში დაბრუნებაზე; იგივე არ ითქმის ევროპის სხვა ქვეყნებზე, სადაც ჩატარებულმა გამოკითხვებმა აჩვენა, რომ მოსახლეობის უმრავლესობა ეწინააღმდეგებოდა მამაკაცების, ქალების ან ბავშვების სამშობლოში დაბრუნებას.^{cxv} ევროკავშირის სხვა სახელმწიფოებისგან განსხვავებით, სადაც რეპატრიანტებს ჰქონდათ ორმაგი მოქალაქეობა და მათი „ნამდვილი“ მოქალაქეობა ეჭვქვეშ დადგა, კოსოვოში რეპატრიანტებს უმრავლესობა მოქალაქეებად თვლიდა. საზოგადოების რეაგირების მართვის მიზნით, მთავრობამ არ გაასაჯაროვა 110 მოქალაქის რეპატრიაციის შესახებ გადაწყვეტილება რეპატრიანტების სამშობლოში დაბრუნებამდე.^{cxvi} საზოგადოების ნდობის მოპოვების პროცესში წარმატებული ნაბიჯი იყო სპეციალურად რეაბილიტაცია-რეინტეგრაციის კოორდინაციის განყოფილების შექმნა.^{cxvii} მთლიანობაში, გამონკვევების მიუხედავად, კოსოვოს მაგალითიდან ჩანს, რომ რეპატრიაციის მიმართ საზოგადოების მხარდაჭერის მოპოვება შესაძლებელია.^{cxviii}

საერთო ჯამში, [რეპატრიაციის პოლიტიკის მიმართულებით], კოსოვო სანიმუშო ევროპული ქვეყანაა, რომელმაც დანერგა სირიის ბანაკებიდან თავისი მოქალაქეების რეპატრიაციისა და მათი რეინტეგრაცია-რეაბილიტაციის პროექტიური მიდგომა. რეპატრიანტების გასამართლებისას კოსოვომ, ძირითადად, გენდერული მოტივით იხელმძღვანელა; დაკავებული რეპატრიანტების რეაბილიტაციის მიმართულებით ნაკლები წინსვლა ყურადღებას საჭიროებს. რეპატრიანტების მიღების მეთოდმა და ჯანდაცვის მომსახურების მიწოდებაზე აქცენტმა დაბრუნებულებს აარიდა დამატებითი ტრავმა იმ პროგრამებისაგან განსხვავებით, რომელთა ფარგლებშიც დაბრუნებისთანავე ხდებოდა ოჯახების განცალკევება. ფართო ოჯახების საშუალებით რეინტეგრაციის მართვამ [რეინტეგრაციისათვის] მყარი საფუძველი მოამზადა, ნარმატებით უზრუნველყო ბავშვების დარეგისტრირება სკოლებში და რეპატრირებული ოჯახებისთვის ჯანმრთელობის დაცვისა და ფინანსური მხარდაჭერის აღმოჩენა. ამის მიუხედავად, მუნიციპალურ დონეზე პროგრამის უწყვეტ შესრულებას აფერხებდა სუსტი კოორდინაცია და რესურსების ნაკლებობა; არც სამოქალაქო საზოგადოება იყო ჩართული სასურველი ხარისხით.

ერაყს ყველაზე მეტი მოქალაქე ჰყავს სირიაში. დაახლოებით 30 000 ერაყელი განთავსებულია ალ-ჰოლის ბანაკში და მათ უმრავლესობას ქალები და ბავშვები შეადგენენ.^{ccix} ისლამურ სახელმწიფოსთან დაკავშირებული 300 000 პირი განთავსებულია ერაყის ბანაკებში. ჯამში 6 მილიონი ერაყელი გახდა იძულებული ომის გამო საცხოვრებელი ადგილი დაეტოვებინა. ზოგი სახლში დაბრუნდა, ზოგიც გადასახლდა. თუმცა, 1.3 მილიონი ისევ ბანაკებში იყო განთავსებული.^{cc} ერაყი ჩაერთო ისლამურ სახელმწიფოსთან სავარაუდო კავშირების მქონე ერაყელი დევნილებისა და სირიიდან ისლამურ სახელმწიფოსთან ასოცირებული ოჯახების რეპატრიატების რეინტეგრაციაში. სირიაში მყოფ პირებთან დაკავშირებით ერაყის მთავრობამ აღნიშნა, რომ მოქალაქეებს 2018 წლის დასაწყისში დააბრუნებდა, ხოლო რეპატრიაცია დაიწყებოდა 2021 წლის მაისში. მას შემდეგ ალ-ჰოლის ბანაკიდან განხორციელდა 3 749 ერაყელის რეპატრიაცია სარეაბილიტაციო ცენტრ ჯედაჰ-1-ის მეშვეობით.^{ccii} ერაყის რეაგირება რეპატრიაციაზე განპირობებულია პროაქტიური და გრძელვადიანი მიდგომის დანერგვის სურვილით; ასევე, ნაწილობრივ, ბანაკებთან გეოგრაფიული სიახლოვისა და ამ სიახლოვით სახელმწიფო უსაფრთხოებისთვის შექმნილი მაღალი რისკების გამო. ფორმალური პროცედურის გარეშე, ბევრი თავად გადაწყვეტდა დაბრუნებას.^{cciii} იმის მიუხედავად, რომ ერაყს მკაფიოდ აქვს განსაზღვრული რეპატრიაციისადმი გრძელვადიანი მიდგომა, არ არსებობს ისლამურ სახელმწიფოსთან დაკავშირებული ოჯახების რეინტეგრაციის ყოვლისმომცველი ეროვნული სტრატეგია.^{cciii} მიდგომა ძირითადად კონკრეტულ ვითარებაზეა მორგებული (ad hoc), მას არ გააჩნია მკაფიო სამართლებრივი საფუძველი და ორიენტირებულია დაბალი რისკის შემცველ შემთხვევებზე. თუმცა, საჭირო იქნება უფრო სტრუქტურირებული და ყოვლისმომცველი მიდგომა, განსაკუთრებით უფრო რთული შემთხვევებისთვის.^{cciv}

ერაყის მთავრობა ხელმძღვანელობს ერაყელების დაბრუნების პროცესს. რეინტეგრაციას მეტწილად წარმართავენ საზოგადოებრივი (სათემო) აქტორები, ხოლო საერთაშორისო ორგანიზაციები და არასამთავრობო ორგანიზაციები ჩართულნი არიან სხვადასხვა ინიციატივების ხელშეწყობაში, დაფინანსებასა და მხარდაჭერაში.^{ccv} რეპატრიაცია მოქცეულია „სირიიდან/ერაყიდან მესამე ქვეყნის მოქალაქე დაბრუნებული პირების მიმართ გაეროს მხარდაჭერის გლობალური ჩარჩოს“ ფარგლებში. ჩარჩო უზრუნველყოფს „მთლიანად გაეროს“ ინტეგრირებულ ტექნიკურ და ფინანსურ მხარდაჭერას სამმხრივი მიდგომის ფარგლებში, რომელიც მოიცავს ისლამური სახელმწიფოს წევრ ექვმიტანილთა გასამართლებას, აღნიშნული ტერორისტული ორგანიზაციის გავლენის ქვეშ მყოფთა რეაბილიტაციას და წარმოშობის თემებში მათი რეინტეგრაციის მხარდაჭერას.^{ccvi} სირიიდან რეპატრიაციის მიმართ ერაყის მიდგომის ფარგლებში ამჟამად პრიორიტეტი ენიჭება იმ პირების რეპატრიაციას, რომლებსაც სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ სავარაუდოდ არ დაეკისრებათ სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა. მებრძოლვებად მიჩნეულ პირებს

სიკვდილით ან თავისუფლების უვადო აღკვეთით სჯიან და, აქედან გამომდინარე, ისინი არ წარმოადგენენ ერაყის საზოგადოებაში საბოლოო რეინტეგრაციის კანდიდატებს.^{ccvii} „ჯედაჰ-1-ის“ დატოვებაზე თანხმობის მიღების პროცესი იმართება ადგილობრივ დონეზე. უსაფრთხოების დამონშება ხდება პროვინციებში, სამიზნე ტერიტორიებზე, ხოლო მერი, თემის ლიდერები და თემები ხელს უწყობენ რეინტეგრაციის პროცესს.^{ccviii} რეინტეგრაციის შემდგომ რეპატრიანტები, სხვა ქვეყნების პროგრამებთან შედარებით, ნაკლები მხარდაჭერით სარგებლობენ. თუმცა, გასათვალისწინებელია, რომ ერაყში რეპატრიაციის პროცესი ხორციელდებოდა ქვეყნის შიგნით დევნილთა რეინტეგრაციის პარალელურად, რომელიც ასევე სარგებლობდა საერთაშორისო მხარდაჭერით და საზოგადოების ჩართულობით.^{ccix}

რაც შეეხება სირიიდან რეპატრიაციის პროცესს, მიღებისა და რეაბილიტაციის ფაზები გაერთიანებულია გარდამავალ პერიოდში, როცა ხდება ადმინისტრაციულ მოთხოვნებთან შესაბამისობის უზრუნველყოფა, რეპატრიანტებისთვის ჯანდაცვის მომსახურების განწევა და ერაყში ცხოვრებასთან ადაპტაციისათვის თუ ალ-ჰოლის ბანაკში არსებული მკაცრი პირობებით გამონვეულ ზიანთან გამკლავებისათვის საჭირო უნარების გამომუშავება. ერაყელებს შეუძლიათ მიუთითონ, სურთ თუ არა ერაყში რეპატრიაცია; შემდეგ უსაფრთხოების სამსახურის თანამშრომლები წარმართავენ სკრინინგის (შემოწმების) პროცედურას, რათა დამონშდეს, რომ ინდივიდი არ არის დანაშაულში ეჭვმიტანილი.^{ccx} ალ-ჰოლის ბანაკის დატოვების შემდეგ რეპატრიანტები გადაჰყავთ ფედერალურ დონეზე კონტროლირებად ბანაკში ჯედაჰ-1 (ნინევიას პროვინცია), სადაც მინიმუმ რამდენიმე თვეს ატარებენ. ამ პერიოდის განმავლობაშიც ხდება საზოგადოებაში დაბრუნებამდე მათი უსაფრთხოების შემოწმება და სპონსორის იდენტიფიცირება.^{ccxi} იმის მიუხედავად, რომ ჯედაჰ-1-ში რეპატრიანტებს სამ-ექვს თვეს აჩერებენ, ბევრ მათგანს უფრო ხანგრძლივი პერიოდით უწევს იქ ყოფნა, რასაც განაპირობებს სამოქალაქო დოკუმენტაციის მიღების სირთულე; ხანდახან რეპატრიანტებს არ სურდათ ბანაკის დატოვება, სანამ მათი ოჯახის წევრებიც არ დაბრუნდებოდნენ ალ-ჰოლის ბანაკიდან.^{ccxii} რეპატრიანტებისთვის ხელმისაწვდომია ჯანმრთელობის დაცვის მომსახურება, მათ შორის ფსიქო-სოციალური მხარდაჭერა, იურიდიული მომსახურება, დროებითი ანაზღაურებადი სამუშაო და განათლება ბავშვებისთვის. თუმცა, ეს მომსახურებები შეზღუდულია და უზრუნველყოფილია ჰუმანიტარული რეაგირების ფარგლებში. მათი მიზანი არ არის იდეოლოგიის ცვლილებაზე ორიენტირებული ინიციატივების მეშვეობით ისლამური სახელმწიფოს გავლენისაგან გათავისუფლების ხელშეწყობა.^{ccxiii} გარდა ამისა, ჯედაჰ-1-ს გარკვეული ნაკლოვანებებიც აქვს, როგორებიცაა: შეზღუდული საბაზისო სერვისები, საკვებისა და სამედიცინო დახმარების სიმწირე, ბავშვებისა და ქალების სპეციფიკური საჭიროებებისთვის განკუთვნილი სპეციფიკური მომსახურებების ნაკლებობა.^{ccxiv} ამის მიუხედავად, ბანაკში განხორციელებულმა აქტივობებმა განაპირობა რეპატრიანტებს შორის დადებითი დამოკიდებულებითი და ქცევითი ცვლილებები, რაც, ნაწილობრივ, გამომწვეულია ალ-ჰოლში ცხოვრებასთან შედარებით უსაფრთხოების მაღალი ხარისხითაც.^{ccxv}

ჯედაჰ-1-ის დატოვების შემდეგ რეპატრიანტები, როგორც წესი, წარმოშობის ადგილს უბრუნდებიან, თუმცა, გარკვეული უმცირესობა საცხოვრებლად სხვა ადგილს ირჩევს. უსაფრთხოების შემოწმება ხდება პროვინციის დონეზე - სამიზნე პროვინციებში, ხოლო მერი და თემის ლიდერები კოორდინირებული თანამშრომლობის ფარგლებში ცდილობენ დაადგინონ, არსებობს თუ არა რეპატრიანტების დაბრუნების ხელისშემშლელი ინფორმაცია.^{ccxvi} იმის მიუხედავად, რომ უსაფრთხოების შემოწმების პროცესი ითვალისწინებს ოჯახების რეინტეგრაციის მექანიზმს, პროცესში არსებული ხარვეზები, როგორებიცაა არასანდო წყაროები და მწირი მონაცემთა ბაზები, დოკუმენტაციის არარსებობა და კორუფცია, ართულებს ამ ადამიანების უსაფრთხოებაში დარწმუნებას და ვერ იცავს მათ უსამართლო დაკავებისაგან.^{ccxvii} კონკრეტულ ტერიტორიაზე მოქმედი წესების შესაბამისად, ზოგჯერ სოფლის გამგებელი გასცემს ამ ადამიანების სამშობლოში დაბრუნების წერილობითი თანხმობას; ხანდახან ამის შესახებ აცნობებენ მსხვერპლთა ოჯახებს და იმართება მცირე ზომის თემის შეხვედრები პრობლემების განხილვა-მოგვარების მიზნით. ტომისა (თემისა) და ადგილობრივი ლიდერები მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ საზოგადოების მიმღებლობის გაზრდასა და რეპატრიანტების სამშობლოში დაბრუნებისადმი დადებითი განწყობის გაღვივებაში.^{ccxviii} ოჯახების რეინტეგრაციის ხელშეწყობის ერთ-ერთი მექანიზმია დაზარალებულთათვის კომპენსაციის გადახდა, თუმცა პროცესი გაჭიანურებულია დოკუმენტაციის არარსებობისა და დაზარალებულთათვის დაფინანსების გადანაწილების შეზღუდული სამთავრობო რესურსების გამო.^{ccxix} საზოგადოებაში დაბრუნების შემდეგ რეინტეგრაციას ხელს უწყობენ არასამთავრობო ორგანიზაციები, თუმცა რეპატრიანტთა უმეტესობას მათი მხარდაჭერა არ მიუღია; უმრავლესობას თვითონ თემის წევრები ეხმარებიან საკვებითა და საბნებით. რეპატრიანტთა დიდ ნაწილს გაუჭირდა დოკუმენტების მოპოვება, რამაც არათანაზომიერად იმოქმედა ქალებსა და ბავშვებზე, რადგან მათთვის არ არის ხელმისაწვდომი ის მომსახურებები, რომლებიც ხელმისაწვდომია სხვა ერაყელებისთვის. რეპატრიანტები რეინტეგრაციის ბარიერებს აწყდებიან, რამაც შეიძლება გავლენა იქონიოს მათ ფსიქიკურ ჯანმრთელობაზე; ბავშვები ვერ დადიან სახელმწიფო სკოლებში. სამოქალაქო დოკუმენტაციის განახლების დაბრკოლებები მნიშვნელოვნად აფერხებს როგორც რეაბილიტაციას, ისე რეინტეგრაციას და, გრძელვადიან პერსპექტივაში, არსებობს რისკი, რომ შეიარაღებული დაჯგუფებები ბოროტად ისარგებლებენ რეინტეგრაციის პროცესის ხარვეზებითა და არსებული უკმაყოფილებით.^{ccxx}

ერაყში ისლამურ სახელმწიფოსთან დაკავშირებული ოჯახების რეინტეგრაციის პროცესში მთავარ სირთულეს წარმოადგენს სტიგმატიზაცია და საზოგადოების მხრიდან წინააღმდეგობა. საზოგადოების უარყოფითი დამოკიდებულება ვრცელდება არამხოლოდ სირიიდან რეპატრირებული მოქალაქეების, არამედ ქვეყნის შიგნით არსებულ ბანაკებში დაკავებული ადამიანების რეინტეგრაციაზეც. რეინტეგრაციას კიდევ უფრო ართულებს ის ფაქტი, რომ თემები, რომლებშიც რეპატრიანტები უნდა დაბრუნდნენ, თვითონაც არამდგრადი, განუვითარებელი და სახელმწიფოს მხრიდან მარგინალიზებულია.^{ccxxi} საზოგადოებაში გამორჩეულად სტიგმატიზებულია ისლამური

სახელმწიფოსთან თანამშრომლობაში ბრალდებული ადამიანი: მათ სახლებზე ტოვებენ შეურაცხმყოფელ წარწერებს, ძალადობენ ან ქონებას უნადგურებენ. სტიგმატიზაციის შედეგია ასევე ეკონომიკური და სოციალური გარიყულობაც, რაც ნიშნავს, რომ ოჯახებს უჭირთ დასაქმება და შვილების სკოლაში ჩარიცხვა. კიდევ უფრო მეტ ბარიერებს აწყდებიან ქალები და ოჯახები, რომლებსაც ქალები მართავენ. ზოგ ადგილზე ხელისუფლების წარმომადგენლებმა და ადგილობრივი უსაფრთხოების სამსახურების უფროსებმა საჯაროდ თქვეს უარი ოჯახების რეინტეგრაციაზე; ზოგან აკრძალვა მუდმივია, ზოგან კი - დროებითი.^{ccxxii}

სტიგმატიზაციის მასშტაბისა და პროლემების მოგვარების მიზნით ამოქმედდა საერთაშორისო საზოგადოების მიერ მხარდაჭერილი სათემო პროექტები. პროექტი „C2RI“ ორიენტურებული იყო საზოგადოების გაჯანსაღებაზე კომპეტენციების განვითარების, ფსიქიკური ჯანმრთელობისა და ფსიქოლოგიური მხარდაჭერის უზრუნველყოფის გზით. პროექტი მხარს უჭერდა შერიგების სათემო მცდელობებს, ხელს უწყობდა შეხვედრებს ეროვნულ მთავრობასა და თემის ლიდერებს შორის, რომელთა მიზანიც იყო საზოგადოების მიმღებლობის გაუმჯობესება. პროექტის ფარგლებში თემის ლიდერებსა და ხელისუფლების წარმომადგენლებს ჩაუტარდათ მედიაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებთან დაკავშირებული ტრენინგი. ოჯახების სამშობლოში დაბრუნების ხელშეწყობისათვის სამიზნე ტერიტორიებზე რეაბილიტაცია ჩაუტარდა 801 სახლს. პროექტმა წარმატებით მოახერხა რეინტეგრაციისადმი მასპინძელი (მიმღები) საზოგადოების დამოკიდებულების დადებითად შეცვლა.^{ccxxiii} ერაყში მოქმედებს ისლამურ სახელმწიფოსთან დაკავშირებული ადამიანების რეინტეგრაციის სხვადასხვა ადგილობრივი მექანიზმი, მათ შორის, შეთანხმებები ტომებთან, რომელთა ფარგლებშიც დაშვებულია სამშობლოში დაბრუნება გარკვეული პირობებით; ხანდახან ადგილობრივი ტომის ლიდერი ხდება გარანტი იმისა, რომ კონკრეტული ოჯახი აღარ არის დაკავშირებული დაეშთან. ადგილობრივმა „მშვიდობის კომიტეტებმა“, რომლებიც მათსავე თემებში მნიშვნელოვან სოციალურ ჯგუფს წარმოადგენენ, წარმატებით მოახერხეს რელიგიათაშორისი შემწყნარებლობის ხელშეწყობა, რითაც მოაგვარეს ადგილობრივი კონფლიქტები და ხელი შეუწყვეს ოჯახების სამშობლოში დაბრუნებას. იმის მიუხედავად, რომ ადგილობრივი „მშვიდობის კომიტეტი“ პერსპექტიული მექანიზმია, ისინიც გარკვეული სირთულეებს აწყდებიან: მთავრობისგან დაფინანსების ნაკლებობა, ტომების ლიდერები და უსაფრთხოების სამსახურები რომელთაც არ სურთ მათთან თანამშრომლობა; შესაბამისი მომსახურებებისა და ინფრასტრუქტურის არარსებობა და საზოგადოების მხრიდან წინააღმდეგობა.^{ccxxiv} ეს ინიციატივები რეინტეგრაციის მხარდაჭერის ძალისხმევის მაგალითებს წარმოადგენს და, მიუხედავად იმისა, რომ კონკრეტულად რეპატრიანტთა რეინტეგრაციის მიზნით არ არის შექმნილი, მაინც ნათელყოფს საზოგადოების აქტიური ჩართულობის იმგვარ ფორმებს, რომელთა საშუალებითაც შესაძლებელია რეინტეგრაციის ხელშეწყობა.



ჩაკომენდაციები

წინამდებარე ანგარიშში მიმოვიხილეთ სირიის ბანაკებში მყოფი მოქალაქეების რეპატრიაცია-რეინტეგრაციასთან დაკავშირებული საუკეთესო პრაქტიკა და რეკომენდაციები; ჩავატარეთ რამდენიმე შემთხვევის ანალიზი, რათა დეტალურად განგვემარტა ეს საკითხი და განგვეხილა საქართველოსთან მიმართებით. შედეგად, ამ მიმართულებით დაკავშირებით რეკომენდაციას ვუწევთ შემდეგ მიდგომას:



ჩაკაუზიანი ინსტიტუციური და ეროვნული სიძლიერის წინაშეაყენება

სახელმწიფოებმა აღიარეს რეპატრიაციის ინსტრუმენტული სარგებლიანობა როგორც ადგილობრივ, ისე საერთაშორისო დონეზე ინსტიტუციური სიძლიერისა და მათი ეროვნული თვითმყოფადობის დემონსტრირების თვალსაზრისით. რეინტეგრაციის მხარდაჭერამ შეიძლება საქართველო წარმოაჩინოს, როგორც საერთაშორისო საზოგადოების ლიდერი [ამ მიმართულებით], გამოკვეთოს სახელმწიფოს უნარი, წარმატებით გაუმკლავდეს უსაფრთხოების რისკებს და ხაზი გაუსვას საქართველოს, როგორც საკუთარი მოქალაქეების უფლებების დამცველი და მათზე მზრუნველი საიმედო ქვეყნის ეროვნულ თვითმყოფადობას. სულ უფრო მეტი სახელმწიფო აცნობიერებს რეპატრიაციის ხელშეწყობის აუცილებლობას და ყველაზე მეტ სარგებელს სწორედ ის ქვეყნები მიიღებენ, რომლებიც მოახდენენ პროაქტიურ და კოორდინირებულ რეაგირებას.



ჩაკაუზიანი ინსტიტუციური და მდგრადი სტრატეგიის შემუშავება

იმის მიუხედავად, რომ ზოგ სახელმწიფოს მოუწია სამშობლოში დაბრუნებულთათვის სპეციფიკური (ad hoc) პროგრამის შემუშავება, საუკეთესო პრაქტიკა მოწმობს, რომ აუცილებელია ჰოლისტური სტრატეგიის ჩამოყალიბება, რომელშიც გათვალისწინებული იქნება რეპატრიაციის დაწყებამდე რეპატრიანტების მიღების, რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციისათვის საჭირო მოსამზადებელი სამუშაოები. სტრატეგიაში გათვალისწინებული უნდა იყოს რამდენიმე ძირითადი პრინციპი: პირველ რიგში, ბავშვებისათვის მიყენებული [სავარაუდო] ზიანის ფონზე, აუცილებელია დაზარალებულზე ორიენტირებული მიდგომის დანერგვა და „ზიანის მიუყენებლობის“ პრინციპის ჩართვა ინტერვენციულ ღონისძიებებში. მეორე, პროგრამის ყველა ასპექტში უნდა იყოს გათვალისწინებული გენდერული და ასაკობრივი განსხვავებები; მესამე, რაც ყველაზე მთავარია, ღონისძიებები უნდა იყოს ინდივიდუალურად მორგებული თითოეულ ადამიანზე და გამოიყოს გრძელვადიანი მდგრადი ვალდებულების შესასრულებლად საკმარისი რესურსები.

◆ **წითელი საზოგადოებრივი მიღმონისა და მრავალწახივი მიღმონის დანერგვა**

სირიის ბანაკებიდან რეპატრიანტების რეინტეგრაციის გამონვევა, თავისი ხასიათიდან გამომდინარე, მოითხოვს უწყებების, სამთავრობო დეპარტამენტებისა და საზოგადოების სხვადასხვა ნაწილის თანამშრომლობას. მთავარობას ეკისრება წამყვანი როლი ამ თანამშრომლობის წარმატების, მხარდაჭერისა და შესაბამისი რესურსების გამოყოფის მიმართულებით: შესაფერისი კომპეტენციის მქონე ექსპერტების ადრეულ ეტაპზე იდენტიფიცირება და თავმოყრა; პროცესში ჩართულ სხვადასხვა აქტორს შორის ნდობის გაღვივების მიზნით ინფორმაციის გაზიარების ხელშემწყობის სისტემების ჩამოყალიბება; მთავრობასა და ადგილობრივ აქტორებს შორის ორმხრივი დიალოგის უზრუნველყოფა; პროფესიული ქსელების ფორმირება და პროფესიონალთა გაძლიერების მიზნით ტრენინგების ჩატარება; არასამთავრობო და საერთაშორისო ორგანიზაციებთან თანამშრომლობა შესაძლებლობების დახვეწის მიზნით.

◆ **კინაქიკოსებთან თანამშრომლობა, მდგრადი და ჰოლისტური ფსიქოლოგიური მხარდაჭერის უზრუნველსაყოფად**

პროგრამის ძირითადი ნაწილი უნდა მოიცავდეს რეპატრიანტების ფსიქოლოგიურ მხარდაჭერას. რთული შემთხვევების გათვალისწინებით საჭირო იქნება მულტიმოდალური მხარდაჭერის უზრუნველყოფა პროფესიონალების შეკრებისა და გადამზადების გზით. დრო სჭირდება იმ ძლიერი ტრავმის დაძლევის, რომელიც სამშობლოში დაბრუნებულმა ბევრმა ადამიანმა გადაიტანა, ამიტომ საჭიროა გრძელვადიანი მხარდაჭერა. ზოგ შემთხვევაში დაუყოვნებლივ, ჩამოსვლისთანავე ხდება ქალი და ბავშვი რეპატრიანტების ერთმანეთისგან განცალკევება. ამან შეიძლება დამატებითი ტრავმა მიაყენოს ბავშვებს და ხელი შეუშალოს მათ რეინტეგრაციას, ასევე, მაგალითად, შეარყიოს ბავშვების ნდობა მომსახურების მიმწოდებლებისადმი. იმის მიუხედავად, რომ ქალებისა და ბავშვების საქმეებს განსხვავებული დამუშავება სჭირდება და შეიძლება მოხდეს რეპატრიანტი ქალების გასამართლება, მათი მიღების პროცესი უნდა წარიმართოს ბავშვის ფაქტორის გათვალისწინებით. თუ მათი განცალკევება აუცილებელია, ეს პროცესი ეტაპობრივად უნდა განხორციელდეს, რასაც შესაძლოა დასჭირდეს მიღების პერიოდის გახანგრძლივება.

◆ **პროცესში ოჯახების ჩართვა და რეინტეგრაციის ხელშეწყობის განხორციელება**

არსებობს გამონაკლისები, როდესაც არ შეიძლება პროცესში გაფართოებული ოჯახების ჩართვა, თუმცა, ოჯახის ჩართვა სასურველია, როცა საფრთხე არ ექმნებათ სამშობლოში დაბრუნებულებს. პრაქტიკოსებს შეუძლიათ დაეხმარონ ოჯახებს ტრენინგითა და სხვა სახის მხარდაჭერით, რაც ხელს შეუწყობს რეინტეგრაციის პროცესს: მაგალითად, ტრავმის დაძლევის, საოჯახო საქმეების, იდენტობის განვითარების პროცესში „საოჯახო ნარატივის“ შემუშავების მიმართულებით განხორციელებული მხარდაჭერა. ასევე, აუცილებელია სამშობლოში დაბრუნებულებსა და საზოგადოებას შორის კავშირების დამყარება, მაგალითად მენტორების, კლუბების და რელიგიური შეხვედრების საშუალებით.

◆ საზოგადოებასთან კომუნიკაციის სტრატეგიის შეფუთვა და განხორციელება

ყველა ექსპერტი თანხმდება, რომ მთავრობის კომუნიკაციის სტრატეგია რეპატრიაციისადმი საზოგადოებრივი მხარდაჭერის მოპოვებისა და სტიგმის შემცირების გზით რეინტეგრაციის ხელშესაწყობის საუკეთესო საშუალებაა. მთავრობამ პროაქტიურად უნდა გადმოსცეს ნარატივი. პროცესში ასევე ჩართული უნდა იყოს მედია, რომელსაც უნდა მიეწოდოს საკითხთან დაკავშირებული ინფორმაცია. საზოგადოებისათვის სანდო გამავრცელებლების გამოყენებამ და რეპატრიანტების „გამოსწორების შესაძლებლობის“ წარმოჩენამ შეიძლება ხელი შეუწყოს სტიგმატიზაციის შემცირებას. პროგრამის გამჭვირვალობა კი, როგორც წესი, განაპირობებს ნდობისა და მხარდაჭერის მოპოვებას: ყურადღება უნდა იყოს გამახვილებული განმარტებაზე - რატომ არის ასეთი პოლიტიკა საჭირო და რატომ მიიღება გარკვეული გადაწყვეტილებები.

- i „ISIS“-თან აფილირებული: ქალებისა და ბავშვების დაბრუნებასა და რეინტეგრაციასთან დაკავშირებული გამოწვევები [EN/AR] <https://reliefweb.int/report/iraq/affiliated-isis-challenges-return-and-reintegration-women-and-children-enar>
- ii დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.
- iii ბანი, მერი, ენრიკა კრისტოფერი, ქლოე პოლუტნიკ-სმიტი, ჯონ მაკკოი, როზი ჰანევი, მაიქლ კინგი, ბ. ჰედი ელისი, ემა კარდელი და სტევან უეინი. „ძალადობრივი ექსტრემისტული გარემოდან დაბრუნებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია: მოკლე მიმოხილვა პროგრამისა და პოლიტიკის შემუშავების მიზნებისთვის“. ტერორიზმი და პოლიტიკური ძალადობა (2023 წ.), გვ. 1-33; <https://www.ohchr.org/en/statements/2023/03/children-north-east-syria-must-be-urgently-repatriated-un-experts#:~:text=The%20two%20largest%20locked%20camps,under%20the%20age%20of%20five>.
- iv „ISIS“-ის ნაგრევებში: ჩრდილო-აღმოსავლეთ სირიაში დაკავებული და იძულებით გადაადგილებული მოსახლეობის წინაშე არსებული გამოწვევების შესწავლა“, კარენ მ. სუდკემპი, ნეითან ვესტი, ერიკ ე. მიულერი, ტოდ ს. ჰელმუსი.
- v ბანი, მერი, ენრიკა კრისტოფერი, ქლოე პოლუტნიკ-სმიტი, ჯონ მაკკოი, როზი ჰანევი, მაიქლ კინგი, ბ. ჰედი ელისი, ემა კარდელი და სტევან უეინი. „ძალადობრივი ექსტრემისტული გარემოდან დაბრუნებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია: მოკლე მიმოხილვა პროგრამისა და პოლიტიკის შემუშავების მიზნებისთვის“. ტერორიზმი და პოლიტიკური ძალადობა, (2023 წ.), გვ. 1-33.
- vi დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.
- vii ვან დერ ჰედი, ე. ჯ., და ჯ. ჯ. გინენი. „ხალიფატის შვილები: ტერორისტული ორგანიზაციიდან „ისლამური სახელმწიფო“ („დაეშ“) დაბრუნებული ახალგაზრდები და რეინტეგრაციასთან დაკავშირებული გამოწვევა“. უსაფრთხოებისა და გლობალური საკითხების ჟურნალის სპეციალური გამოცემა, SGA ჟურნალი, (2017 წ.), გვ. 42-59.
- viii დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.
- ix <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/save-children-calls-more-countries-follow-france-and-repatriate-women-and-children-unsafe-camps-north-east-syria>
- x <https://www.savethechildren.net/news/seven-children-repatriated-germany-north-east-syria>
- xi <https://www.euronews.com/2022/11/01/netherlands-to-repatriate-12-women-and-28-children-from-islamic-state-camps-in-syria>
- xii <https://www.state.gov/u-s-welcomes-norways-repatriation-of-nationals-from-northeast-syria/>
- xiii <https://www.state.gov/u-s-welcomes-spains-repatriation-of-nationals-from-northeast-syria/>
- xiv <https://www.icct.nl/publication/european-court-human-rights-sitting-fence-its-ruling-and-impact-repatriation-european>
- xv ბანი, მერი, ენრიკა კრისტოფერი, ქლოე პოლუტნიკ-სმიტი, ჯონ მაკკოი, როზი ჰანევი, მაიქლ კინგი, ბ. ჰედი ელისი, ემა კარდელი და სტევან უეინი. „ძალადობრივი ექსტრემისტული გარემოდან დაბრუნებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია: მოკლე მიმოხილვა პროგრამისა და პოლიტიკის შემუშავების მიზნებისთვის“. ტერორიზმი და პოლიტიკური ძალადობა, (2023 წ.), გვ. 1-33.
- xvi ინგრემი, ჰარორო, ჯული, ქოულმენი, ოსტინ დოქტორი და მარგოლინ დევორა. „რეპატრიაციისა და რეინტეგრაციის დილემა: როგორ მართავენ სახელმწიფოები უცხოელი ტერორისტი მებრძოლებისა და მათი ოჯახების დაბრუნების პროცესებს“. დერადიკალიზაციის ჟურნალი 31, (2022 წ.), გვ. 119-163.
- xvii ინგრემი, ჰარორო, ჯული, ქოულმენი, ოსტინ დოქტორი და მარგოლინ დევორა. „რეპატრიაციის და რეინტეგრაციის დილემა“.

- xviii სტენგერი, ჰელენ. „მსხვერპლი თუ ბოროტმოქმედი: უცხოელი მებრძოლების რეპატრიაციის პოლიტიკა და გენდერული და რასობრივი ნიშნით განპირობებული „საფრთხის ნარატივების“ ჩამოყალიბება“. საერთაშორისო უსაფრთხოების ევროპული ჟურნალი 8, N 1 (2023 წ.), გვ. 1-24.
- xix სტენგერი, ჰელენ. „მსხვერპლი თუ ბოროტმოქმედი“.
- xx რეპატრირებული უცხოელი ტერორისტი მებრძოლები და მათი ოჯახები: ძალადობრივი ექსტრემიზმის პრევენციისა და მასთან ბრძოლის ევროპული გამოცდილება და გაკვეთილები.
- xxi ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- xxii დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევირა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.
- xxiii კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლააფი, მათიუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.
- xxiv ვან დერ ჰეიდი, ე. ჯ., და ჯ. ჯ. გინენი. „ხალიფატის შვილები: ტერორისტული ორგანიზაციიდან „ისლამური სახელმწიფო“ („დაეში“) დაბრუნებული ახალგაზრდები და რეინტეგრაციასთან დაკავშირებული გამოწვევა“. უსაფრთხოებისა და გლობალური საკითხების ჟურნალის სპეციალური გამოცემა, SGA ჟურნალი (2017 წ.), გვ. 42-59.
- xxv დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევირა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.), მოხსენებები, პროექტები და კვლევები, გვ. 1. კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლააფი, მათიუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.
- xxvi დემუინკი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- xxvii უეინი ს. და სხვები, სწრაფი მიმოხილვა ტერორისტული ორგანიზაციიდან „ისლამური სახელმწიფო“ („დაეში“) დაბრუნებული ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის შესახებ ინფორმირებისთვის. ჟურნალი „Annals of Global Health“, 2020 წ., 86(1), გვ. 64 და 1-15. ვან დერ ჰეიდი, ე. ჯ., და ჯ. ჯ. გინენი. „ხალიფატის შვილები: ტერორისტული ორგანიზაციიდან „ისლამური სახელმწიფო“ („დაეში“) დაბრუნებული ახალგაზრდები და რეინტეგრაციასთან დაკავშირებული გამოწვევა“. უსაფრთხოებისა და გლობალური საკითხების ჟურნალის სპეციალური გამოცემა, SGA ჟურნალი, (2017 წ.), გვ. 42-59.
- xxviii დემუინკი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“. ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- xxix ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- xxx კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლააფი, მათიუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.
- xxxii დემუინკი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- xxxiii ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი. ვან დერ ჰეიდი, ე. ჯ., და ჯ. ჯ. გინენი. „ხალიფატის შვილები: ტერორისტული ორგანიზაციიდან „ისლამური სახელმწიფო“ („დაეში“) დაბრუნებული ახალგაზრდები და რეინტეგრაციასთან დაკავშირებული გამოწვევა“. უსაფრთხოებისა და გლობალური საკითხების ჟურნალის სპეციალური გამოცემა, SGA ჟურნალი, (2017 წ.), გვ. 42-59.

- xxxiii დემუნიკი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- xxxiv დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.
- xxxv პერეშინი, ა. და დ. პისოიუ. „რეპატრირებული უცხოელი ტერორისტი მებრძოლები და მათი ოჯახები: ძალადობრივი ექსტრემიზმის პრევენციისა და მასთან ბრძოლის ევროპული გამოცდილება და გაკვეთილები“. „რადიკალიზაციის შესახებ ცნობიერების ქსელი“ (2021 წ.), გვ. 10. დემუნიკი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- xxxvi დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.), მოხსენებები, პროექტები და კვლევები, გვ. 1. მეჰრა, ტანია და მეთიუ უენტვორტი, „ჩრდილო-აღმოსავლეთ სირიიდან დაბრუნებული ბავშვების რეპატრიაცია: მათი მართვის, რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის მიმართ ბავშვთა უფლებების დაცვის მიდგომა“, პოლიტიკის მოკლე მიმოხილვა, „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“, 2022 წლის დეკემბერი. ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამამედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- xxxvii პერეშინი, ა. და დ. პისოიუ. „რეპატრირებული უცხოელი ტერორისტი მებრძოლები და მათი ოჯახები: ძალადობრივი ექსტრემიზმის პრევენციისა და მასთან ბრძოლის ევროპული გამოცდილება და გაკვეთილები“. „რადიკალიზაციის შესახებ ცნობიერების ქსელი“ (2021 წ.), გვ. 10.
- xxxviii უეინი ს. და სხვები, სწრაფი მიმოხილვა ტერორისტული ორგანიზაციიდან „ისლამური სახელმწიფო“ („დაეშ“) დაბრუნებული ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის შესახებ ინფორმირებისთვის. ჟურნალი „Annals of Global Health“, 2020 წ., 86(1), გვ. 64 და 1-15.
- xxxix შუნი, ედრიან. 2021 წ. „სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია“. საერთაშორისო რესპუბლიკური ინსტიტუტის ანგარიში. <https://www.iri.org/resources/new-report-supports-rehabilitation-of-kosovo-youth-and-women-with-connection-to-violent-extremism/>
- xl დემუნიკი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- xli დემუნიკი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- xliv პერეშინი, ა. და დ. პისოიუ. „რეპატრირებული უცხოელი ტერორისტი მებრძოლები და მათი ოჯახები: ძალადობრივი ექსტრემიზმის პრევენციისა და მასთან ბრძოლის ევროპული გამოცდილება და გაკვეთილები“. „რადიკალიზაციის შესახებ ცნობიერების ქსელი“ (2021 წ.), გვ. 10.
- xliv Unicef, „სირიაში შეიარაღებული კონფლიქტის შედეგად დაზარალებული ბავშვების რეინტეგრაცია დასავლეთ ევროპაში“, 2023 წლის ივნისი, Unicef.
- xlvi ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამამედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- xlvi ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამამედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- xlvi დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.

- xlvi დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.
- xlviii დემუნიცი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- xliv დემუნიცი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- ¹ Unicef, „სირიაში შეიარაღებული კონფლიქტის შედეგად დაზარალებული ბავშვების რეინტეგრაცია დასავლეთ ევროპაში“, 2023 წლის ივნისი, Unicef.
- li დემუნიცი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- lii Unicef, „სირიაში შეიარაღებული კონფლიქტის შედეგად დაზარალებული ბავშვების რეინტეგრაცია დასავლეთ ევროპაში“, 2023 წლის ივნისი, Unicef.
- liii კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლაფი, მათიუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.
- liv კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლაფი, მათიუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.
- lv დემუნიცი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- lvi კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლაფი, მათიუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.
- lvii ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- lviii დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.
- lix ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- lx ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- lxi ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- lxii კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლაფი, მათიუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.
- lxiii კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლაფი, მათიუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.

- lxiv ბ. ჰეიდი ელისი, მაიკლ კინგი, ემმა ქარდელი, ენრიკა ქრისტოფერი, სიითა დეივისი, სეუით იოჰანესი, მერი ბანი, ჯონ მაქქოი და სტევან უეინი (2023 წ.): „ძალადობრივი ექსტრემისტული გარემოდან დაბრუნებული ქალებისა და ბავშვების მხარდაჭერა: 5R ჩარჩოს შეთავაზება პროგრამისა და პოლიტიკის შესამუშავებლად. ჟურნალი „ტერორიზმი და პოლიტიკური ძალადობა“.
- lxv ბ. ჰეიდი ელისი, მაიკლ კინგი, ემმა ქარდელი, ენრიკა ქრისტოფერი, სიითა დეივისი, სეუით იოჰანესი, მერი ბანი, ჯონ მაქქოი და სტევან უეინი (2023 წ.): „ძალადობრივი ექსტრემისტული გარემოდან დაბრუნებული ქალებისა და ბავშვების მხარდაჭერა: 5R ჩარჩოს შეთავაზება პროგრამისა და პოლიტიკის შესამუშავებლად. ჟურნალი „ტერორიზმი და პოლიტიკური ძალადობა“.
- lxvi მეჰრა, ტანია და მეთუ უენტვორტი, „ჩრდილო-აღმოსავლეთ სირიიდან დაბრუნებული ბავშვების რეპატრიაცია: მათი მართვის, რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის მიმართ ბავშვთა უფლებების დაცვის მიდგომა“, პოლიტიკის მოკლე მიმოხილვა, „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“, 2022 წლის დეკემბერი.
- lxvii დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1. -; კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლააფი, მათუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.
- lxviii დემუნიკი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- lxix დემუნიკი, მერილ, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- lxx Unicef, „სირიაში შეიარაღებული კონფლიქტის შედეგად დაზარალებული ბავშვების რეინტეგრაცია დასავლეთ ევროპაში“, 2023 წლის ივნისი, Unicef.
- lxxi ბ. ჰეიდი ელისი, მაიკლ კინგი, ემმა ქარდელი, ენრიკა ქრისტოფერი, სიითა დეივისი, სეუით იოჰანესი, მერი ბანი, ჯონ მაქქოი და სტევან უეინი (2023 წ.): ძალადობრივი ექსტრემისტული გარემოდან დაბრუნებული ქალებისა და ბავშვების მხარდაჭერა: 5R ჩარჩოს შეთავაზება პროგრამისა და პოლიტიკის შესამუშავებლად. ჟურნალი „ტერორიზმი და პოლიტიკური ძალადობა“; კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლააფი, მათუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.
- lxxii Unicef, „სირიაში შეიარაღებული კონფლიქტის შედეგად დაზარალებული ბავშვების რეინტეგრაცია დასავლეთ ევროპაში“, 2023 წლის ივნისი, Unicef.
- lxxiii Unicef, „სირიაში შეიარაღებული კონფლიქტის შედეგად დაზარალებული ბავშვების რეინტეგრაცია დასავლეთ ევროპაში“, 2023 წლის ივნისი, Unicef.
- lxxiv კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლააფი, მათუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.
- lxxv Unicef, „სირიაში შეიარაღებული კონფლიქტის შედეგად დაზარალებული ბავშვების რეინტეგრაცია დასავლეთ ევროპაში“, 2023 წლის ივნისი, Unicef.
- lxxvi ბ. ჰეიდი ელისი, მაიკლ კინგი, ემმა ქარდელი, ენრიკა ქრისტოფერი, სიითა დეივისი, სეუით იოჰანესი, მერი ბანი, ჯონ მაქქოი და სტევან უეინი (2023 წ.): „ძალადობრივი ექსტრემისტული გარემოდან დაბრუნებული ქალებისა და ბავშვების მხარდაჭერა: 5R ჩარჩოს შეთავაზება პროგრამისა და პოლიტიკის შესამუშავებლად. ჟურნალი „ტერორიზმი და პოლიტიკური ძალადობა“.
- lxxvii ბ. ჰეიდი ელისი, მაიკლ კინგი, ემმა ქარდელი, ენრიკა ქრისტოფერი, სიითა დეივისი, სეუით იოჰანესი, მერი ბანი, ჯონ მაქქოი და სტევან უეინი (2023 წ.): „ძალადობრივი ექსტრემისტული გარემოდან დაბრუნებული ქალებისა და ბავშვების მხარდაჭერა: 5R ჩარჩოს შეთავაზება პროგრამისა და პოლიტიკის შესამუშავებლად. ჟურნალი „ტერორიზმი და პოლიტიკური ძალადობა“.
- lxxviii ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამამიჯნებელი პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- lxxix Unicef, „სირიაში შეიარაღებული კონფლიქტის შედეგად დაზარალებული ბავშვების რეინტეგრაცია დასავლეთ ევროპაში“, 2023 წლის ივნისი, Unicef.

- lxxx კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლააფი, მათიუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.
- lxxxi პერემინი, ა. და დ. პისოიუ. „რეპატრირებული უცხოელი ტერორისტი მებრძოლები და მათი ოჯახები: ძალადობრივი ექსტრემიზმის პრევენციისა და მასთან ბრძოლის ევროპული გამოცდილება და გაკვეთილები“. „რადიკალიზაციის შესახებ ცნობიერების ქსელი“ (2021 წ.), გვ. 10.
- lxxxii Unicef, „სირიაში შეიარაღებული კონფლიქტის შედეგად დაზარალებული ბავშვების რეინტეგრაცია დასავლეთ ევროპაში“, 2023 წლის ივნისი, Unicef.
- lxxxiii Unicef, „სირიაში შეიარაღებული კონფლიქტის შედეგად დაზარალებული ბავშვების რეინტეგრაცია დასავლეთ ევროპაში“, 2023 წლის ივნისი, Unicef.
- lxxxiv დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.
- lxxxv დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.
- lxxxvi Unicef, „სირიაში შეიარაღებული კონფლიქტის შედეგად დაზარალებული ბავშვების რეინტეგრაცია დასავლეთ ევროპაში“, 2023 წლის ივნისი, Unicef.
- lxxxvii Unicef, „სირიაში შეიარაღებული კონფლიქტის შედეგად დაზარალებული ბავშვების რეინტეგრაცია დასავლეთ ევროპაში“, 2023 წლის ივნისი, Unicef.
- lxxxviii ბ. ჰედი ელისი, მაიკლ კინგი, ემმა ქარდელი, ენრიკა ქრისტოფერი, სიითა დეივისი, სეუით იოჰანესი, მერი ბანი, ჯონ მაქქოი და სტევან უეინი (2023 წ.): „ძალადობრივი ექსტრემისტული გარემოდან დაბრუნებული ქალებისა და ბავშვების მხარდაჭერა: 5R ჩარჩოს შეთავაზება პროგრამისა და პოლიტიკის შესამუშავებლად. ჟურნალი „ტერორიზმი და პოლიტიკური ძალადობა“.
- lxxxix ბ. ჰედი ელისი, მაიკლ კინგი, ემმა ქარდელი, ენრიკა ქრისტოფერი, სიითა დეივისი, სეუით იოჰანესი, მერი ბანი, ჯონ მაქქოი და სტევან უეინი (2023 წ.): „ძალადობრივი ექსტრემისტული გარემოდან დაბრუნებული ქალებისა და ბავშვების მხარდაჭერა: 5R ჩარჩოს შეთავაზება პროგრამისა და პოლიტიკის შესამუშავებლად. ჟურნალი „ტერორიზმი და პოლიტიკური ძალადობა“.
- xc ბ. ჰედი ელისი, მაიკლ კინგი, ემმა ქარდელი, ენრიკა ქრისტოფერი, სიითა დეივისი, სეუით იოჰანესი, მერი ბანი, ჯონ მაქქოი და სტევან უეინი (2023 წ.): „ძალადობრივი ექსტრემისტული გარემოდან დაბრუნებული ქალებისა და ბავშვების მხარდაჭერა: 5R ჩარჩოს შეთავაზება პროგრამისა და პოლიტიკის შესამუშავებლად. ჟურნალი „ტერორიზმი და პოლიტიკური ძალადობა“.
- xcI შტუნი, ედრიან. 2021 წ. „სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია“. საერთაშორისო რესპუბლიკური ინსტიტუტის ანგარიში.
- xcii ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამამიჯნებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- xciii ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამამიჯნებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- xciv ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამამიჯნებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- xcv მეჰრა, ტანია და მეთიუ უენტკორტი, „ჩრდილო-აღმოსავლეთ სირიიდან დაბრუნებული ბავშვების რეპატრაცია: მათი მართვის, რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის მიმართ ბავშვთა უფლებების დაცვის მიდგომა“, პოლიტიკის მოკლე მიმოხილვა, „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“, 2022 წლის დეკემბერი.
- xcvi კოლერი, სოფია, ფერიდე აქტაში, არმინ ლააფი, მათიუ ნიკორტი, ტომას რენარდი და კერსტინ სიშკა. „კვლევითი მოხსენება: სირიიდან და ერაყიდან დაბრუნებულთა რეინტეგრაცია; InFoEx სამუშაო შეხვედრა, ბერლინი, 2019 წლის 5-6 დეკემბერი“, (2020 წ.), გვ. 21.

- xcvii მეჭრა, ტანია და მეთუე უენტვორტი, „ჩრდილო-აღმოსავლეთ სირიიდან დაბრუნებული ბავშვების რეპატრაცია: მათი მართვის, რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის მიმართ ბავშვთა უფლებების დაცვის მიდგომა“, პოლიტიკის მოკლე მიმოხილვა, „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“, 2022 წლის დეკემბერი.
- xcviii ველდუისი 2012 წ., ანინდია 2018 წ., მარსდენი 2015 წ., ლიემი და უეგემანსი 2018 წ., სილვე და ველდუისი 2017 წ., იუმა და გითიგარო, 2021 წ., აიკი და სხვები 2021 წ., კაპლანი და ნუსიო 2018 წ.
- xcix მარსდენი 2015 წ., ფივი და დინი 2020 წ., ჩერნი და ფიცვერალდი 2016 წ., მარსდენი 2016 წ., ალტიერი და სხვები 2021 წ., ბარელი 2015 წ., მარსდენი 2016 წ., ლიემი და უეგემანსი 2018 წ., ჩერნი და ბელტონი 2020 წ., ოზერდემი 2012 წ., ჯენინგსი 2007 წ., კაპლანი და ნუსიო 2018 წ., ბრენსკომბი და სხვები 1999 წ., პენა და დორუსენი 2020 წ.
- xcx შტუნი, ედრიან. 2021 წ. „სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია“. საერთაშორისო რესპუბლიკური ინსტიტუტის ანგარიში.
- c დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.
- ci დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.
- cii შტუნი, ედრიან. 2021 წ. „სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია“.
- ciii საერთაშორისო რესპუბლიკური ინსტიტუტის ანგარიში.
- civ რევიკინი და კაო, 2021წ.
- cv გოფდროიდტი და ლენგერი, 2021წ.; ქლაბი და სხვები, X.
- cvi ალტიერი, 2023 წ.
- cvi რევიკინი და კაო, 2021წ.
- cvi რევიკინი და კაო, 2021წ.
- cvi ბლერი და სხვები, 2022 წ.
- cxiii ქლაბი და სხვები, 2020 წ., წიგნი.
- cxiv ქლაბი და სხვები, პოლიტიკის მოკლე მიმოხილვა.
- cxv დემუინკი, მერილი, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- cxvi დემუინკი, მერილი, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.
- cxvii დემუინკი, მერილი, ანა-მარია ანდრეევა და ჯორჯ კეფორდი. „ძალადობრივ ექსტრემისტებთან აფილირებულ ოჯახებში ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკოსის სახელმძღვანელო: ბავშვთა უფლებების დაცვა“, (2023 წ.). „ტერორიზმთან ბრძოლის საერთაშორისო ცენტრი“.

- cxviii დოქტორი, ოსტინ ს.; ინგრემ, ჰარორო ჯ.; მარგოლინ, დევორა; მაინს, ენდრიუ; ვიდინო, ლორენცო; „სახელმწიფო ანტიტერორისტული ინოვაციების, ტექნოლოგიებისა და განათლების ცენტრი“; და პროგრამა ექსტრემიზმის შესახებ, ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, „უცხოელი ტერორისტი მებრძოლების ოჯახების რეინტეგრაცია: აშშ-თვის საუკეთესო პრაქტიკის ჩარჩო“, (2023 წ.). მოხსენებები, პროექტები და კვლევები. გვ. 1.
- cxix ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამამიჯნებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- cxx ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშევი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cxxi <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-dozens-more-children-women-repatriated-from-syrian-camps>
- cxxii სირიიდან და ერაყიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია და მათი რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია, <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- cxxiii ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშევი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cxxiv <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- cxxv ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშევი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cxxvi <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- cxxvii <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- cxxviii ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშევი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cxxix სირიიდან და ერაყიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია და მათი რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია, <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- cxxxx ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშევი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cxxxi სირიიდან და ერაყიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია და მათი რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია, <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- cxxxii ზენი, ჯოკობი, „სირიაში ოჯახური ჯიჰადიდან ოპერაცია „Jusan“-მდე: გენდერი, საზოგადოებრივი ურთიერთობები და უსაფრთხოება ყაზახეთის უცხოელი მებრძოლების რეპატრიაციის პროგრამაში“. გენდერის შესახებ მოლაპარაკებები ცენტრალურ აზიაში: გენდერული სტრუქტურებისა და დინამიკის გავლენა ძალადობრივ ექსტრემიზმზე, (2022 წ.), გვ. 147.
- cxxxiii სირიიდან და ერაყიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია და მათი რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია, <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- cxxxiv ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშევი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cxxxv <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- cxxxvi <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- cxxxvii ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშევი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cxxxviii ზენი, ჯოკობი, „სირიაში ოჯახური ჯიჰადიდან ოპერაცია „Jusan“-მდე: გენდერი, საზოგადოებრივი ურთიერთობები და უსაფრთხოება ყაზახეთის უცხოელი მებრძოლების რეპატრიაციის პროგრამაში“. გენდერის შესახებ მოლაპარაკებები ცენტრალურ აზიაში: გენდერული სტრუქტურებისა და დინამიკის გავლენა ძალადობრივ ექსტრემიზმზე, (2022 წ.), გვ. 147.

- cxxxix ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშვი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cxl ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშვი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cxli <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- cxlii სისხლისსამართლებრივი დევნის, რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის პროცესის წარმატებები და გამოწვევები ცენტრალურ აზიაში, <https://sfi-ct.org/successes-and-challenges-of-prr-in-central-asia/>
- cxliii სისხლისსამართლებრივი დევნის, რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის პროცესის წარმატებები და გამოწვევები ცენტრალურ აზიაში, <https://sfi-ct.org/successes-and-challenges-of-prr-in-central-asia/>
- cxliv ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშვი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cxlv ტერორისტული ორგანიზაციის „ისლამური სახელმწიფო“ („დაეში“) ოჯახების სირიიდან რეპატრიაციის ტაჯიკეთის უახლესი პროგრამის პერსპექტივები და საფრთხეები, <https://jamestown.org/program/promises-and-pitfalls-of-tajik-istans-latest-repatriation-program-for-islamic-state-families-from-syria/>
- cxlvi https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2023/05/04/feature-01; https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2022/07/26/feature-01
- cxlvii ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშვი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cxlviii სირიიდან და ერაყიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია და მათი რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია, <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- cxlix ცენტრალურ აზიის უჭირს ტერორისტული ორგანიზაციიდან „ისლამური სახელმწიფო“ („დაეში“) დაბრუნებულების რეინტეგრაცია, <https://www.rferl.org/a/central-asia-islamic-state-repatriation/31548973.html>
- cl ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშვი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cli ტერორისტული ორგანიზაციის „ისლამური სახელმწიფო“ („დაეში“) ოჯახების სირიიდან რეპატრიაციის ტაჯიკეთის უახლესი პროგრამის პერსპექტივები და საფრთხეები, <https://jamestown.org/program/promises-and-pitfalls-of-tajik-istans-latest-repatriation-program-for-islamic-state-families-from-syria/>
- clii ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშვი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- cliii ტერორისტული ორგანიზაციის „ისლამური სახელმწიფო“ („დაეში“) ოჯახების სირიიდან რეპატრიაციის ტაჯიკეთის უახლესი პროგრამის პერსპექტივები და საფრთხეები, <https://jamestown.org/program/promises-and-pitfalls-of-tajik-istans-latest-repatriation-program-for-islamic-state-families-from-syria/>; სირიიდან და ერაყიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია და მათი რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია. <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- cliv ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშვი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- clv სირიიდან და ერაყიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია და მათი რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია, <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- clvi სირიიდან და ერაყიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია და მათი რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია, <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>
- clvii ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშვი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.; სირიიდან და ერაყიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია და მათი რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია,

<https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

- clviii სირიისა და ერაყის კონფლიქტური ზონებიდან დაბრუნებული მოქალაქეების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის უზბეკური მოდელი, ივანოვა, 2022 წ.; სისხლისსამართლებრივი დევნის, რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის პროცესის წარმატებები და გამოწვევები ცენტრალურ აზიაში; ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშევი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- clix სირიიდან და ერაყიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია და მათი რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია,
- clx <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>; ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშევი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- clxi ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშევი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- clxii სირიიდან და ერაყიდან ქალებისა და ბავშვების რეპატრიაცია და მათი რეაბილიტაცია და რეინტეგრაცია, <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>; სირიისა და ერაყის კონფლიქტური ზონებიდან დაბრუნებული მოქალაქეების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის უზბეკური მოდელი, ივანოვა, 2022 წ.
- clxiii ფარელი, უილიამ ბ., რუსტამ ბურნაშევი, რუსტამ აზიზი და ბახტიარ ბაბაჯანოვი. სირიიდან და ერაყიდან შუა აზიელი დაბრუნებული პირების რეინტეგრაციის პროცესები. „ამერიკის შეერთებული შტატების მშვიდობის ინსტიტუტი“, 2021 წ.
- clxiv სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის გზა, ედრიან შტუნი; https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf
- clxv ჯული, ს., „რა შეიძლება ისწავლონ ევროკავშირის წევრმა სახელმწიფოებმა კოსოვოს გამოცდილებიდან ყოფილი უცხოელი მებრძოლების და მათი ოჯახების რეპატრიაციის საკითხებში“. (2020 წ.); სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის გზა, ედრიან შტუნი; https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf
- clxvi ილაზი, რამადანი, არდიტ ორანა, ანა კრცინოვსკა ფეტა და იორგოს კრისტიდისი. „PAVE კონსორციუმი“. საგარეო პოლიტიკა (2022 წ.).
- clxvii ჯული, ს., „რა შეიძლება ისწავლონ ევროკავშირის წევრმა სახელმწიფოებმა კოსოვოს გამოცდილებიდან ყოფილი უცხოელი მებრძოლების და მათი ოჯახების რეპატრიაციის საკითხებში“. (2020 წ.); ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი; სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის გზა, ედრიან შტუნი. https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf
- clxviii სირიისა და ერაყის სამხრეთი ზონებიდან დაბრუნებულებზე კოსოვოს რეაგირების ახსნა, https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf
- clxix ჯული, ს., „რა შეიძლება ისწავლონ ევროკავშირის წევრმა სახელმწიფოებმა კოსოვოს გამოცდილებიდან ყოფილი უცხოელი მებრძოლების და მათი ოჯახების რეპატრიაციის საკითხებში“. (2020 წ.); ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი.
- clxx ინგრემი, პ., ქოლმენი, ჯ., დოქტორი, ა., და მარგოლინ, დ., (2022 წ.). „რეპატრიაციისა და რეინტეგრაციის დილემა: როგორ მართავენ სახელმწიფოები უცხოელი ტერორისტი მებრძოლებისა და მათი ოჯახების დაბრუნების პროცესებს“. დერადიკალიზაციის ჟურნალი 31, გვ. 119-163. <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/605>.
- clxxi სირიისა და ერაყის სამხრეთი ზონებიდან დაბრუნებულებზე კოსოვოს რეაგირების ახსნა, https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf

- clxxii ინგრემი, ჰ., ქოულმენი, ჯ., დოქტორი, ა., და მარგოლინ, დ., (2022 წ.). „რეპატრიაციისა და რეინტეგრაციის დილემა: როგორ მართავენ სახელმწიფოები უცხოელი ტერორისტი მებრძოლებისა და მათი ოჯახების დაბრუნების პროცესებს“. დერადიკალიზაციის ჟურნალი 31, გვ. 119-163. <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/605>.
- clxxiii სირიისა და ერაყის საომარი ზონებიდან დაბრუნებულებზე კოსოვოს რეაგირების ახსნა, https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf
- clxxiv სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის გზა, ედრიან შტუნი; https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf
- clxxv ჯული, ს., „რა შეიძლება ისწავლონ ევროკავშირის წევრმა სახელმწიფოებმა კოსოვოს გამოცდილებიდან ყოფილი უცხოელი მებრძოლების და მათი ოჯახების რეპატრიაციის საკითხებში“. (2020 წ.).
- clxxvi ილაზი, რამადანი, არდით ორანა, ანა კრცინოვსკა ფეტა და იორგოს კრისტიდისი. „PAVE კონსორციუმი“. საგარეო პოლიტიკა (2022 წ.); სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის გზა, ედრიან შტუნი; https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf
- clxxvii რეპატრირებული უცხოელი ტერორისტი მებრძოლები და მათი ოჯახები: ძალადობრივი ექსტრემიზმის პრევენციისა და მასთან ბრძოლის ევროპული გამოცდილება და გაკვეთილები – https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2021-10/ran_ad-hoc_repatriated_ftfs_june_2021_en.pdf; ბულანის ინსტიტუტი, „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“, მშვიდობის ინოვაციების ბულანის ინსტიტუტი, 2022 წლის ნოემბერი -Practices-in-the-Rehabilitation-and-Reintegration-of-ISIS-linked-Women-and-Children.pdf
- clxxviii სირიისა და ერაყის საომარი ზონებიდან დაბრუნებულებზე კოსოვოს რეაგირების ახსნა, https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf
- clxxix სირიისა და ერაყის საომარი ზონებიდან დაბრუნებულებზე კოსოვოს რეაგირების ახსნა, https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf
- clxxx სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის გზა, ედრიან შტუნი; https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf
- clxxxi „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“. <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2022/11/The-Compendium-of-Promising-Practices-in-the-Rehabilitation-and-Reintegration-of-ISIS-linked-Women-and-Children.pdf>
- clxxxii სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის გზა, ედრიან შტუნი; https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf
- clxxxiii სირიისა და ერაყის საომარი ზონებიდან დაბრუნებულებზე კოსოვოს რეაგირების ახსნა, https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf
- clxxxiv ჯული, ს., „რა შეიძლება ისწავლონ ევროკავშირის წევრმა სახელმწიფოებმა კოსოვოს გამოცდილებიდან ყოფილი უცხოელი მებრძოლების და მათი ოჯახების რეპატრიაციის საკითხებში“. (2020 წ.).
- clxxxv „ISIS-თან დაკავშირებული ქალებისა და ბავშვების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის საკითხებში დამაიმედებელ პრაქტიკათა კრებული“. <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2022/11/The-Compendium-of-Promising-Practices-in-the-Rehabilitation-and-Reintegration-of-ISIS-linked-Women-and-Children.pdf>
- clxxxvi სირიისა და ერაყის საომარი ზონებიდან დაბრუნებულებზე კოსოვოს რეაგირების ახსნა, https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf
- clxxxvii სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის გზა, ედრიან შტუნი; https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf
- clxxxviii სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის გზა, ედრიან შტუნი; https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf
- clxxxix სირიისა და ერაყის საომარი ზონებიდან დაბრუნებულებზე კოსოვოს რეაგირების ახსნა, https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf

- cxc სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის გზა, ედრიან შტუნი; https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf
- cxci ბრაუნი, კეთრინ ე. და ფ. ნუბლა მუჰამედი. „ზრუნვისა და კონტროლის ლოგიკა: ერაყიდან და სირიიდან ევროპელი „დაბრუნებულების“ მართვა“. „კრიტიკული კვლევები ტერორიზმის შესახებ“ 15, N 3 (2022 წ.), გვ. 632-658.
- cxcii სირიისა და ერაყის საომარი ზონებიდან დაბრუნებულებზე კოსოვოს რეაგირების ახსნა, https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf
- cxciiii ილაზი, რამადანი, არდით ორანა, ანა კრცინოვსკა ფეტა და იორგოს კრისტიდისი. „PAVE კონსორციუმი“. საგარეო პოლიტიკა (2022 წ.).
- cxciiv ჯული, ს., „რა შეიძლება ისწავლონ ევროკავშირის წევრმა სახელმწიფოებმა კოსოვოს გამოცდილებიდან ყოფილი უცხოელი მებრძოლების და მათი ოჯახების რეპატრირაციის საკითხებში“. (2020 წ.).
- cxciiv სირიიდან რეპატრირებული კოსოვოელი არასრულწლოვნებისა და ქალების რეაბილიტაციისა და რეინტეგრაციის გზა, ედრიან შტუნი; https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf
- cxci vi ჯული, ს., „რა შეიძლება ისწავლონ ევროკავშირის წევრმა სახელმწიფოებმა კოსოვოს გამოცდილებიდან ყოფილი უცხოელი მებრძოლების და მათი ოჯახების რეპატრირაციის საკითხებში“. (2020 წ.).
- cxci vii ილაზი, რამადანი, არდით ორანა, ანა კრცინოვსკა ფეტა და იორგოს კრისტიდისი. „PAVE კონსორციუმი“. საგარეო პოლიტიკა (2022 წ.).
- cxci viii ჯული, ს., „რა შეიძლება ისწავლონ ევროკავშირის წევრმა სახელმწიფოებმა კოსოვოს გამოცდილებიდან ყოფილი უცხოელი მებრძოლების და მათი ოჯახების რეპატრირაციის საკითხებში“. (2020 წ.).
- cxci ix ჯული, ქოულმენი და მარგოლინ დევორა. „რეპატრირაციისა და რეინტეგრაციის დილემა: როგორ მართავენ სახელმწიფოები უცხოელი ტერორისტი მებრძოლებისა და მათი ოჯახების დაბრუნების პროცესებს“. დერადიკალიზაციის ჟურნალი 31, (2022 წ.), გვ. 119-163. „რეინტეგრაციის გზა: ერაყელი ოჯახები რომლებიც მანამდე დაკავშირებული იყვნენ „ISIL“-თან, 2021 წლის მარტი, დოქ. მარა რედლიჰ რევიკინი.
- cc „რეინტეგრაციის გზა: ერაყელი ოჯახები რომლებიც მანამდე დაკავშირებული იყვნენ „ISIL“-თან, 2021 წლის მარტი, დოქ. მარა რედლიჰ რევიკინი.
- cci სახლში დაბრუნება: ერაყში „ISIL“-თან სავარაუდო კავშირის მქონე ოჯახების დაბრუნება და რეინტეგრაცია. დოქ. ჟაკლინ პარი და იოსიფ ხალიდ ხოშნაუ, დოქ. სიობჰან ონილთან და დოქ. ხუან არმანდო ტორეს მანგუიასთან ერთად, 2023 წლის აპრილი. https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf
- ccii ჯული, ქოულმენი და მარგოლინ დევორა. „რეპატრირაციისა და რეინტეგრაციის დილემა: როგორ მართავენ სახელმწიფოები უცხოელი ტერორისტი მებრძოლებისა და მათი ოჯახების დაბრუნების პროცესებს“. დერადიკალიზაციის ჟურნალი 31, (2022 წ.), გვ. 119-163.
- cciii „რეინტეგრაციის გზა: ერაყელი ოჯახები რომლებიც მანამდე დაკავშირებული იყვნენ „ISIL“-თან, 2021 წლის მარტი, დოქ. მარა რედლიჰ რევიკინი.
- cciv ჯული, ქოულმენი და მარგოლინ დევორა. „რეპატრირაციისა და რეინტეგრაციის დილემა: როგორ მართავენ სახელმწიფოები უცხოელი ტერორისტი მებრძოლებისა და მათი ოჯახების დაბრუნების პროცესებს“. დერადიკალიზაციის ჟურნალი 31, (2022 წ.), გვ. 119-163.
- ccv სახლში დაბრუნება: ერაყში „ISIL“-თან სავარაუდო კავშირის მქონე ოჯახების დაბრუნება და რეინტეგრაცია. დოქ. ჟაკლინ პარი და იოსიფ ხალიდ ხოშნაუ დოქ. სიობჰან ონილთან და დოქ. ხუან არმანდო ტორეს მანგუიასთან ერთად, 2023 წლის აპრილი. https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf

-
- ccxix „რეინტეგრაციის გზა: ერაყელი ოჯახები რომლებიც მანამდე დაკავშირებული იყვნენ „ISIL“-თან, 2021 წლის მარტი, დოქ. მარა რედლიპ რევეკინი.
- ccxx სახლში დაბრუნება: ერაყში „ISIL“-თან სავარაუდო კავშირის მქონე ოჯახების დაბრუნება და რეინტეგრაცია. დოქ. ჟაკლინ პარი და იოსიდ ხალიდ ხოშნაუ, დოქ. სიობჰან ონილთან და დოქ. ხუან არმანდო ტორეს მანგუიასთან ერთად, 2023 წლის აპრილი.
https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf
- ccxxi სახლში დაბრუნება: ერაყში „ISIL“-თან სავარაუდო კავშირის მქონე ოჯახების დაბრუნება და რეინტეგრაცია. დოქ. ჟაკლინ პარი და იოსიდ ხალიდ ხოშნაუ, დოქ. სიობჰან ონილთან და დოქ. ხუან არმანდო ტორეს მანგუიასთან ერთად, 2023 წლის აპრილი.
https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf
- ccxxii „რეინტეგრაციის გზა: ერაყელი ოჯახები რომლებიც მანამდე დაკავშირებული იყვნენ „ISIL“-თან, 2021 წლის მარტი, დოქ. მარა რედლიპ რევეკინი.
- ccxxiii შუალედური შეფასება: საზოგადოებაზე ორიენტირებული შერიგებისა და რეინტეგრაციის (C2RI) პროექტი, ნალა ჰასანი, 2022 წ.
<https://erc.undp.org/evaluation/documents/download/21756>
- ccxxiv „რეინტეგრაციის გზა: ერაყელი ოჯახები რომლებიც მანამდე დაკავშირებული იყვნენ „ISIL“-თან, 2021 წლის მარტი, დოქ. მარა რედლიპ რევეკინი.

**REPATRIATION, REINTEGRATION AND REHABILITATION
OF WOMEN AND CHILDREN FROM DETAINMENT CAMPS IN SYRIA:
LESSONS LEARNT AND WAYS FORWARD**

AUTHOR: GORDON CLUBB



Norwegian Ministry
of Foreign Affairs



The publication is prepared within the framework of the program “Enhancing the Capacity of Georgia in Preventing Violent Extremism and Radicalization” implemented by the Georgian Center for Strategy and Development (GCSD) with the support of the Norwegian Ministry of Foreign Affairs.

The content of the publication is the sole responsibility of its author and may not necessarily reflect the position of the Norwegian Ministry of Foreign Affairs or the GCSD.



INTRODUCTION

Following the collapse of Islamic State's (IS) hold on territory in Iraq and Syria, the families of foreign fighters, mostly women and children, were detained in camps in Syria such as al-Hol.¹ The two largest Syrian camps still hold approximately 56,000 individuals, including 38,000 foreign nationals (28,000 Iraqi nationals and 10,000 nationals from 60 countries).² Over half of the population in the camps are children, 80 percent are under the age of 12 and 30 percent are under the age of five and approximately 7,000 children are foreign nationals.³

Internationally there have been calls for countries to repatriate their citizens from these detention camps, especially children.⁴ The need to repatriate children is especially pressing given the harms they are exposed to and that they are fundamentally victims themselves. Many of the children detained in the camps will have had no experience of life under IS, however life in the camps can be traumatizing. The conditions in which the children live in the detention camps exposes them to the disruption of the family unit, violence, abuse, insecurity, a lack of basic services including health and education.⁵ These conditions can have long-term consequences for children, can lead to greater risks of radicalisation and are obstacles for successful rehabilitation and reintegration.⁶ Older children who lived under IS may have been exposed to extreme propaganda or have engaged in criminal activity, and while children should be viewed first and foremost as victims, some experts have noted that the security risks should not be underplayed.⁷ Despite these potential challenges, a growing number of states are recognizing that repatriation, rehabilitation and reintegration offers the best solution to advance state interests.

¹ Affiliated with ISIS: Challenges for the return and reintegration of women and children [EN/AR] <https://reliefweb.int/report/iraq/affiliated-isis-challenges-return-and-reintegration-women-and-children-enar>

² Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Deborah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

³ Bunn, Mary, Enryka Christopher, Chloe Polutnik-Smith, John McCoy, Rosie Hanneke, Michael King, B. Heidi Ellis, Emma Cardeli, and Stevan Weine. "Rehabilitation and Reintegration of Women and Children Returning from Violent Extremist Contexts: A Rapid Review to Inform Program and Policy Development." *Terrorism and Political Violence* (2023): 1-33.; <https://www.ohchr.org/en/statements/2023/03/children-northeast-syria-must-be-urgently-repatriated-un-experts#:~:text=The%20two%20largest%20locked%20camps,under%20the%20age%20of%20five>.

⁴ In the Wreckage of ISIS An Examination of Challenges Confronting Detained and Displaced Populations in Northeastern Syria by Karen M. Sudkamp, Nathan Vest, Erik E. Mueller, Todd C. Helmus

⁵ Bunn, Mary, Enryka Christopher, Chloe Polutnik-Smith, John McCoy, Rosie Hanneke, Michael King, B. Heidi Ellis, Emma Cardeli, and Stevan Weine. "Rehabilitation and Reintegration of Women and Children Returning from Violent Extremist Contexts: A Rapid Review to Inform Program and Policy Development." *Terrorism and Political Violence* (2023): 1-33.

⁶ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Deborah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

⁷ van der Heide, E. J., and J. J. G. Geenen. "Children of the caliphate: Young IS returnees and the reintegration challenge." *Journal of Security and Global Affairs Special issue SGA Journal* (2017): 42-59.

Recognizing their long-term security interests and state responsibilities to their citizens, several states have led the way in repatriating women and children from Syria. Post-Soviet Central Asian states have proactively supported the return, rehabilitation and reintegration of its over 1,329 citizens. In Europe, Kosovo has prosecuted those who have committed crimes and supported the reintegration of 121 of its citizens, proportionally one of the highest considering population size. Iraq, recognizing it was in their security interest to manage the return of citizens rather than keep them in a detention camp, has supported the return of families associated with IS detained within Iraq and in camps within Syria; 3,749 citizens have been repatriated from al-Hol camp. Typically, western states with exception of Kosovo have been more resistant to supporting repatriation, using measures which have included removal of citizenship. However, over time many western states are recognizing the need to support repatriation and the US has led the way⁸ in gradual steps forward in repatriation of respective citizens by states such as France,⁹ Germany,¹⁰ Netherlands,¹¹ Norway,¹² Spain,¹³ and even the UK.¹⁴

As states recognize it is in their long-term interests to support repatriation, particularly of children, growing attention is on how states can best support repatriation, rehabilitation and reintegration. The following report outlines identified best practices for supporting repatriation, providing detailed case-studies of several advanced initiatives. The report then focuses on the Georgian case and sets out a series of recommendations which can inform a repatriation programme for Georgia's citizens detained in al-Hol.

⁸ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Devorah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

⁹ <https://shorturl.at/szB49>

¹⁰ <https://www.savethechildren.net/news/seven-children-repatriated-germany-north-east-syria>

¹¹ <https://www.euronews.com/2022/11/01/netherlands-to-repatriate-12-women-and-28-children-from-islamic-state-camps-in-syria/>

¹² <https://www.state.gov/u-s-welcomes-norways-repatriation-of-nationals-from-northeast-syria/>

¹³ <https://www.state.gov/u-s-welcomes-spains-repatriation-of-nationals-from-northeast-syria/>

¹⁴ <https://www.icct.nl/publication/european-court-human-rights-sitting-fence-its-ruling-and-impact-repatriation-european>



BEST PRACTICE IN SUPPORTING REPATRIATION

The following section outlines noted best practices that have been identified internationally in relation to repatriation and reintegration of citizens from Iraq and Syria. At a broader level is whether states decide to engage in repatriation and justifications for eschewing state responsibilities are thin, accounting for a delayed response but gradually more states are supporting repatriation. An important aspect of successful repatriation and reintegration is states develop a holistic plan underpinned by a theory of change and support for multidisciplinary teams across national and local government, among communities and across civil society. Crucial at the reception stage is to ensure no retraumatization, providing health-care, psychological support and preparation of documentation upon repatriation. Best practices on reintegration vary but they underline the need to have a long-term approach, support for local practitioners and engagement with communities to build support through strategic communications. Crucially, best practice shows the need to consider gender-differences and the needs of children across all of these stages of repatriation and reintegration.



SHOULD STATES SUPPORT REPATRIATION?

With few exceptions, most states have avoided taking concrete steps to facilitate the repatriation of their citizens and in some cases have taken efforts to actively deny their repatriation.¹⁵ One explanation is national security, yet this is an insufficient explanation given that countries facing a higher security risk have been in favour of repatriation. One study by Ingram and colleagues identifies four considerations which can explain why states take such different approaches:¹⁶

- 01 The scope of the issue – The number of repatriates in conjunction with proximity ease of travel and a state’s ability to monitor and control access to the conflict area taken together account for how a state responds. In cases where there is relative ease for repatriates to return on their own then states can be incentivized to take a proactive response to exercise some control over the process.
- 02 Legal basis – The existence of laws and legal precedents which allow deprivation of nationality and the absence of legal and political will to adhere to international law and human rights can enable states to avoid repatriation.
- 03 Instrumentalization for institution building – States may repatriate citizens to demonstrate legitimacy and uphold international norms. Weaker states such as Kosovo and Iraq may do this due to their relative weakness and to demonstrate legitimacy to the international community, whereas stronger states such as the United States have committed to repatriation to apply international pressure on other states. However repatriation efforts have been minimal in many European countries and Australia in part due to a lack of public support.
- 04 Program strategy - States with pre-existing repatriation and/or reintegration programs or extant programs in other sectors can influence state decisions on how to manage repatriation.¹⁷

¹⁵ Bunn, Mary, Enryka Christopher, Chloe Polutnik-Smith, John McCoy, Rosie Hanneke, Michael King, B. Heidi Ellis, Emma Cardeli, and Stevan Weine. "Rehabilitation and Reintegration of Women and Children Returning from Violent Extremist Contexts: A Rapid Review to Inform Program and Policy Development." *Terrorism and Political Violence* (2023): 1-33.

¹⁶ Ingram, Haroro, Julie, Coleman, Austin Doctor and Margolin Devorah. "The Repatriation & Reintegration Dilemma: How states manage the return of foreign terrorist fighters & their families." *Journal for Deradicalization* 31 (2022): 119-163.

¹⁷ Ingram, Haroro, Julie, Coleman, Austin Doctor and Margolin Devorah. "The Repatriation & Reintegration Dilemma"

Stenger argues that the role of diverse social constructions of gendered and racialized 'threat narratives' in explaining variation in repatriation policies, with Global North being far more reluctant to repatriate citizens than the Global South.¹⁸ Stenger finds little evidence that security threat, international cooperation or commitment to rule of law or human rights as significant in accounting for varying approaches. Indeed, commitment to repatriation of children can stem from an intent of enhancing state reputation to signal the country 'values' human rights. Younger states founded in 1991 also tend to favour repatriation policies more, which could be explained by a need to define their national identity and repatriation provides an opportunity to project, build and confirm it. Furthermore, Stenger notes that regional similarities in approaches may reflect learning between states and that it is primarily Muslim-majority states who have unconditional repatriation policies whereas in Christian-majority states elements of Islamophobia may influence repatriation policy. A state's narrative is also important, specifically that unconditional repatriation states convey a narrative of foreign fighters and associated women and children as victims whereas denial repatriation states frame them as racialized villains and threats to national security. In the case of the latter, repatriates are othered in the media and by politicians by emphasizing their descendency rather than their citizenship, calling into question their belonging to the state.¹⁹

While there has been a marked difference between types of states and their response, a growing number of Western states are repatriating citizens, suggesting the factors above account for them being late adopters of the policy. In other words, the exceptions that states may find to justify not repatriating their citizens is superficial or narrowing. It is in the long-term interests of states to support repatriation.

¹⁸ Stenger, Helen. "Victim versus villain: Repatriation policies for foreign fighters and the construction of gendered and racialised 'threat narratives'" *European Journal of International Security* 8, no. 1 (2023): 1-24.

¹⁹ Stenger, Helen. "Victim versus villain"



STRATEGY AND PROGRAM PRINCIPLES

A common best practice identified is repatriation programs which are developed holistically and strategically guided.²⁰ Many states have taken an ad hoc approach however this can produce inefficiencies and be counterproductive - it is necessary to identify and connect all stakeholders to be involved in repatriation early on to establish roles, mechanisms of communication, and objectives.²¹ A strategically guided return plan can develop a proactive tailored approach to case management and assessment of risk, coordinating actions among practitioners, providing trauma-informed care, and integrating strategic communication which can also help address stigmatization.²² The approach should be proactive and in place prior to repatriation: processes of reception, rehabilitation and reintegration should be established; intervention providers should be identified early; and information on the reintegrating setting should be gathered.²³ Crucially, the strategy to be developed should be grounded in a rule of law approach and the use of existing local structures and systems such as the police, education and child protection services. Responses to children repatriates especially will be more effective if they build on existing structures of crime prevention and rehabilitation rather than exceptionalizing them as juvenile violent extremists.²⁴ Where they exist, a program should leverage existing instruments such as risk assessment tools and existing networks of psychiatrists and social workers.²⁵

A victim-centered approach

A program design should be guided by several evidence-based principles: firstly, they should be victim-centered and eschew taken a strongly securitized focus. In the context of repatriating women and children from Syrian camps, security-focused approaches are counterproductive: the 'ticking time bomb' argument is not grounded in evidence and can risk furthering stigmatization and discrimination which can undermine children's rights and the effectiveness of reintegration efforts.²⁶ One of the challenges governments face in building support is their communications

²⁰ Repatriated foreign terrorist fighters and their families: European experiences & lessons for P/CVEBulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

²¹ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Deborah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

²³ Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischka. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

²⁴ van der Heide, E. J., and J. J. G. Geenen. "Children of the caliphate: Young IS returnees and the reintegration challenge." *Journal of Security and Global Affairs Special issue SGA Journal* (2017): 42-59.

²⁵ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Deborah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1; Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischka. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

²⁶ Demuyneck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

strategy has to counter the governments' previous narratives which have securitized and demonized such individuals. However, to be clear, avoid a security-focused approach still requires the leadership of security agencies in partnership with other sectors in the program and it does not preclude investigations or prosecution of repatriates where this is deemed necessary.²⁷ Instead, children repatriates should be supported through a victim-centered approach as they may have been exposed to various forms of harm, suffered severe forms of trauma and stress within the conflict zone but also while being detained in camps and possibly retraumatization through a poorly managed repatriation process.²⁸ Most successful repatriation cases have explicitly taken a victim-centered approach, as detailed in the case studies below.

Gender and age-sensitive

A second set of principles that should be built into a program design is to be conscious of gender and age differences, which in part builds upon the victim-centered approach. Women repatriates can face specific gender-related challenges in reintegrating, such as adapting to being the primary earner or facing limited opportunities in training and employment, thus a key best practice of programs is to empower female returnees for their economic independence.²⁹ Gender considerations can also shape rehabilitation support: in one case, one program gave repatriates a choice of counselling by a man or a woman, which was seen as positive by the clients.³⁰ For repatriates where traditional gender roles remain strong, reintegration may be most easily encouraged within peer and community structures (such as faith-based organizations) that are consistent with cultural expectations. It is important that practitioners remain mindful of specific age considerations alongside gender: assessment should consider that children's mental and physical development is different to adults; children have different experience due to strict notions of gender divisions and may face difficulties adapting to gender divisions; and children may be experiencing multiple forms of trauma and identity crises.³¹ Children do not necessarily have a pre-radicalized identity to return to and subsequently need support in forming a new identity, as well as requiring long-term support including access to education.³²

²⁷ Weine S, et al. Rapid Review to Inform the Rehabilitation and Reintegration of Child Returnees from the Islamic State. *Annals of Global Health*. 2020; 86(1): 64, 1–15.; van der Heide, E. J., and J. J. G. Geenen. "Children of the caliphate: Young IS returnees and the reintegration challenge." *Journal of Security and Global Affairs Special issue SGA Journal* (2017): 42-59.

²⁸ Demuyck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism; Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

²⁹ Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

³⁰ Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischka. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

³¹ Demuyck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

³² Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022; van der Heide, E. J., and J. J. G. Geenen. "Children of the caliphate: Young IS returnees and the reintegration challenge." *Journal of Security and Global Affairs Special issue SGA Journal* (2017): 42-59.

A third and significant principle which must be embedded into a program strategy is support for repatriates is individually tailored and sustainable – this best practice was one of the most frequently mentioned practices in the literature. There is no one-size-fits-all solution; no generic response is likely to successfully address the needs of repatriates and such an approach can be detrimental when dealing with children specifically.³³ Both adults and children require a tailor-made approach based on individual risk and needs assessment which identifies and treats trauma-related symptoms in a way that is sustainable and tailored to individual needs; evaluation of care also must be tailored to individuals, which means success will also look different from case to case.³⁴ The long-term outcome of the reintegration of children will largely depend on how the program is sustained and resourced because children will likely require long-term support to overcome adverse experiences and trauma encountered – budget restraints and a lack of long-term funding present significant challenges to the effectiveness of programs.³⁵ Subsequently, case managers, practitioners and other stakeholders will need to commit to the long haul; providing child returnees with a coach or youth worker in long term as role models can be helpful to check in on the wellbeing of the child, though broadly speaking governments will need to secure the financial and human resources necessary to provide long-term assistance, such as psychological assistance, for all returnees including children.³⁶

³³ Demuynck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

³⁴ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Devorah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

³⁵ Perešin, A., and D. PISOIU. "Repatriated Foreign Terrorist Fighters and their Families: European Experiences & Lessons for P/CVE." Radicalisation Awareness Network (2021): 2021-10.; Demuynck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

³⁶ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Devorah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.; Mehra, Tanya, and Matthew Wentworth, "Repatriation of child returnees from Northeast Syria: A child-rights approach to their management, rehabilitation, and reintegration," Policy Brief, International Centre for Counter-Terrorism, December 2022; Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022>



The coordination of a repatriation program is a significant undertaking administratively and several best practices on coordination and management have been identified. The most common best practice that has been broadly unanimous is repatriation needs to take a multi-agency approach in terms of design and delivery. A multi-agency approach needs to involve close and continuous coordination and exchange among the institutions involved – timely and rigorous communication is key and must be based on mutual trust developed through a clear understanding of one another’s roles and a readiness to compromise.³⁷ The involvement of many different stakeholders also presents challenges for information sharing, therefore measures which improve communication have also been identified. The security-focused goal requires the leadership of security agencies but also community policing and civil society organizations, which necessitates finding ways to share information, cooperate and collaborate.³⁸ Finally, training can also increase the capacity of providers and requires states to coordinate as part of a wider whole-of-society approach.

A whole-of-society approach

A whole-of-society approach is a necessity due to the nature of work and the sheer scale of actors that will be engaged from the reception of repatriates to their reintegration. Providing personalized long-term care for child returnees requires a multi-agency cooperation, such as child protection and law enforcement agencies.³⁹ Exposure to violent extremist environments can have repercussions for children in different aspects of their lives, including their mental health, social life, level of education and legal status. Therefore, each child will likely require a combination of multidisciplinary interventions, ranging from mental health support, trauma-focused therapy, educational care, vocational training, mentoring, and recreational and cultural interventions.⁴⁰ The process of reintegration extends the range of actors even further: teachers are best placed to assess their ability in the educational system and facilitating a child’s social inclusion; lawyers have a duty to support the child’s best interests; police may be involved when the child is at risk or when they perceive problematic behaviors; and other professionals may include child protection services, civil society organizations, community leaders and coaches/mentors.⁴¹

³⁷ Perešin, A., and D. PISOIU. "Repatriated Foreign Terrorist Fighters and their Families: European Experiences & Lessons for P/CVE." Radicalisation Awareness Network (2021): 2021-10.

³⁸ WEINE S, et al. Rapid Review to Inform the Rehabilitation and Reintegration of Child Returnees from the Islamic State. *Annals of Global Health*. 2020; 86(1): 64, 1–15.

³⁹ Shtuni, Adrian. 2021. "Rehabilitation and Reintegration Path of Kosovar Minors and Women Repatriated from Syria." International Republican Institute Report. <https://www.iri.org/resources/new-report-supports-rehabilitation-of-kosovo-youth-and-women-with-connection-to-violent-extremism/>

⁴⁰ Demuyneck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner’s Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

⁴¹ Demuyneck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner’s Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

A multi-agency, interdisciplinary approach

Several studies have identified best practice on how states should coordinate between different actors. It is necessary to identify, involve and connect all stakeholders as early as possible. A key part of building a multi-agency approach is in establishing a team of experts from different fields such as youth care, education, mental health care etc., or a mobile national team who can support local communities.⁴² These professionals should have experience dealing with individuals who are at risk or who have faced various forms of exploitations, such as young people in gangs, victims of sexual violence, or refugees.⁴³ Some countries have aligned this wide range of stakeholders under a National Action Plan whereas others have created working groups or commissions, with the Ministries of Foreign Affairs or National Security Agencies usually taking the leading role and coordinating the process of task delegation and internal communication.⁴⁴ Once identified, the next stage is to establish separate and clear mandate between participating actors and establishing an effective joint mechanism of communication and coordination among stakeholders. The higher the number and wider the range of multi-stakeholders involved the more likely the process is, thus constituting a 'whole-of-society approach. Involving, valuing and relying on civil society organizations can be crucial to ensuring the effectiveness of the process, therefore it is important law enforcement agencies work to reduce mistrust and local government to maintain a two-way dialogue with civil society actors.⁴⁵

One approach is to have delivery overseen by three key elements: a national advisory team; a regional coordinating committee; and local implementation partners.⁴⁶ The reintegration process begins with a national advisory team responsible for the initial reception and evaluation of repatriates, determining each individual's return plan. The national advisory team will involve different government agencies and practitioner specialists, to facilitate cooperation and information-sharing, and to ensure coherence of policies. The national advisory team would also be responsible for facilitating program evaluation and determining the details of repatriates' relocation and developing a tailored blueprint for reintegration. At this point, reintegration is implemented by one regional and one local body working in tandem, with the regional body consisting of multiple government agencies including law enforcement in order to facilitate information flow and oversee the management of reintegration cases. At the local level, specific implementation partners will be responsible for service provision, security monitoring and continued assessment.⁴⁷

⁴² Perešin, A., and D. PISOIU. "Repatriated Foreign Terrorist Fighters and their Families: European Experiences & Lessons for P/CVE." Radicalisation Awareness Network (2021): 2021-10.

⁴³ Unicef, "Reintegration of children affected by armed conflict in Syria to Western Europe"; June 2023, Unicef

⁴⁴ Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis"; The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

⁴⁵ Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis"; The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

⁴⁶ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Devorah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

⁴⁷ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Devorah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

Building trust

Several challenges emerge from the need to engage a diverse range of actors. Requiring a wide range of actors to be involved might raise challenges in terms of trust-building with children as it can be confusing for children, particularly if it translates into undergoing multiple assessments and potentially reliving traumatizing experiences. The children should be told who the different professionals are, what their roles are, and how they fit in the overall process.⁴⁸ Another key challenge is barriers to sharing information. It is essential to ensure these professionals can work together, to overcome legal barriers to information-sharing between agencies and other barriers such as distinct mandates, a lack of trust, human resources and time constraints, and a lack of platforms to exchange information.⁴⁹

Information-sharing

A key part of a successfully multi-actor approach is adequate information sharing. Professionals will require advanced information on returnees to inform care arrangements and this will require good and proactive information-sharing between different ministries.⁵⁰ Of course, a key challenge in this regard is, due to security concerns and political sensitivities, as well as legal barriers to information-sharing between agencies, that practitioners might have limited access to important background information about the child, the parents' personal history, history of the relationship and experiences – thus wherever possible, efforts must be made to best facilitate and share salient information with practitioners and overcome barriers to information sharing.⁵¹ Strong coordination and information sharing protocols should be in place to ensure social workers and mental health professionals know as much about the individual case as possible prior to arrival. Existing confidentiality obligations should guide work with returning families and by informing both families and law enforcement of the parameters of information sharing can help support trust-building.⁵²

⁴⁸ Demuyneck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

⁴⁹ Demuyneck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

⁵⁰ Unicef, "Reintegration of children affected by armed conflict in Syria to Western Europe"; June 2023, Unicef

⁵¹ Demuyneck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

⁵² Unicef, "Reintegration of children affected by armed conflict in Syria to Western Europe"; June 2023, Unicef

Recognizing both the need and challenges in having a multi-party approach, practitioners have identified the following possible solutions: establishing a comprehensive network of all relevant actors to ensure effective cooperation between civil society and official actors; establishing a structured information exchange to identify contact persons and clarify responsibilities, for example through case conference to help actors get to know each other personally to reduce mistrust; regular dialogue to explain how cases are being dealt with to manage expectations and counteract prejudices between actors; conducting an individual assessment prior to repatriation to identify and involve relevant actors in good time; and building relationships and involve staff in the returnee's social environment.⁵³ Service providers have developed multi-professional interdisciplinary teams, for example by having a psychologist as part of the team, or establishing a close cooperation with specialists such as psychiatrists. Creating and expanding specialized networks is important to facilitate cooperation and provide access to necessary expertise.⁵⁴

Finally, the state needs to facilitate training across the different levels of actors involved in the process. Adequate training for practitioners is crucial to the effective treatment of returnees, especially to prepare practitioners for challenges specific to violent extremism, therefore basic training on the potential experiences and impact of violent extremism should be a minimum requirement.⁵⁵ Training and continuous education of psychotherapists is also important to reduce uncertainties and ensure appropriate care, especially basic trauma-focused psychotherapy training to help ideologized children, or basic training in mental health issues.⁵⁶ In a number of countries, governments have worked with international organizations to provide training to enhance practitioner capacities in working with returnees. This support does not end at initial training but extends to ongoing mentoring and supervision in recognition of the complexity of the work involved.⁵⁷ Case managers and providers should be equipped with expert consultation and resources from authoritative sources, particularly related to violent extremism, for example resources which provide information on the unique mechanisms of violence used by Islamic State.⁵⁸

⁵³ Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischka. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

⁵⁴ Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischka. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

⁵⁵ Demuyneck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefferd. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

⁵⁶ Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischka. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

⁵⁷ Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis"; The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

⁵⁸ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Deborah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

Since many programs involve families to support reintegration, care givers will require training in essential aspects of child development and recovery in the context of trauma as well as ongoing mentorship to maintain the effectiveness of the system of care at home.⁵⁹ In several cases, those who welcome returnees are provided training by the state and civil society organizations, which provides the skills to effectively engage returnees.⁶⁰

⁵⁹ Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

⁶⁰ Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

A program for returnees has three aspects: firstly, the reception stage is how returnees are initially received following repatriation and typically focuses on health-care support and the provision of documentation over at least 24 hours; secondly, rehabilitation can be a discrete stage where returnees are located in a site where they are provided psychological care and socio-economic support, although in some cases rehabilitation runs across either of the other stages; and thirdly, the ultimate goal is to support the reintegration of returnees back into society, in some cases continue support is provided. The following section details best practice identified across these stages of intervention.

Sustainable psychological support

Many returnees are likely to present with some degree of psychological trauma upon their return, such as muted responses, heightened sensitivity to noises, psychosomatic symptoms, sleep difficulties, flashbacks and intrusive memories, and high levels of anxiety, anger, shame and hopelessness.⁶¹ Thus, all repatriation programs need resources to provide long-term, timely and effective psychological interventions. Many practitioners believe that ensuring access to psychotherapeutic treatment when needed can play an important role in the rehabilitation of returnees due to the complex trauma many have faced.⁶² Given the relatively unique experiences of returnees, practitioners have noted: patience is needed to encourage returnees to take up therapy, with individuals often having a 'fused identity'; in cases of severe traumatization, the focus should be on stabilizing the individual through suitable education specialists; social workers need trained in dealing with trauma; it might be necessary to provide multimodal support to take multiple traumas into account, for example the use of psychopharmacological co-treatment for severe cases; development of specialized networks to provide access to expertise and continued training for staff to develop intercultural competence; it depends on the case whether group or individual discussions were more useful.⁶³ Psychological services should also support identity development, social skills training, coping skills development to increase cognitive flexibility, improving problem solving capacity, acquiring skills to regulate strong emotions such as anger, and establishing greater self-efficacy independent from violent ideology.⁶⁴ Although mental health needs may be present

⁶¹ Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

⁶² Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischa. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

⁶³ Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischa. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

⁶⁴ B. Heidi Ellis, Michael King, Emma Cardeli, Enryka Christopher, Seetha Davis, Sewit Yohannes, Mary Bunn, John McCoy & Stevan Weine (2023): Supporting Women and Children Returning from Violent Extremist Contexts: Proposing a 5R Framework to Inform Program and Policy Development, Terrorism and Political Violence,

for returnees, attention to basic needs and adjustment are often the priority for families in the early stages of resettlement; as such, delivering interventions aimed at providing effective coping skills to manage distress may be appropriate,⁶⁵ particularly in the early stages where they may be reluctant to accept therapy. Creating a 'safe space' in which children can progressively externalize their trauma, for instance through a playful or artistic approach, is very important and should be offered without stigmatization or anticipation of psychopathological needs.⁶⁶

A priority in the implementation of a program is to avoid retraumatization and to build trust, specifically of children. The process of returning might be retraumatizing, especially where their reintegration involved being detained or, as has been the case in some state programs,⁶⁷ the screening process has been particularly traumatic, for example by children being forcibly taken away from their parents by officials immediately upon arrival. While assessing each individual's needs is essential, subjecting children to multiple and uncoordinated screenings and assessments by different actors can be traumatic and cause psychological harm.⁶⁸ To improve trust, it is important to explain to the child who different professionals are and the overall process while also ensuring practitioners are sufficiently trained, specifically in trauma-informed approaches.⁶⁹ Involving mental health professionals who have experience of working with children affected by forms of migration, violence and abuse, and take a less clinical and more holistic approach to providing support, can help returnees feel understood and build trust.⁷⁰ Another effective way to build trust is the availability of an advice center or service teams that can help coordinate between actors to avoid the same questions being asked over and over again and by being responsive to family's needs in an ethical, responsive and culturally responsive manner.⁷¹

⁶⁵ B. Heidi Ellis, Michael King, Emma Cardeli, Enryka Christopher, Seetha Davis, Sewit Yohannes, Mary Bunn, John McCoy & Stevan Weine (2023): Supporting Women and Children Returning from Violent Extremist Contexts: Proposing a 5R Framework to Inform Program and Policy Development, Terrorism and Political Violence,

⁶⁶ Mehra, Tanya, and Matthew Wentworth, "Repatriation of child returnees from Northeast Syria: A child-rights approach to their management, rehabilitation, and reintegration," Policy Brief, International Centre for Counter-Terrorism, December 2022

⁶⁷ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Deborah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1. -; Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischka. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

⁶⁸ Demuyneck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

⁶⁹ Demuyneck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

⁷⁰ Unicef, "Reintegration of children affected by armed conflict in Syria to Western Europe"; June 2023, Unicef

⁷¹ B. Heidi Ellis, Michael King, Emma Cardeli, Enryka Christopher, Seetha Davis, Sewit Yohannes, Mary Bunn, John McCoy & Stevan Weine (2023): Supporting Women and Children Returning from Violent Extremist Contexts: Proposing a 5R Framework to Inform Program and Policy Development, Terrorism and Political Violence;; Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischka. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

Identity and ideology after stabilization

One best practice for rehabilitation and reintegration involves finding ways to undertake life-story work with returning children and mothers to help them reconcile different identities and aspects of their lives.⁷² It is recommended that practitioners work with families develop a common narrative to build a sense of belonging, with long-term mentoring and targeted counseling also having a role to play. It is important to identify individuals in the community who can provide a bridge into an accepting community to facilitate social reintegration. Community support groups have been used in some cases and alternative education approaches such as tutoring or online education have been effective in helping older children to meet learning needs.⁷³ In the beginning, practitioners should focus on stabilizing the person concerned instead of focusing on examining the ideology.⁷⁴ Approaches that prescribe alternate identities should only be used when such identity protection is clearly needed and should be accompanied by age-appropriate communication with the child so they understand the need for this measure.⁷⁵ Deradicalization may be a component of rehabilitation services to diminish ‘us versus them’ worldviews, raise awareness of alternative perspectives and promote tolerance and inclusion – these efforts can involve theologians and religious leaders when deemed appropriate.⁷⁶ Programs have reported benefits when incorporating religious mentorship among their services that they can approach to discuss religion. However there are some challenges in providing religious and ideological mentorship: mentors may face a perceived lack of legitimacy, particularly where they are seen to be promoting the ‘correct’ version of Islam, or they may lack credibility if they are not seen to be a trusted part of the broader community but instead linked to law enforcement.⁷⁷

Involve (extended) families

Any state that repatriates their citizens from Syria must emphasize and promote close collaboration with family members in all stages of return. Prior to repatriation, family members can play an important role in helping establish contact with individuals. In several state programs, they have found that family members can offer a unique source of psychological and financial support, helping to support reintegration while being a point of contact with practitioners. To be effective in

⁷² Unicef, “Reintegration of children affected by armed conflict in Syria to Western Europe”; June 2023, Unicef

⁷³ Unicef, “Reintegration of children affected by armed conflict in Syria to Western Europe”; June 2023, Unicef

⁷⁴ Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischka. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

⁷⁵ Unicef, “Reintegration of children affected by armed conflict in Syria to Western Europe”; June 2023, Unicef

⁷⁶ B. Heidi Ellis, Michael King, Emma Cardeli, Enryka Christopher, Seetha Davis, Sewit Yohannes, Mary Bunn, John McCoy & Stevan Weine (2023): Supporting Women and Children Returning from Violent Extremist Contexts: Proposing a 5R Framework to Inform Program and Policy Development, Terrorism and Political Violence,

⁷⁷ B. Heidi Ellis, Michael King, Emma Cardeli, Enryka Christopher, Seetha Davis, Sewit Yohannes, Mary Bunn, John McCoy & Stevan Weine (2023): Supporting Women and Children Returning from Violent Extremist Contexts: Proposing a 5R Framework to Inform Program and Policy Development, Terrorism and Political Violence,

in this role, training on the child's development and recovery from trauma can be provided to support families.⁷⁸ Practitioners can work to support families for example agreeing a common narrative to help support the child's sense of belonging, allowing regular prison contact with the mother, helping ease the 'burden' for grandparents to support the child in everyday activities, and helping to understand and prioritize best interests of the child.⁷⁹ Providing counselling for the entire family has been promising but this requires building up sufficient trust to communicate with the family.⁸⁰ Involving the extended family in the reintegration of both children and adults is recommended unless the family constitutes a radicalization factor.⁸¹ It is important to allow children to remain with their mothers during investigations until separation is required, at which point keeping the child with siblings and family is best whenever possible and safe.⁸² Placement of returning children in temporary care arrangements can often take long to establish long-term arrangements with children in a prolonged transition. Separating children from families should be the last resort; a program should develop guidance on the parameters for separating children, how to understand when it is in their best interest and a last resort.⁸³

Identify an appropriate reintegrating setting

An important aspect of the reintegration stage is to match people with appropriate reintegrating settings under the principle of 'do no harm'.⁸⁴ This involves taking into account the needs and risks of people reintegrating, their families, and the nature of the community as best as possible. Decisions on whether or not to prioritize family unification or reunification must be weighed against potentially harmful situations.⁸⁵ Another approach involved sensitizing family and community members to better understand what child returnees are going through, for example by recognizing that many aspects of the 'home' culture will feel foreign, giving them time to become comfortable in new foods, clothes and giving them space to express what and whom they miss.⁸⁶ Social workers can help families in many aspects of reintegration, including helping with mourning and loss.⁸⁷

⁷⁸ Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

⁷⁹ Unicef, "Reintegration of children affected by armed conflict in Syria to Western Europe"; June 2023, Unicef

⁸⁰ Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischka. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

⁸¹ Perešin, A., and D. Pisiou. "Repatriated Foreign Terrorist Fighters and their Families: European Experiences & Lessons for P/CVE." Radicalisation Awareness Network (2021): 2021-10.

⁸² Unicef, "Reintegration of children affected by armed conflict in Syria to Western Europe"; June 2023, Unicef

⁸³ Unicef, "Reintegration of children affected by armed conflict in Syria to Western Europe"; June 2023, Unicef

⁸⁴ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Deborah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

⁸⁵ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Deborah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

⁸⁶ Unicef, "Reintegration of children affected by armed conflict in Syria to Western Europe"; June 2023, Unicef

⁸⁷ Unicef, "Reintegration of children affected by armed conflict in Syria to Western Europe"; June 2023, Unicef

Activities for supporting reintegration

Reintegration should focus on activities that support sustainable economic, social and civic integration.⁸⁸ While each individual's service plan should be tailored, all reintegration plans should provide access to education and life skills, a livelihood, and a meaningful role in society. Involving community organizations and local schools at this stage is critical because the transition to reintegration shifts focus to local communities and informal support networks; multidisciplinary service providers can work to support this transition by working as a bridge between returnees and communities.⁸⁹ Activities such as mentorship, clubs, faithbased meetings can provide opportunities to build informal social support, while opportunities for civic and school engagement can provide a sense of empowerment and agency.⁹⁰

It is important to provide repatriated families with adequate financial assistance and opportunities for economic stability; living in a precarious socio-economic situation is more likely to lead to marginalization and possible radicalization rather than reintegration.⁹¹ In some cases, female returnees with children will typically have between three and five children to support alone (since their husbands are in custody or had been killed).⁹² To assist with economic independence, some states have provided support packages to returnees including essential housing, food, clothes, and medical assistance. Although as this in many cases cannot be provided indefinitely, focus is on supporting attempts to enter the labor market, which can include: organizing professional courses; short courses and vocational training, such as in beauty treatment and cooking and food preparation; the provision of small grants to open small businesses or for employment-related equipment.⁹³ However, a key challenge is employment is not guaranteed and as stigmatization persists, opportunities are limited.⁹⁴

B. Heidi Ellis, Michael King, Emma Cardeli, Enryka Christopher, Seetha Davis, Sewit Yohannes, Mary Bunn, John McCoy & Stevan Weine (2023): Supporting Women and Children Returning from Violent Extremist Contexts: Proposing a 5R Framework to Inform Program and Policy Development, Terrorism and Political Violence,

B. Heidi Ellis, Michael King, Emma Cardeli, Enryka Christopher, Seetha Davis, Sewit Yohannes, Mary Bunn, John McCoy & Stevan Weine (2023): Supporting Women and Children Returning from Violent Extremist Contexts: Proposing a 5R Framework to Inform Program and Policy Development, Terrorism and Political Violence,

B. Heidi Ellis, Michael King, Emma Cardeli, Enryka Christopher, Seetha Davis, Sewit Yohannes, Mary Bunn, John McCoy & Stevan Weine (2023): Supporting Women and Children Returning from Violent Extremist Contexts: Proposing a 5R Framework to Inform Program and Policy Development, Terrorism and Political Violence,

Shtuni, Adrian. 2021. "Rehabilitation and Reintegration Path of Kosovar Minors and Women Repatriated from Syria." International Republican Institute Report.

Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

Work with schools to provide education

School plays an important role, providing a safe and structured environment which are essential for the wellbeing and development of a child.⁹⁵ Teachers should be made aware of the situation to help them treat affected minor properly (with one option to involve the school director in case meetings), for instance where media reports have led to stigmatization and an over-reaction from other children, parents or teachers.⁹⁶ Another point to note from one of the case studies below is the tendency of reintegration programs to focus on supporting returnee children to commence school, however there is a risk that once in schools children struggle to reintegrate; therefore it is important to ensure that child returnee's social and educational development is monitored over a longer period.⁹⁷

⁹⁵ Mehra, Tanya, and Matthew Wentworth, "Repatriation of child returnees from Northeast Syria: A child-rights approach to their management, rehabilitation, and reintegration," Policy Brief, International Centre for Counter-Terrorism, December 2022

⁹⁶ Koller, Sofia, Feride Aktaş, Armin Laaf, Mathieu Nicourt, Thomas Renard, and Kerstin Sischka. "Issue Paper: Reintegration of Returnees from Syria and Iraq; InFoEx Workshop, Berlin, December 5-6, 2019." (2020): 21.

⁹⁷ Mehra, Tanya, and Matthew Wentworth, "Repatriation of child returnees from Northeast Syria: A child-rights approach to their management, rehabilitation, and reintegration," Policy Brief, International Centre for Counter-Terrorism, December 2022



It has been widely recognized that repatriates, as with returning foreign fighters or reintegrated former combatants, face significant stigmatization in the societies in which they are supposed to return.⁹⁸ Stigmatization presents a serious problem because it can present barriers to successfully reintegrate within society and it is widely recognized that in order for reintegration to be successful and to reduce the risk of (further) radicalization to violence, it is essential to build pro-social ties with other members of the community.⁹⁹ As a consequence, the development of a strategic communications plan has been identified as best practice.

Embed a strategic communications plan

In order to discourage negative and stigmatizing messaging against returnees which can harm efforts at reintegration, it is important for central and local government officials to adopt a clear public engagement strategy.¹⁰⁰ The first step is to ensure that strategic communications is explicitly acknowledged in policy as an important function of the program, thus adopting an approach to strategic communications that integrates campaign, message, rollout and evaluation principles.¹⁰¹ Public messaging needs to be timely, accurate, and deploy messengers that are trusted by target audiences. Messaging needs to manage expectations of the target audience, explaining the program's objectives and soberly addressing risks.¹⁰² The goal should be to communicate the benefits of returnees' rehabilitation and reintegration to the whole of society, manage the public discourse on returnees, use positive narratives, provide updates on government efforts, and inform the public about any positive progress to assuage concerns and foster support for reintegration.¹⁰³

⁹⁸ Veldhuis 2012; Anindya 2018; Marsden 2015; Liem and Weggemans 2018; Silke and Veldhuis 2017; Juma and Githigaro 2021; Ike et al 2021; Kaplan & Nussio 2018

⁹⁹ Marsden 2015; Feve and Dean 2020; Cherney and Fitzgerald, 2016; Marsden 2016; Altier et al 2021; Barelle 2015; Marsden 2016; Liem and Weggemans 2018; Cherney and Belton 2020; zerdem 2012; Jennings 2007; Kaplan and Nussio 2018; Branscombe et al 1999; Pena and Dorousen 2020

¹⁰⁰ Shtuni, Adrian. 2021. "Rehabilitation and Reintegration Path of Kosovar Minors and Women Repatriated from Syria." International Republican Institute Report.

¹⁰¹ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Deborah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

¹⁰² Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Deborah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

¹⁰³ Shtuni, Adrian. 2021. "Rehabilitation and Reintegration Path of Kosovar Minors and Women Repatriated from Syria." International Republican Institute Report.

More recent research on related issues of public support for reintegrating violent extremists can inform strategic communications plans. The type of punishment a returnee has received can have an effect on community support for reintegration, with non-carceral community-based restorative justice punishment increasing support for reintegrating Islamic State collaborators but not a long prison sentence.¹⁰⁴ Attitudinal and behavioral support for reintegration is higher when an individual has attended a de-radicalization or rehabilitation program,¹⁰⁵ though this may be influenced by the perceived effectiveness of the program.¹⁰⁶ However, increased support may have less to do with the program and more to do with what the program signifies, as support for reintegration increases when people believe an individual has the capacity to change.¹⁰⁷ Support for reintegration has been shown to increase when the individual shows remorse¹⁰⁸ and attending a deradicalization or rehabilitation program may increase support because it signals the redeemability of the reintegrating individual.¹⁰⁹ Another point to consider is to distinguish between types of programs and their branding, with reintegration programs branded as ‘deradicalization’ programs, as opposed to ‘rehabilitation’ programs, may increase support but also decrease perceptions of effectiveness.¹¹⁰ Thus, while attending some form of ‘treatment’ prior to reintegration can increase support, it is also important to communicate this to communities to clearly signal redeemability to the receiving community.

In addition to communicating a message of redemption, the messenger is also important: community support in Iraq for reintegrating Islamic State collaborators was higher when the message came from a tribal or religious leader,¹¹¹ and in Nigeria trusted messengers such as religious leaders are able to shift social norms to accept former Boko Haram members.¹¹² Governments engaging with the media can also be important in shaping narratives, particularly since media reporting can shape attitudes to reintegration programs. More proactive government messaging to the media can shape more positive news coverage, especially when using senior sources such as military sources, whereas less government activity tends to result in a higher presence of critical sources in news coverage and the media’s political alignment shaping coverage.¹¹³ Nevertheless,

¹⁰⁴ Revkin and Kao 2021

¹⁰⁵ Godefroidt and Langer 2021; Clubb et al X

¹⁰⁶ Altier 2023

¹⁰⁷ Rade

¹⁰⁸ Godefroidt and Langer 2021

¹⁰⁹ Clubb et al X

¹¹⁰ Clubb et al 2019

¹¹¹ Revkin and Kao 2021

¹¹² Blair et al 2022

¹¹³ Clubb et al 2020, book

while greater transparency on a reintegration program might pay off, the focus of such messaging is likely more effective when it focuses on the rationale of the program rather than providing facts – transparency which focuses on providing more information about a policy can decrease support and trust, whereas information which explains why decisions were made within a policy can increase support and trust.¹¹⁴

In reflecting on the experiences of several states with returnees, several best practices have been identified with regard to communications. Awareness-raising and communication efforts might take the form of outreach programs and community forums with frontline practitioners and members of the receiving communities.¹¹⁵ Strategic communications campaigns can effectively serve to educate and provide targeted information to communities, breaking down perceived notions, for example by communicating that children returnees are victims of circumstances.¹¹⁶ Clearly communicating about the rehabilitation and reintegration program available in the community, their objectives and benefits, is likely to also increase trust among receiving communities. Additionally, media outlets may benefit from sensitization training on how to cover the issue and subsequently can help to raise awareness of the challenges facing returnees,¹¹⁷ or a program communication plan should include proactive and reactive contingencies in order to respond to media reporting.¹¹⁸ United Nations agencies have played an essential role in assisting governments coordinate with the media while also training journalists on the mitigation of any attempts at sensationalism. Some governments have created a specialized pool of media outlets which could interview and publish balanced and person-centered stories on returnees.¹¹⁹

¹¹⁴ Clubb et al, policy brief

¹¹⁵ Demuynck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

¹¹⁶ Demuynck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

¹¹⁷ Demuynck, Méryl, Anna-Maria Andreeva, and George Kefford. "A Practitioner's Guide to Working with Children in VE-Affiliated Families: Protecting the Rights of the Child." (2023). International Centre for Counter-Terrorism

¹¹⁸ Doctor, Austin C.; Ingram, Haroro J.; Margolin, Deborah; Mines, Andrew; Vidino, Lorenzo; National Counterterrorism Innovation, Technology, and Education Center; and Program on Extremism, George Washington University, "Reintegration of Foreign Terrorist Fighter Families: A Framework of Best Practices for the U.S." (2023). Reports, Projects, and Research. 1.

¹¹⁹ Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022



LEADING BY EXAMPLE: CASE STUDIES OF REPATRIATION POLICY

There are several countries which have led the way in repatriating citizens from Syrian camps; we review the experiences of Kazakhstan, Tajikistan, Uzbekistan, Kosovo and Iraq to identify best practice. In comparison to most states, states in Central Asia have taken a more open and proactive approach to implementing UNSC Resolution 2178 and facilitating the return of citizens who traveled to Syria and Iraq.¹²⁰ The governments of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan have all developed initiatives which have repatriated and reintegrated more than 1,329 citizens and children born of citizens. Repatriation efforts are ongoing, with 59 Kyrgyz nationals returning from Syria as part of the latest phase in February 2023.¹²¹ In Europe, Kosovo has a proportionately high number of citizens in Syria and early on took a proactive response to repatriate its citizens, with over half of those who travelled now returned – Kosovo’s reintegration program has been identified as best practice case, providing extensive support to facilitate the return and reintegration, particularly among children. The final case-study, Iraq, has faced the greatest risk in terms of proximity and scale of its citizens in camps, and despite its proactive leadership in supporting reintegration, the many challenges it faces also highlight areas where repatriates will need specific support.

¹²⁰ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹²¹ <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-dozens-more-children-women-repatriated-from-syrian-camps>



The Kazakh government's repatriation efforts were carried out under Operations Zhusan and Rusafa, which have repatriated 37 men, 188 women, and 497 children over several phases starting in 2019.¹²² Repatriates pass through three phases upon return (adaptation, rehabilitation, and reintegration), with the National Security Committee monitoring the process in all phases in conjunction with an array state and non-state agencies.¹²³ Firstly, repatriates were brought to a special center in Mangistau province for one month quarantine, where they undergo medical treatment and criminal investigation – 12 women were charged with terrorism-related offenses during this period.¹²⁴ Convicted repatriates serve sentences in a separate facility where they undergo psychological and theological interventions for deradicalization.¹²⁵ For rehabilitation of those not convicted and are considered victims, they are allowed to return to their former places of residence, with rehabilitation provided by sixteen regional rehabilitation centers. As part of ongoing care in the community based on individual plans for each repatriate, they are provided religious counselling, psychological support, education and training.¹²⁶ Returnees are robustly tracked and followed up by local authorities.

Kazakhstan's initiative has been described as an 'aspirational deradicalization approach' due to its focus on returnees rather than communities and its reliance on theological and psychological interventions to stop perceived signs of radicalization among returnees.¹²⁷ Dozens of theologians were mobilized and trained to work with returnees, focusing on limiting expressions of extremism.¹²⁸ This aspect of the initiative has been criticized for its focus on outward expressions and manifestations of so-called radical behavior rather than addressing underlying beliefs.¹³⁰ Government data has shown most women returnees have renounced radical ideology, including following local religious practice and expressing remorse, and some returnees now volunteer to assist in deradicalization efforts.¹³¹

¹²² The Repatriation, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children from Syria and Iraq, <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

¹²³ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹²⁴ <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

¹²⁵ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹²⁶ <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

¹²⁷ <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

¹²⁸ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹²⁹ The Repatriation, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children from Syria and Iraq <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

¹³⁰ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹³¹ The Repatriation, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children from Syria and Iraq <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

The extent to which the Kazakhstan government's initiative has been successful in engaging communities has been contested. Jacob Zenn outlines how the Kazakhstan government were successful at reducing public opposition by developing a PR campaign to communicate its framing of repatriation and to help dispel any speculation and distortion of the repatriation program. Throughout the operations, the government released several high-quality documentaries with the aim of winning approval for the initiative among the public. These documentaries projected the gendered narratives of the initiative, focusing on women and children in a much more positive light while showing the government's security approach to men who were portrayed as potentially dangerous.¹³²

Despite the government working closely with selected media outlets to convey positive narratives, there is still stigma attached to returnees and heightened levels of fear, anger and mistrust in local communities which can present challenges to successful reintegration and rehabilitation.¹³³ While these are issues felt in most contexts, in Kazakhstan the focus on public relations and improving the country's image came at the expense more detailed preparation and coordination in the initial phases of Operation Zhusan. Furthermore, the initiative's relatively greater focus on repatriates rather than including and supporting communities (except in the broader sense of public opinion) may have missed an opportunity to build communication and interaction between repatriates and community members to reduce stigmatization and to support rehabilitation and reintegration.¹³⁴

Kazakhstan has led the way in repatriation among Central Asian states in terms of showing political will.¹³⁵ While it has been orchestrated at the state level and overseen by the National Security Committee, the initiative has worked through multiple government and regional agencies and has included civil society actors in its delivery. Relative to other Central Asian states, it has been the most focused on rehabilitation by strengthening professional skills and addressing psychological and mental traumas to help facilitate reintegration into society.¹³⁶ However this has been criticized for focusing overly on a superficial and clinically less-developed implementation of deradicalization.¹³⁷ While the Kazakhstan initiative has been prominent insofar as the government developed a broadly successful PR campaign to build support among the public,¹³⁸ there has been much less focus, engagement or inclusion of reintegrating communities and repatriates still face stigmatization at the local level.¹³⁹

¹³² Zenn, Jacob. "From Family Jihad in Syria to Operation Jusan: Gender, Public Relations, and Security in Kazakhstan's Foreign Fighter Repatriation Program." *Negotiating Gender in Central Asia: The Effect of Gender Structures and Dynamics on Violent Extremism* (2022): 147.

¹³³ *The Repatriation, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children from Syria and Iraq*
<https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

¹³⁴ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. *Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq*. United States Institute of Peace, 2021.

¹³⁵ <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

¹³⁶ <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

¹³⁷ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. *Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq*. United States Institute of Peace, 2021.

¹³⁸ Zenn, Jacob. "From Family Jihad in Syria to Operation Jusan: Gender, Public Relations, and Security in Kazakhstan's Foreign Fighter Repatriation Program." *Negotiating Gender in Central Asia: The Effect of Gender Structures and Dynamics on Violent Extremism* (2022): 147.

¹³⁹ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. *Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq*. United States Institute of Peace, 2021.

Tajikistan's approach to repatriation has been markedly different from others in Central Asia in several ways, taking what has been referred to as a pragmatic state protectionist approach.¹⁴⁰ Like other Central Asian countries, Tajikistan committed to repatriating women and children from Syria and Iraq, and this runs parallel to an earlier amnesty program to encourage Tajik citizens to return. The Tajik approach is characterized by significantly less involvement from civil society, reintegration has been through existing traditional local capacities, and has involved a relatively more hands-off approach in terms of public engagement.

Since 2014, Tajikistan has had an amnesty program for Tajik citizens who voluntarily returned to confess their involvement with ISIS,¹⁴¹ though it also has prosecuted citizens who have intended to join ISIS through new legislation.¹⁴² Since 2014, 150 Tajik citizens have returned voluntarily and received a pardon after repentance,¹⁴³ though returnees have largely faced stigmatization and barriers in part due to the security presence.¹⁴⁴ In contrast to their approach to repatriates, the Tajik government has not provided any support for reintegration and are face constant surveillance and harassment from security services.¹⁴⁵

With hundreds of women and children with Tajik citizenship in Syria and Iraq, the government in the first instance returned children and more recently the Tajik government has reached an agreement to repatriate all of its citizens, including women.¹⁴⁶ Upon their return, 84 children were firstly transferred to sanatorium to receive medical treatment,¹⁴⁷ similar to other programs. Repatriated children were placed in seventeen different orphanages and special boarding schools throughout the country, keeping as many repatriated children separated in the belief this will help them recover.¹⁴⁸ It is claimed the children have little contact with the outside world and their relatives

¹⁴⁰ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹⁴¹ <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

¹⁴² Successes and Challenges of PRR in Central Asia
<https://sfi-ct.org/successes-and-challenges-of-prr-in-central-asia/>

¹⁴³ Successes and Challenges of PRR in Central Asia
<https://sfi-ct.org/successes-and-challenges-of-prr-in-central-asia/>

¹⁴⁴ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹⁴⁵ Promises and Pitfalls of Tajikistan's Latest Repatriation Program for Islamic State Families from Syria
<https://jamestown.org/program/promises-and-pitfalls-of-tajikistans-latest-repatriation-program-for-islamic-state-families-from-syria/>

¹⁴⁶ https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2023/05/04/feature-01; https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2022/07/26/feature-01

¹⁴⁷ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹⁴⁸ The Repatriation, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children from Syria and Iraq
<https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

are only allowed occasional visits.¹⁴⁹ The long-term aim is to allow children to leave and live with extended family members, although in the majority of cases families have not applied to receive their relatives and some relatives do not wish to accept returned children due to fears they may have a negative influence on their own children, attract constant attention from security services, or to financial pressures.¹⁵⁰

Whereas other Central Asian governments have sought to engage civil society, the Tajik government has been seen to have monopolized reintegration.¹⁵¹ The involvement of civil society organizations has been minimal, such as providing material assistance to repatriated children, but no NGO has received permission to conduct activities with repatriates.¹⁵² As a consequence of not involving civil society, there has been a shortage of trained specialists such as psychologist and social workers and a lack of training among officials responsible for strategic planning, which presents a serious challenge in efforts to rehabilitate and reintegrate returnees.¹⁵³

Lastly, the Tajikistan government's program is also a relative outlier regionally in terms of engaging the public to overcome stigmatization and support reintegration. Similar to other countries, the media reporting on the topic has initially been characterized by negative reporting yet there has been no concerted efforts to engage with media or to convey an alternative narrative which could humanize repatriates.¹⁵⁴ The reluctance of families to accept the return of their own family members and the refusal of some other parents to allow their own children to attend the same schools as repatriates underlines the level of stigmatization and how it can undermine reintegration efforts.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Central Asia Struggles To Reintegrate Islamic State Returnees <https://www.rferl.org/a/central-asia-islamic-state-repatriation/31548973.html>

¹⁵⁰ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹⁵¹ Promises and Pitfalls of Tajikistan's Latest Repatriation Program for Islamic State Families from Syria <https://jamestown.org/program/promises-and-pitfalls-of-tajikistans-latest-repatriation-program-for-islamic-state-families-from-syria/>

¹⁵² Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹⁵³ Promises and Pitfalls of Tajikistan's Latest Repatriation Program for Islamic State Families from Syria <https://jamestown.org/program/promises-and-pitfalls-of-tajikistans-latest-repatriation-program-for-islamic-state-families-from-syria/>; The Repatriation, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children from Syria and Iraq <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

¹⁵⁴ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹⁵⁵ The Repatriation, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children from Syria and Iraq <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>



Uzbekistan's Operation Mehr ('Kindness') has supported the repatriation of 141 women and 334 children from Syria, Iraq and Afghanistan. The Uzbek approach is distinguishable from other programs insofar as it decided to not repatriate male fighters, who remain in Syria, and has not imprisoned any women and children who are framed as victims of the conflict.¹⁵⁶ Whereas other programs have been state-centric, the Uzbek model has been characterized as involving an organic social reabsorption of repatriates into familiar traditional social settings, supported by the active involvement of civil society in coordinating and delivering rehabilitation and reintegration.¹⁵⁷ While civil society has previously faced crackdowns, the new Uzbek government's reforms and the repatriation challenge have provided a shift toward greater involvement of civil society actors in different phases of repatriation and reintegration, although challenges have emerged due to limited coordination between civil society actors and the government.¹⁵⁸

Reintegration into familiar social settings, as opposed to establishing new facilities, has made the program comparatively less expensive and is believed to help repatriates because reinvolvement in networks where local traditional Islam prevails can act as a natural driver of reintegration.¹⁵⁹ The Uzbek model is a simplified three-stage reintegration process which firstly addressed medical diagnosis and restoration of civil status. Repatriates were quickly released into the community and are provided ongoing psychological assistance, assistance finding jobs and housing, school placements, and the provision of loans to establish businesses. Traditional civic institutions such as Mahallas work with repatriates to overcome social exclusion and psychological discomfort and engaging with civil society rehabilitation centers which provide training and support for overcoming dependency.¹⁶⁰

¹⁵⁶ The Repatriation, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children from Syria and Iraq
<https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

¹⁵⁷ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021. ;The Repatriation, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children from Syria and Iraq
<https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>

¹⁵⁸ Uzbekistan's Model of Rehabilitating and Reintegrating its Citizens from Conflict Zones in Syria and Iraq, Ivanova 2022; Successes and Challenges of PRR in Central Asia; Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹⁵⁹ The Repatriation, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children from Syria and Iraq
<https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>; Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

¹⁶⁰ Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.

Similar to the Kazakh approach, the Uzbek government engaged the media to build support for the program, which in turn amplified the government's narrative. The government's framing of the program as a necessary humanitarian operation was reproduced and amplified by the Uzbek media, portraying the operation as an act of mercy by the state and as a symbol of greater tolerance within the country. The gendered portrayal of women as victims of deception was in-keeping with dominant patriarchal views and subsequently has tended to increase social acceptance.¹⁶¹ While there has been broad support for repatriation among the public and no major cases of mass ostracism of repatriates, resentment has emerged in communities due to the help repatriates have received, such as jobs or loans.¹⁶²

¹⁶¹ The Repatriation, Rehabilitation and Reintegration of Women and Children from Syria and Iraq <https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2021/06/Report-on-Repatriation-in-Central-Asia-2.pdf>; Uzbekistan's Model of Rehabilitating and Reintegrating its Citizens from Conflict Zones in Syria and Iraq, Ivanova 2022

¹⁶² Farrell, William B., Rustam Burnashev, Rustam Azizi, and Bakhtiyar Babadjanov. Processes of Reintegrating Central Asian Returnees from Syria and Iraq. United States Institute of Peace, 2021.



The number of Kosovar citizens who have traveled to and returned from Iraq and Syria has been relatively high in relation to the population of Kosovo, yet it has been an outlier among European states for its proactive response to supporting the repatriation of its citizens.¹⁶³ About 403 Kosovars joined the conflict in Iraq and Syria, including 148 women and children, with around 76–81 children born in the conflict zone.¹⁶⁴ The majority of Kosovars in Syrian camps have returned either through formal or informal channels, with 121 individuals have been repatriated in 2019 and 2021 from a total of 242 who have returned.¹⁶⁵ The returnees have included 78 children and 33 women with estimates that around 9 women and 46 children remain in camps as of 2021.¹⁶⁶

Kosovo's proactive approach to repatriation of children, women and a limited number of male combatants has been identified as the most effective approach for other states to follow from a legal, moral and long-term security perspective.¹⁶⁷ The government's approach to repatriation has been in line with international expectation and can be classified in two categories: punitive-restorative measures refer to the prosecution of repatriates and activities within correctional services delivered with the aim of facilitating disengagement and reintegration upon release; societal reintegration support refers to the measures of support provided to repatriates who have not been incarcerated, such as children, and includes measures aimed at supporting their reintegration into Kosovar society.¹⁶⁸ Thus, the approach has sought a combination of approaches to ensure security while meeting obligations as part of a wider counter-terrorism strategy;¹⁶⁹ It has prosecuted all adult returnees but has given suspended sentences to all female adult returnees and has continually emphasized the need for rehabilitation and reintegration.¹⁷⁰ Several reasons can account for the approach. Official government justifications for the repatriation policy has framed it as a moral and constitutional obligation, emphasizing their inclusion as citizens and how they deserve a chance at rehabilitation following a period of severe trauma.¹⁷¹ The relative

¹⁶³ REHABILITATION AND REINTEGRATION PATH OF KOSOVAR MINORS AND WOMEN REPATRIATED FROM SYRIA By Adrian Shtuni https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf

Julie, C. "What EU Member States can learn from Kosovo's experience in repatriating former foreign fighters and their families." (2020);
¹⁶⁴ REHABILITATION AND REINTEGRATION PATH OF KOSOVAR MINORS AND WOMEN REPATRIATED FROM SYRIA By Adrian Shtuni https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf

¹⁶⁵ Ilazi, Ramadan, Ardit Orana, Ana Krstinovska Feta, and Yorgos Christidis. "PAVE Consortium." Foreign Policy (2022).

¹⁶⁶ Julie, C. "What EU Member States can learn from Kosovo's experience in repatriating former foreign fighters and their families." (2020); Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022; REHABILITATION AND REINTEGRATION PATH OF KOSOVAR MINORS AND WOMEN REPATRIATED FROM SYRIA By Adrian Shtuni https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf

¹⁶⁷ REHABILITATION AND REINTEGRATION PATH OF KOSOVAR MINORS AND WOMEN REPATRIATED FROM SYRIA By Adrian Shtuni https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf

¹⁶⁸ UNPACKING KOSOVO'S RESPONSE TO RETURNEES FROM THE WAR ZONES IN SYRIA AND IRAQ https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf

¹⁶⁹ Julie, C. "What EU Member States can learn from Kosovo's experience in repatriating former foreign fighters and their families." (2020); Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022

¹⁷⁰ Ingram, H., Coleman, J., Doctor, A., & Margolin, D. (2022). The Repatriation & Reintegration Dilemma: How states manage the return of foreign terrorist fighters & their families. *Journal for Deradicalization*, (31), 119-163. <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/605>.

¹⁷¹ UNPACKING KOSOVO'S RESPONSE TO RETURNEES FROM THE WAR ZONES IN SYRIA AND IRAQ https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf

ease of travel between Kosovo and Syria might incentives a proactive response to try control the process and the policy helps signal its authority as a sovereign state and can serve its objectives of achieving international legitimacy.¹⁷² While the strategy has been praised as example to other states and has been informed by dedicated action plans, it has received criticized because in practice government lacks a coherent.¹⁷³

The repatriation strategy is delivered through several departments although is primarily lead through a special division in the Ministry of Internal Affairs and overseen by a national coordinator as part of the Office of the Prime Minister.¹⁷⁴ Kosovo has managed to coordinate responses between government agencies to provide medical psychiatric treatment, housing, education, and other social services to support reintegration of repatriates.¹⁷⁵ Most funds for countering violent extremism initiatives come from international organizations and the over-reliance on foreign donors has made it difficult for municipalities to implement rehabilitation and reintegration projects and funding issues have been exacerbated by a critical shortage of specialized psychologists and social workers.¹⁷⁶ Civil society has been recognized as playing an important role in reintegration and there are several examples of civil society organizations playing an important role in providing services to repatriates to help them reintegrate,¹⁷⁷ although others have argued there are serious shortcomings with coordination and inclusion of civil society.¹⁷⁸

Upon reception, repatriates were greeted by social workers, doctors and psychologists to assess their immediate needs, then police officers verified their citizenship – they were not immediately interrogated by police but later all repatriates were assessed by law enforcement.¹⁷⁹ The reception of repatriates saw all men detained at the airport by the police while women and children were quarantined at a reception center where they were screened for infectious disease, received medical check-ups, and psychiatric evaluations from a small team of practitioners who remained at the reception centers throughout a 72 hour period.¹⁸⁰ Returned individuals demonstrated

¹⁷² Ingram, H., Coleman, J., Doctor, A., & Margolin, D. (2022). The Repatriation & Reintegration Dilemma: How states manage the return of foreign terrorist fighters & their families. *Journal for Deradicalization*, (31), 119-163. <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/605>.

¹⁷³ UNPACKING KOSOVO'S RESPONSE TO RETURNEES FROM THE WAR ZONES IN SYRIA AND IRAQ https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf

¹⁷⁴ UNPACKING KOSOVO'S RESPONSE TO RETURNEES FROM THE WAR ZONES IN SYRIA AND IRAQ https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf; REHABILITATION AND REINTEGRATION PATH OF KOSOVAR MINORS AND WOMEN REPATRIATED FROM SYRIA By Adrian Shtuni https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf

¹⁷⁵ Julie, C. "What EU Member States can learn from Kosovo's experience in repatriating former foreign fighters and their families." (2020).

¹⁷⁶ Ilazi, Ramadan, Ardit Orana, Ana Krstinovska Feta, and Yorgos Christidis. "PAVE Consortium." *Foreign Policy* (2022); REHABILITATION AND REINTEGRATION PATH OF KOSOVAR MINORS AND WOMEN REPATRIATED FROM SYRIA By Adrian Shtuni https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf

¹⁷⁷ Repatriated foreign terrorist fighters and their families:European experiences & lessons for P/CVE - https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2021-10/ran_ad-hoc_repatriated_ftfs_june_2021_en.pdf; Bulan Institute "The Compendium Of Promising Practices In The Rehabilitation And Reintegration Of Isis", The Bulan Institute for Peace Innovations, November 2022-Practices-in-the-Rehabilitation-and-Reintegration-of-ISIS-linked-Women-and-Children.pdf

¹⁷⁸ UNPACKING KOSOVO'S RESPONSE TO RETURNEES FROM THE WAR ZONES IN SYRIA AND IRAQ https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf

¹⁷⁹ UNPACKING KOSOVO'S RESPONSE TO RETURNEES FROM THE WAR ZONES IN SYRIA AND IRAQ https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf

¹⁸⁰ REHABILITATION AND REINTEGRATION PATH OF KOSOVAR MINORS AND WOMEN REPATRIATED FROM SYRIA By Adrian Shtuni https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf

symptoms of post-traumatic stress disorder so the mental health team held individual sessions in the reception camps.¹⁸¹ Most repatriates not prosecuted were released to their families,¹⁸² and where they had no families to accept them, the government arranged for them to be housed in government-rented homes.¹⁸³ Although not immediately detained, all 32 women were placed under investigation upon their return, and most received a suspended sentence and mandatory psychological treatment upon pleading guilty to participating in a terrorist group.¹⁸⁴

Family reunification provided repatriates with the requisite foundation for community re-assimilation.¹⁸⁵ Upon exiting the reception centers, repatriates were supported with housing, registering the children in school, an emergency financial assistance package and counselling sessions.¹⁸⁶ A 24/7 phone consultation offered to repatriates which helped adjust to the new environment and to manage the childrens' behavior proved effective at managing tensions.¹⁸⁷ Children received arts and games therapy to help deal with trauma and release tension.¹⁸⁸ Some families were included in the social welfare scheme which provided a monthly financial stipend to cover basic expenses.¹⁸⁹ While Kosovo has been effective at reintegrating children into the school system, efforts have focused primarily on registration and have not sufficiently taken into account progress within school and how well they have reintegrated. The benefits they receive may not be sufficient to support families, particularly where there are few opportunities for finding income from employment.¹⁹⁰ Some repatriated women were given sewing and cooking courses to enhance employment opportunities, though the structuring of training along stereotypical lines and prohibition of working care work limits opportunities.¹⁹¹ Municipalities feel ignored and under-resourced, meaning they do not have a program to support repatriated families and their personnel lack necessary training.¹⁹²

¹⁸¹ THE COMPENDIUM OF PROMISING PRACTICES IN THE REHABILITATION AND REINTEGRATION OF ISIS-LINKED WOMEN AND CHILDREN-
<https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2022/11/The-Compendium-of-Promising-Practices-in-the-Rehabilitation-and-Reintegration-of-ISIS-linked-Women-and-Children.pdf>

¹⁸² REHABILITATION AND REINTEGRATION PATH OF KOSOVAR MINORS AND WOMEN REPATRIATED FROM SYRIA By Adrian Shtuni
https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf

¹⁸³ UNPACKING KOSOVO'S RESPONSE TO RETURNEES FROM THE WAR ZONES IN SYRIA AND IRAQ
https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf

¹⁸⁴ Julie, C. "What EU Member States can learn from Kosovo's experience in repatriating former foreign fighters and their families." (2020).

¹⁸⁵ THE COMPENDIUM OF PROMISING PRACTICES IN THE REHABILITATION AND REINTEGRATION OF ISIS-LINKED WOMEN AND CHILDREN-
<https://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2022/11/The-Compendium-of-Promising-Practices-in-the-Rehabilitation-and-Reintegration-of-ISIS-linked-Women-and-Children.pdf>

¹⁸⁶ UNPACKING KOSOVO'S RESPONSE TO RETURNEES FROM THE WAR ZONES IN SYRIA AND IRAQ
https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf

¹⁸⁷ REHABILITATION AND REINTEGRATION PATH OF KOSOVAR MINORS AND WOMEN REPATRIATED FROM SYRIA By Adrian Shtuni
https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf

¹⁸⁸ REHABILITATION AND REINTEGRATION PATH OF KOSOVAR MINORS AND WOMEN REPATRIATED FROM SYRIA By Adrian Shtuni
https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf

¹⁸⁹ UNPACKING KOSOVO'S RESPONSE TO RETURNEES FROM THE WAR ZONES IN SYRIA AND IRAQ
https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf

¹⁹⁰ REHABILITATION AND REINTEGRATION PATH OF KOSOVAR MINORS AND WOMEN REPATRIATED FROM SYRIA By Adrian Shtuni
https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf

¹⁹¹ Brown, Katherine E., and F. Nubla Mohamed. "Logics of care and control: governing European "returnees" from Iraq and Syria." *Critical Studies on Terrorism* 15, no. 3 (2022): 632-658.

¹⁹² UNPACKING KOSOVO'S RESPONSE TO RETURNEES FROM THE WAR ZONES IN SYRIA AND IRAQ
https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf

Within the prison system there are rehabilitation programs but these are not specific to terrorism-related offences – efforts to use Imams to debunk ideological beliefs backfired once prisoners learnt the Imams had been approved by the state¹⁹³- and there is a lack of structured post-release programs to support their reintegration into society.¹⁹⁴

Kosovo did not experience high levels of resistance from the public to repatriation in comparison to other countries – about 47 per cent accepted the return of foreign fighters and 70 per cent accepted the return of children, in contrast to other European countries where polls have shown a large majority in opposition to the return of either men, women or children.¹⁹⁵ In contrast to other EU states, repatriates have been dual citizens and their ‘true’ citizenship has been questioned, whereas in Kosovo repatriates were seen widely as citizens. To manage the public response, the decision to repatriate 110 citizens was done without public knowledge and was only reported upon their arrival.¹⁹⁶ The creation of a unit dedicated to coordinating rehabilitation and reintegration has been successful in creating trust in the community.¹⁹⁷ Overall, despite the challenges, the Kosovo example shows that a lack of public support for repatriation can be overcome.¹⁹⁸

In summary, Kosovo is a leading example of a European country taking a proactive approach to facilitating the repatriation, reintegration and rehabilitation of its citizens from camps in Syria. It has prosecuted repatriates, though this has largely been gendered and there are concerns of less progress with rehabilitation among detained repatriates. Its approach to receiving repatriates and its focus on providing health support first ensured less additional trauma than programs which have quickly sought to separate families. By managing reintegration through extended families, the program has provided strong foundation and it has been successful in ensuring children are registered for a school and that repatriated families have health and financial support. Nevertheless there have been limitations at its continued delivery at the municipal level due to limited coordination and a lack of resources, while civil society has not been engaged as much as intended.

¹⁹³ Ilazi, Ramadan, Ardit Orana, Ana Krstinovska Feta, and Yorgos Christidis. "PAVE Consortium." Foreign Policy (2022).

¹⁹⁴ Julie, C. "What EU Member States can learn from Kosovo's experience in repatriating former foreign fighters and their families." (2020).

¹⁹⁵ REHABILITATION AND REINTEGRATION PATH OF KOSOVAR MINORS AND WOMEN REPATRIATED FROM SYRIA By Adrian Shtuni
https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/kosovo_reintegration_report_v5.pdf

¹⁹⁶ Julie, C. "What EU Member States can learn from Kosovo's experience in repatriating former foreign fighters and their families." (2020).

¹⁹⁷ Ilazi, Ramadan, Ardit Orana, Ana Krstinovska Feta, and Yorgos Christidis. "PAVE Consortium." Foreign Policy (2022).

¹⁹⁸ Julie, C. "What EU Member States can learn from Kosovo's experience in repatriating former foreign fighters and their families." (2020).



Iraq has the largest number of citizens held within Syria, with around 30,000 Iraqis, the majority of whom are women and children, held in al-Hol camp.¹⁹⁹ There are 300,000 individuals linked with IS held in camps across Iraq in a broader context of 6 million Iraqis who were displaced by the war and have now returned home or been relocated, though 1.3 million were still displaced in camps.²⁰⁰ Iraq has engaged in reintegration efforts for internally displaced persons who are perceived as having links with IS and repatriates of families associated with IS from Syria. With regard individuals held in Syria, the government of Iraq signaled it would repatriate its citizens in early 2018, with repatriations commencing in May 2021; since then 3,749 Iraqis have been repatriated from al-Hol through the Jeddah-1 rehabilitation centre.²⁰¹ Iraq's response to repatriation is informed by desire to take a proactive and long-term approach in part due to the close proximity to the camps and the high security threat it poses to national security; without a formal procedure many would opt to return on their own.²⁰² While Iraq has been clear on its long-term approach to repatriation, there is no comprehensive national strategy for reintegration of IS-associated families.²⁰³ The approach is mostly ad-hoc, without a clear legal basis, and focused on lower-risk cases, while a more structured and comprehensive approach will be needed particularly for more challenging cases.²⁰⁴

The government of Iraq leads the return process for Iraqis, reintegration is mostly delivered by community actors, while international organisations and NGOs are involved in facilitating, funding and supporting various initiatives.²⁰⁵ Repatriation is framed within the Global Framework for United Nations Support on Syria/Iraq Third Country National Returnees. The framework provides an integrated 'all-of-UN' technical and financial support through a three-pronged approach: prosecution of accused IS suspects; rehabilitation of those perceived to be influenced by IS; and support to reintegrate into communities of origin.²⁰⁶ The Iraqi approach to repatriates from Syria

¹⁹⁹ Julie, Coleman, and Margolin Devorah. "The Repatriation & Reintegration Dilemma: How states manage the return of foreign terrorist fighters & their families." *Journal for Deradicalization* 31 (2022): 119-163.; Pathways to Reintegration: IRAQ Families Formerly Associated with ISIL, MARCH 4, 2021 : DR. MARA REDLICH REVKIN

²⁰⁰ Pathways to Reintegration: IRAQ Families Formerly Associated with ISIL, MARCH 4, 2021 : DR. MARA REDLICH REVKIN

²⁰¹ Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf

²⁰² Julie, Coleman, and Margolin Devorah. "The Repatriation & Reintegration Dilemma: How states manage the return of foreign terrorist fighters & their families." *Journal for Deradicalization* 31 (2022): 119-163.

²⁰³ Pathways to Reintegration: IRAQ Families Formerly Associated with ISIL, MARCH 4, 2021 : DR. MARA REDLICH REVKIN

²⁰⁴ Julie, Coleman, and Margolin Devorah. "The Repatriation & Reintegration Dilemma: How states manage the return of foreign terrorist fighters & their families." *Journal for Deradicalization* 31 (2022): 119-163.

²⁰⁵ Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf

²⁰⁶ Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf

return; those considered combatants are always sentenced to capital punishment or life in prison and therefore are not candidates for eventual reintegration into Iraqi society.²⁰⁷ The process of obtaining approval to depart Jeddah-1 is managed at the local level – a security clearance is processed at the provincial level in the target destinations, while the mayor, tribal leaders and communities inform the reintegration process.²⁰⁸ Upon reintegration, there is little support for repatriates compared to other programmes, although it is worthwhile considering Iraq's repatriation efforts take place alongside reintegration of internally displaced persons, which has also received international support and engages communities.²⁰⁹

With regard to repatriates from Syria, the reception and rehabilitation phase is combined as a transition period to complete administrative requirements and to provide healthcare and skills to help adapt to life back in Iraq and to address harms caused by the harsh conditions of detainment in al-Hol. Iraqis are able to indicate if they would like to be repatriated to Iraq and then security officials conduct a screening procedure to confirm individuals are not suspected of an offence.²¹⁰ Upon leaving al-Hol, repatriates are taken to a federally controlled Jeddah-1 camp in Iraq's Ninevah province where they spend at least several months where they complete security clearance and identify a sponsor, before the return to the community.²¹² While repatriates should spend three to six months in Jeddah-1, many have been confined for a protracted period because of difficulties receiving civil documentation and because repatriates do not wish to leave until family members join them from al Hol.²¹¹ Health care including psycho-social support, legal services, cash-for-work opportunities and some education for children are available. However these services are limited and they are provided as part of the humanitarian response and are not designed specifically to promote disengagement from IS through initiatives focusing on ideological change.²¹³

²⁰⁷ Pathways to Reintegration: IRAQ Families Formerly Associated with ISIL, MARCH 4, 2021 : DR. MARA REDLICH REVKIN

²⁰⁸ Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 [https://unidir.org/sites/default/files/2023-](https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf)

²⁰⁹ Mid-Term Evaluation: Community-Based Reconciliation and Reintegration (C2RI) Project, Nahla Hassan 2022 <https://erc.undp.org/evaluation/documents/download/21756>

²¹⁰ Julie, Coleman, and Margolin Devorah. "The Repatriation & Reintegration Dilemma: How states manage the return of foreign terrorist fighters & their families." *Journal for Deradicalization* 31 (2022): 119-163.

²¹¹ Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 [https://unidir.org/sites/default/-files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf](https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf)

²¹² Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 [https://unidir.org/sites/default/-files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf](https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf)

²¹³ Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 [https://unidir.org/sites/default/-files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf](https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf) ; Julie, Coleman, and Margolin Devorah. "The Repatriation & Reintegration Dilemma: How states manage the return of foreign terrorist fighters & their families." *Journal for Deradicalization* 31 (2022): 119-163.

Furthermore Jeddah-1 camp suffers from shortcomings such as limited essential services, a lack of food, a lack of medical care, and limited services for specific needs of children and women.²¹⁴ Nevertheless, the activities in the camp have resulted in positive attitudinal and behavioral change among repatriates due to the activities offered in the camp and because of the greater perceptions of safety in comparison to life in al-Hol.²¹⁵

After leaving Jeddah-1, repatriates typically return to their place of origin although a substantial minority move to a third location. Security clearance is processed at the provincial level in the target destinations, while the mayor coordinates with tribal leaders to find if there is any information that precludes their return.²¹⁶ Although the security clearance process provides a mechanism to reintegrate families, flaws in the process, such as poorly sourced databases, absence of documentation and corruption, make it difficult to obtain clearance and render them vulnerable to wrongful detention.²¹⁷ Depending on the area, village chiefs are required to issue a letter in support of their return, victim families in the community might be informed, and small community meetings might be held to discuss and address concerns. Tribal and local leaders play a vital role in encouraging community acceptance and facilitating return approvals.²¹⁸ Compensation to victims is a mechanism used to facilitate reintegration of families however the process is slow due to missing documentation and limited government resources to distribute funding to victims.²¹⁹ Reintegration support once returned to a community comes from NGOs, though most repatriates have not received such support and the majority receive support from community members, such as food and blankets. Most repatriates have struggled to obtain documentation and this has disproportionately affected women and children, meaning they are not able to access support services available to other Iraqis, they face barriers to reintegration which can affect mental health, children cannot attend government schools. The inability to renew civil documentation significantly undermines both rehabilitation and reintegration and in the long-term there is a risk, that armed groups utilize shortcomings in reintegration to take advantage of underlying grievances.²²⁰

²¹⁴ Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf

²¹⁵ Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf

²¹⁶ Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf

²¹⁷ Pathways to Reintegration: IRAQ Families Formerly Associated with ISIL, MARCH 4, 2021 : DR. MARA REDLICH REVKIN

²¹⁸ Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf

²¹⁹ Pathways to Reintegration: IRAQ Families Formerly Associated with ISIL, MARCH 4, 2021 : DR. MARA REDLICH REVKIN

²²⁰ Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf

Stigmatisation and public opposition is a major challenge for Iraq's reintegration of families associated with IS, both in regard to repatriation of Iraqi citizens from Syria and the reintegration of people held in camps within Iraq. Reintegration is made more challenging because the communities they are returning to are often fragile, under-developed and feel marginalized by the state.²²¹ Suspected 'collaborators' of IS are particularly stigmatized within communities they return, including graffiti on households, violence, destruction of property. The result of stigmatization is economic and social exclusion, meaning families struggle to find employment and enrollment into school – women and families headed by women face more barriers. In some areas, government officials and local security force leaders have publicly refused to allow the reintegration of families, with local bans on return being permanent or time-specific.²²²

Given the scale and challenge of stigmatization, internationally supported and community-based projects have been launched to address such issues. The C2RI project focused on community healing through capacity building and provision of mental health and psychological support. It supported community-based reconciliation efforts, facilitating meetings between national government and community leaders to enhance community acceptance, train community leaders and government officials on mediation and reintegration. The project rehabilitated 801 houses in target locations to support the return of families. The project has been successful in changing perceptions of host communities to support reintegration.²²³ Iraq has various local mechanisms for reintegration of IS associates within Iraq, including tribal agreements which allow for return with conditions or local tribal leaders acting as guarantors the family is no longer associated with IS. Local Peace Committees representing important social groups in their community have been successful in promoting inter-religious tolerance, resolving local conflicts, and facilitating the return of families. While Local Peace Committees are a promising mechanism, they face several challenges, including a lack of funding from government, uncooperative tribal leaders and security forces, a lack of adequate services and infrastructure, and community opposition.²²⁴ These initiatives are examples of efforts to build support for reintegration, and although these are not specific to repatriate reintegration, they illustrate the type of active community engagement which can reduce barriers to reintegration.

²²¹ Coming Home: The Return and Reintegration of Families with Perceived ISIL Affiliation in Iraq Dr. Jacqueline Parry and Yousif Khalid Khoshnaw, with Dr. Siobhan O'Neil and Dr. Juan Armando Torres Munguía APRIL 2023 https://unidir.org/sites/default/files/2023-04/UNIDIR_MEAC_Coming_Home_Return_Reintegration_Families_Perceived_ISIL_Affiliation_Iraq.pdf

²²² Pathways to Reintegration: IRAQ Families Formerly Associated with ISIL, MARCH 4, 2021 : DR. MARA REDLICH REVKIN

²²³ Mid-Term Evaluation: Community-Based Reconciliation and Reintegration (C2RI) Project, Nahla Hassan 2022 <https://erc.undp.org/evaluation/documents/download/21756>

²²⁴ Pathways to Reintegration: IRAQ Families Formerly Associated with ISIL, MARCH 4, 2021 : DR. MARA REDLICH REVKIN

RECOMMENDATIONS

In the following report we reviewed best practices and recommendations made in relation to the repatriation and reintegration of citizens held within camps in Syria; we explored several case studies to provide elaboration and have discussed this in relationship to Georgia. As such, we recommend the following approach to the matter:

SUPPORT REPATRIATION TO SHOW INSTITUTIONAL AND NATIONAL STRENGTH.

States have recognized the instrumental benefits of repatriation for conveying institutional strength and to convey their national identity domestically and internationally. Supporting reintegration can demonstrate Georgia's leadership in the international community, to showcase the leadership and competence of the state in managing security, and to signal Georgian national identity as compassionate and confident in supporting the rights of its citizens. More states are realizing the need to support repatriation and the states that will benefit the most are those who take a proactive and coordinated response.

ESTABLISH A HOLISTIC AND SUSTAINABLE PROGRAM STRATEGY

While some states have had to develop an ad-hoc program for returnees, best practice points to the development of a holistic strategy that makes preparations for reception, rehabilitation and reintegration prior to repatriations commence. The strategy should be informed by several key principles: firstly, given the harms children have faced, a victim-centered approach is necessary and the 'do no harm' principle should be embedded into interventions; secondly, a program needs to be conscious of gender and age differences in all aspects of the program; thirdly, crucially, interventions must be individually tailored and there must be sufficient resources deployed to make a long-term sustainable commitment.

TAKE A WHOLE-OF-SOCIETY APPROACH AND A MULTI-AGENCY APPROACH

The challenge of reintegrating repatriates from Syrian camps, by its very nature, will necessitate the collaboration of different agencies, various government departments, and different parts of society. To be successful, governments must play a key role in supporting and resourcing this collaboration: identify and bring together the needed experts early; establish systems that can facilitate information-sharing between the different actors involved to build trust; ensure a two-way space for dialogue between government and local facing actors; build professional networks and provide training to support professionals; work with NGOs and international organizations to build capacity.

◆ WORK WITH PRACTITIONERS TO BUILD SUSTAINABLE AND HOLISTIC PSYCHOLOGICAL SUPPORT

A key part of the program must contain psychological support for repatriates. Given the complex cases, multimodal support will need resourced by bringing together and training professionals. Addressing the deep trauma many returnees face will take time and support needs to be provided on a long-term basis. In several cases, women and children repatriates are separated immediately upon arrival. This can create added trauma for children and be detrimental to reintegration efforts; it can undermine trust between children and service providers for instance. While women and children will need to be processed differently and women repatriates may be prosecuted, the reception process should be handled in a way that takes the child into consideration. If separation is necessary, it should be managed gradually, which may require an extension of the reception period.

◆ INVOLVE FAMILIES AND DEVELOP SUPPORTIVE REINTEGRATING SETTINGS

While there will be exceptions where extended families should not be involved, where it does not pose a risk to the returnee families should be involved. Practitioners can provide training and support for the families to best support reintegration, such as providing support for dealing with trauma, practical support in the household, and helping them to develop a 'family narrative' to address developments in identity. Facilitate connections between returnees and communities, such as mentors, clubs, and faith-based meetings.

◆ DEVELOP AND DELIVER A PUBLIC COMMUNICATIONS STRATEGY.

A consensus is emerging that a communications strategy by government is the best approach to build support for repatriation and to facilitate reintegration by reducing stigma. Government needs to be proactive in communicating its narrative. Media need to be engaged and informed about the issue. Using credible messengers and showing the 'redeemability' of repatriates can be effective to help reduce community stigmatization. Transparency about a program can build trust and support – focus on explaining why the policy is needed and why certain decisions are made.

